

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво–Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – магістр

на тему: **«СУЧАСНА ПОЛІТИКА НЕЗГОДИ В КОНФЛІКТАХ
ЩОДО ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ МІСТ УКРАЇНИ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,

напряму підготовки

054 Соціологія

Нестеренко Роксолана Павлівна

Керівник: Яковлев М. В.,

кандидат політичних наук, доцент

Рецензентка: Осипчук А. Д.,

кандидатка соціологічних наук, доцентка

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Київ - 2021

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретична основа дослідження конфліктів щодо публічного простору	7
1.1. Публічний простір	7
1.2. Право на місто	13
1.3. Залученість міських жителів	16
1.4. Приватизація публічного простору та виникнення конфліктів	20
1.5. Теорії політики незгоди, соціальних мереж, мобілізації суспільних рухів та фреймування.....	23
1.6. Конфлікти щодо публічного простору в пострадянських країнах	33
Розділ 2. Методологія дослідження політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів.....	41
2.1. Методологія та дизайн дослідження локальної політики незгоди	41
2.2. Метод збору даних про формування локальної політики незгоди	45
2.3. Вибірка та метод обробки даних інтерв'ювання активістів та експертів..	50
2.4. Дослідницькі питання для зондування під час інтерв'ю	54
2.5. Респонденти й кейси політики незгоди	57
Розділ 3. Результати інтерв'ювання і локальна політика незгоди	61
3.1. Формування політики незгоди та мобілізація активістів	61
3.1.1. Соціальні мережі активістів та зацікавлених груп місцевих жителів.....	61
3.1.2. Ресурси, що використовуються в політиці незгоди	69
3.1.3. Процес фреймування активізму, політики незгоди, публічних просторів міста та сторін конфлікту	76
3.1.4. Колективна ідентичність учасників політики незгоди	88

3.2. Репертуари політики незгоди у конфліктах щодо публічних просторів ...	90
3.2.1. Різновиди репертуарів та вистав політики незгоди	90
3.2.2. Чинники, що впливають на ефективність репертуарів політики незгоди	95
3.3. Легітимація вимог активістів через владу.....	99
3.4. Локальна політика незгоди щодо публічних просторів	101
3.5. Дискусія	103
Висновки	105
Список використаних джерел	108
Додаток №1	113
Додаток №2	116

Вступ

На сьогодні 55% жителів планети проживають у містах. З 1950 року до 2018 міське населення зросло з 751 мільйона осіб до 4,2 мільярдів (United Nations, 2018). Величезна кількість людей почала проживати скупчено на відносно невеликих територіях, через що збільшилась фізична щоденна взаємодія індивідів на спільних просторах: вулицях, парках, площах тощо. Логічно було б припустити, що за умови зростання кількості населення мало б зростати й число міських публічних місць, проте часто цього не відбувається – вартість міської землі збільшується пропорційно до величини міст, а це сприяє появі прошарку осіб, зацікавлених в опануванні та забудові всіх вільних від будівель міських просторів.

Особливо гостро це питання постало на території держав, що належали до колишнього Радянського Союзу. Так одна з основних характеристик ідеології, на якій будувався радянський режим, полягала у негативному ставленні до приватної власності. Соціалістична власність поділялася на державну, на так зване «всенародне добро», та на кооперативно-колгоспну (Офіційний вебпортал Верховної Ради України, 1979). З розпадом СРСР у новостворених державах почалася робота над приватизацією, а отже й над розподілом приватного та публічного просторів.

Уже на початку 2000-х в Україні почали спалахувати конфлікти, що стосувалися перерозподілу приватного та публічного. Частина з них виникала через приватизацію простору, що до того належав державі: міські адміністрації та мери незаконно передавали зелені зони – парки та сквери – в оренду забудовникам, паралельно змінюючи їхнє цільове призначення. А суттю другої частини конфліктів була приватизація будівель, які мали історичне та культурне значення, або ж йшлося про рейдерську забудову в історичних частинах міст. Відтак це викликало реакцію громадянського суспільства - активісти та місцеві жителі почали виступати щодо захисту таких місць, бо вважали їх публічними.

Актуальність заявленої вище теми дослідження полягає в тому, що конфлікти, які стосуються публічних просторів та їхньої приватизації, активно тривають і на сьогоднішній день. Як результат – виникає локальна політика незгоди, суспільні рухи й організації. Вони виступають із своїм баченням публічних просторів та формують вимоги до міської влади й забудовників. Наразі сфера міських досліджень не має власних теорій щодо локальної політики незгоди в пострадянських містах. Саме тому ця кваліфікаційна робота спрямована на розробку теоретичної рамки щодо дій активістів у конфліктах, що стосуються публічних просторів, на прикладі міст України.

Мета: з'ясувати особливості формування політики незгоди, яка виникає в конфліктах щодо публічних просторів міст України.

Завдання:

- концептуалізувати та операціоналізувати поняття публічного простору та політики незгоди, що будуть використовуватися в емпіричній частині дослідження;
- визначити дослідницькі питання та розробити методологію дослідження політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів із застосуванням якісних методів;
- провести інтерв'ю із міськими активістами й експертами з теми публічних просторів українських міст;
- проаналізувати проведені інтерв'ю та виокремити дані, що відповідають на поставлені дослідницькі питання;
- сформулювати теорію локальної політики незгоди щодо публічних просторів на основі отриманої емпіричної інформації.

Предметом дослідження виступає політика незгоди.

Об'єкт – формування політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів у містах України.

Дослідницька робота складається з трьох розділів. Перший стосується теоретичного підґрунтя локальної політики незгоди в конфліктах, що

виникають через статус публічного простору. У другому розділі описується процес вибору методології та інструментарію для найбільш повного розкриття теми. Третій розділ присвячений результатам дослідження. У ньому ми даємо відповіді на дослідницькі питання щодо процесу формування рухів на захист публічних просторів в українському контексті.

Для опису локальної політики незгоди ми послуговуємося якісною методологією, а саме методами кейс-стаді та угрунтованою теорією. Для збору емпіричних даних використовуємо напівструктуроване інтерв'ювання. Респонденти відбиралися поступовою вибіркою, а саме методом «снігової кулі». Аналіз отриманих даних відбувався на основі дослідницьких питань, які були попередньо сформовані та зондувалися під час інтерв'ю.

Огляд літератури

Це дослідження спрямоване на вироблення власної теоретичної рамки за допомогою отримання емпіричного матеріалу, проте варто згадати існуючі наукові роботи та статті, які є найбільш дотичними до теми конфліктів навколо публічних просторів в Україні. Досвід організації «Збережи Старий Київ», яка свого часу сформувалася на одній із київських акцій протесту щодо нелегальної приватизації публічного простору, використовує як кейс-стаді Оксана Дутчак (Dutchak, 2009). У своєму дослідженні вона розглядає феномен транзакційного активізму та явище радикалізації тактик акцій протесту в Україні в період після Помаранчевої революції. Разом із Володимиром Іщенком Дутчак (2010) продовжує розглядати кейс «Збережи старий Київ» через призму політичної ідеології. Так у статті про протести довкола будівельних проектів автори описують динаміку розвитку руху від «транзакційної коаліції» до поділу на ліве та праве крила організації через різне фреймування мети протестів.

Марія Грищенко (2016) розглядає безпосередньо публічний простір як об'єкт соціологічного дослідження, підкреслюючи різні підходи до його вивчення та його багатовимірність. Ігор Тищенко (2015) у багатьох статтях пояснює цей простір як місце реалізації громадянських та політичних прав

людей. Дослідник також звертається до теми публічних просторів на пострадянських теренах, пояснюючи виникнення конфліктів щодо них як наслідок ігнорування владою сучасних міст права соціальних груп на апропріацію цих просторів та вільне користування ними.

Під керівництвом Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні з 2012 по 2018 рр. видавалася збірка «Урбаністичні студії», що стосувалася різних аспектів розвитку міст. Наприклад, у 2016 році тема однієї з книжок звучала як «(Не)Задоволення публічними просторами». Збір та переклад статей виконувався на базі тодішнього «Центру урбаністичних студій НаУКМА» (зараз – ГО «Центр урбаністичних студій») під упорядкуванням Світлани Шліпченко та Ігоря Тищенка. Від того ж фонду в 2020 році вийшов посібник «Як досліджувати публічні простори в Україні: напрями і методи», орієнтований на різні групи населення (від активістів та представників влади до дослідників). Автори онлайн-журналу «Спільне» та дослідники аналітичного центру «Cedos» періодично висвітлюють у своїх статтях проблеми розвитку міст, у тому числі й публічних просторів.

Варто зазначити, що наразі не існує єдиної уніфікованої визначеної сфери, фахівці б якої розглядали проблеми публічних просторів в Україні, відтак серед вищезгаданих авторів є політологи, культурологи, соціологи, архітектори, екологи, географи та інші. Саме тому подальше дослідження буде спиратися на міждисциплінарний підхід та буде використовувати джерельну базу з різних наук.

Розділ 1. Теоретична основа дослідження конфліктів щодо публічного простору

1.1. Публічний простір

Для того, щоб підготувати теоретичну рамку для проведення якісного емпіричного аналізу, варто звернутися до існуючих досліджень у сфері міських просторів. Перш за все, слід з'ясувати, як науковці визначають поняття публічного (громадського) простору (далі терміни будуть використовуватися рівноцінно).

Американський соціолог Закарі Ніал (Neal, 2010) виділив три напрямки визначення цього терміну. Перший – *легально-економічний підхід*. Він відповідає на запитання «що це?» та «хто за це платить?». Ставлення до публічного простору з такої перспективи є нейтральним. Головними темами є публічний простір як форум, суспільне благо та райони розвитку бізнесу. Практичним вираженням легально-економічного підходу є механізми фінансування публічних просторів. Оскільки Ніал писав про американський досвід, то головним джерелом досліджень відповідно він визначає Верховний Суд США та економіста Пола Семюельсона. Другий підхід – *соціально-просторовий*. Дослідники, що обирають його, визначають публічний простір через запитання «як він виглядає?» та «як він використовується?». Головні теми цього підходу: дизайн, когнітивні мапи, сегрегація, здоров'я, суспільний порядок та ідентичність. Практичне вираження – принципи дизайну простору. Авторами, що вперше розкрили публічні простори з цього підходу, були журналістка та активістка Джейн Джейкобс, містопланувальник Кевін Лінч та урбаніст і журналіст Вільям Вайт. Третій та останній підхід за Ніалом – *політичний*. Публічний простір визначається через запитання «яка його роль у демократії?». Головними темами за політичним підходом є влада та контроль, виключення та приватизація. Порівняно з попереднім оптимістичним підходом, цей підхід більш критично сфокусований на загрозі зникнення публічних просторів. Його практичним вираженням є активізм. Уперше політичним

підходом скористалися філософія Ханна Арендт, філософ і соціолог Юрген Габермас та соціолог і філософ Генрі Леферв.

Доцент Сіднейського університету Курт Іверсон (Iverson, 1998) писав про *повернення «публічності» у публічний простір*. Він, посилаючись на сучасну американську філософію Ненсі Фрейзер (1992, у Iverson, 1998), звертає увагу на багатогранність визначення громадського простору. В англійській мові «публічний» може відноситися конкретно до держави, щоб відтінити «приватний» ринок. Це може відноситися до всіх речей, які виходять за рамки «приватного життя» у домах індивідів. Також про всіх людей можна говорити як про «публіку», що в українському перекладі звучить як «громадськість». «Публічність» описує процес залучення уваги цієї «публіки» до події або людини. Об'єднання або змішання цих різних значень слова «публічний» має як аналітичні, так і політичні наслідки. Використання будь-якого з цих визначень «публічного» призвело б до зовсім іншого розуміння природи сучасного публічного простору. З цієї причини важливо більш детально описати модель громадського простору, яка використовується в сучасному міському аналізі.

Для цього Іверсон (Iverson, 1998) на основі сучасних австралійських міст виділив *чотири моделі публічних просторів*. Перша – *церемоніальна*. Ця модель розглядає справжній публічний простір як такий, що представляє тріумф публіки над ринком, як правило, завдяки державній власності та масштабному громадському дизайну. Це великі урочисті простори, де можна відзначати значні події в житті нації, держави чи міста. З іншого боку, їхній характер може зробити їх не тільки місцями святкувань, ушанування або ж трауру, але й потужними місцями для протесту. Часто ті, хто використовує церемоніальну модель, посилаються на великі площі старих європейських міст як приклади хорошого громадського простору. Іверсон критикує церемоніальну модель через те, що вона не враховує зміни останніх століть, що відбулися в публічній політиці. Збільшення соціального контролю над просторами та підтримання там «порядку» змушує людей висловлювати запит на протест, що має санкціонуватися з боку влади. Фактично, простори перестають бути

оригінально громадськими, адже люди повинні виборювати доступ до нього, що є одним із доказів для початкової тези Іверсона (Iverson, 1998) про втрату «публічності».

Друга модель за Іверсоном (Iverson, 1998) – *модель спільноти*. Її прихильники вважають, що «публічність» простору залежить не від державної власності, а від його здатності сприяти створенню громади. Частина міських планувальників дотримуються ідеї про формування та менеджмент соціальних інтеракцій. Крім фактичної зміни простору, вони фокусуються на потребах людей, захисті їхніх прав та пропонують їм діапазон значень публічних просторів. У контексті моделі спільноти існує ще один підхід: успішність публічних просторів досягається в тих містах, у яких уже існує гомогенна спільнота. Спільні потреби й права впливають на відсутність конфліктів та сприяють поширенню спільного розуміння щодо розвитку простору.

Третя модель, про яку писав Іверсон (Iverson, 1998) – *ліберальна*. У цій моделі ідеальний публічний простір відкритий і доступний для всіх, а соціальні відмінності ігноруються. Це місце участі громадян у повсякденному житті та державних справах. Ця модель більш чітко зосереджена на питаннях включення та виключення (інклюзії та ексклюзії). У ній громадські простори багатофункціональні та протиставляються просторам лише з однією функцією, наприклад, закладам харчування. Також Іверсон зауважує, що в ліберальна модель тісно переплітається з Габермасівською «публічною сферою», що є метафізичним простором, де формується громадська думка через раціональні дискурси індивідів. Ліва критика цього підходу базується на тому, що нормалізована на сьогодні ідея ліберальної публічної сфери та просторів була сформована буржуазією, яка намагається представляти власні інтереси як загальнолюдські інтереси на противагу іншим, а сам ідеал ігнорування відмінностей у статусі насправді сприяє ексклюзії («простір відкритий для всіх, але таких, як ми»).

Остання модель за Іверсоном (Iverson, 1998) – *мультимпублічна*. Цей підхід виник із критики ліберального та впроваджує такі терміни як «subaltern» та

«counter-publics», тобто спільноти, чий інтереси не представлені в домінантному дискурсі та які перебувають у конфлікті з ним. Знаходження на маргінезі дозволяє створювати власні культурні норми та колективно визначати інтереси. Іверсон згадує модель Янг (1990, у Iverson, 1998), що теоретично намагається роз'єднати явища соціальних відмінностей та вилучення з публічного простору, визнаючи і приймаючи триваюче існування соціальних відмінностей. Дослідниця стверджує, що рішення щодо регулювання та планування на міському рівні повинні сприяти функціональному різноманіттю шляхом лібералізації кодексів районування та спрямовуватися на мінімізацію сегрегації та функціоналізації. Іверсон критикує Янг за те, що вона, по-перше, не може адекватно досягнути культурне й політико-економічне походження "різноманітності" та їх наслідки для планування. По-друге, їй не вдається осмислити роль простору у формуванні групових та соціальних ідентичностей, які охоплює її розуміння політики різноманітності. Проте, саме мультипублічну модель Іверсон розглядає як таку, що має найбільший потенціал у порівнянні з іншими трьома.

Питання розрізнення понять спільного та публічного/громадського просторів є предметом вивчення соціолога Люка Сіансіотто (Cianciotto, 2020) з Чиказького університету, який порівнює ці два визначення за низкою критеріїв.

Публічний простір	Спільний простір
• Пов'язаний з майном/власністю • Стосується мінової вартості • Формується для та з аморфної громадськості • Відкритий для всіх незалежно від обставин • Керується, охороняється, контролюється владою (тобто державою, власником землі,	• Існує, незважаючи на власність • Стосується споживчої вартості • Для конкретного співтовариства місцевих людей • Відкритість стосовно інших визначається загальними практиками • Управляється місцевими, їхніми загальними практиками та

інвестиційною групою тощо) та встановленими ними законами • Визначається гегемоністичними нормами публічності, вхідними / вихідними групами, цивілізованістю • Незважаючи на зміни, більш постійний статус "публічного простору", незалежно від практики та публіки, що його виробляє • Практикується, виконується, рутинізується, нормалізується, але іноді дестабілізується у своїй публічності • Участь у [публічному просторі]	відповідними правилами і нормами • Просторово-часова специфіка у співтоваристві місцевих людей і спільних практик • Гнучкий з точки зору географічного та часового масштабу • Спонтанність, винахідливість, охоплення різноманіття через спільності • Жити в [спільному просторі]
--	---

Табл. 1. Публічний простір та спільний простір (переклад із Cianciotto, 2020)

Для пояснення Сіансіотто (Cianciotto, 2020) пише про те, що публічні простори справді можуть бути спільними, але приватні – також. Дослідник на американських прикладах пояснює різницю між ними та вводить нове поняття – *анти-спільність*. Відтак, як приватний, так і публічний простори можуть бути спільними та анти-спільними. Наприклад, протест «Occupy Wall Street», громадський сад, пляж та карнавали на вулицях – це публічні спільні простори, тоді як Мілленіум-парк у Чикаго, що відкритий з 6 ранку до 11 вечора, та так звана «ворожа архітектура» на кшталт спеціальних не пристосованих до лежання лавочок – це публічні анти-спільні простори. До приватних спільних просторів належать: релігійні служби в храмах, кав'ярні, концерти, а до анти-спільних – банки, аеропорти, в'язниці, транспорт, заводи. Саме тому в цьому дослідженні термін спільні простори як синонім до публічних/громадських використовуватися не буде, бо вони відрізняються за своїми характеристиками.

Кеті Вільямс та Стівен Грін (Williams & Green, 2001) з Оксфордського університету Брукса у своєму огляді літератури, присвяченому громадському простору та місцевому середовищу (local environments), згадують також визначення «*відкритих просторів*» (open spaces). Автори посилаються на визначення, взяте з дослідження Kit Campbell Associates (2001), що це – «будь-яка незабудована земля в межах села, селища або міста, яка забезпечує або може надати екологічні, соціальні та / або економічні вигоди для спільнот, прямі або непрямі» (Williams & Green, 2001, с. 2). У свою чергу, відкриті простори поділяються на *зелені та громадські простори* (green and civic spaces). Перші означають «підмножину відкритого простору, що складається з будь-яких рослинних земель або споруд, води чи геологічних об'єктів у міських районах», а другі – «підмножину відкритого простору, що складається з міських площ, ринкових майданчиків та інших твердих або твердих ландшафтних територій з громадською функцією» (Williams & Green, 2001, с. 2). До зелених просторів належать парки, сади, дитячі ігрові майданчики, спортивні споруди, зелені коридори, натуральна та напівнатуральна зелена площа. До громадських просторів належать площі, ринки, пішохідні вулиці та набережні. Проте, за словами Вільямс і Грін, така типологія не зважає на станції, термінали і транспортні розв'язки, а також ігнорує житлові вулиці, що також є дійсними публічними просторами.

Оскільки це дослідження орієнтоване на явище конфліктів, об'єктом яких є публічний простір міста, то можна припустити, що різне розуміння цього простору може бути причиною непорозумінь між різними верствами населення. Якщо взяти за основу три підходи Ніала (Neal, 2010), то, наприклад, у контексті легально-економічного відсутність визначення публічного простору в законодавстві, нерегульована оренда чи продаж землі в містах та нелегальне захоплення зелених зон або культурно-історичних будівель можуть бути основою для початку протестів місцевого населення. За другим підходом – соціально-просторовим – конфлікти можуть виникати через посягання на місця відпочинку в районі або ж на саму ідентичність жителів. Політичний підхід

пропонує такі причини непорозумінь: контроль над землею, приватизація публічних просторів, недопущення міських жителів до процесу прийняття рішень та їхнє вилучення з фізичного простору, виникнення активістських рухів.

Модель спільноти Іверсона (Iverson, 1998) пов'язана з формуванням колективної ідентичності, про яку буде йти мова в пункті 1.5 цього дослідження. Різні учасники конфлікту можуть мати опозиційне бачення розвитку публічного простору, з яким вони пов'язують визначення себе самих як, наприклад, жителів певного району міста чи конкретної вулиці та інших учасників на шкалі від «свій» до «чужий» щодо цього процесу. Іверсон (Iverson, 1998) запитує: «У чиїх інтересах встановлюється така культурна однорідність або інтеграція і за чиїм образом? Хто такі аутсайдери, які становлять зворотний бік спільноти інсайдерів, і як їх можна залучити, якщо хороший громадський простір - це те місце, де всі знають або принаймні розуміють один одного?» (с. 25). Також причиною конфлікту може бути анти-спільність простору, який офіційно має статус публічного, проте влада контролює та обмежує до нього доступ певних громадян або в певний час (Cianciotto, 2020).

Для стартових позицій це дослідження не буде брати розмежування зеленого та громадського простору, про що писали Вільямс та Грін (Williams & Green, 2001). Під публічними просторами будуть розглядатися і парки зі скверами, і лісові насадження на околицях міст, якими активно користуються місцеві жителі, і узбережжя, і будівлі з культурно-історичним значенням. Проте надалі є важливим з'ясувати питання: чи в розумінні містян існує розмежування причин конфліктів щодо цих категорій публічних просторів, чи ні?

1.2. Право на місто

Коли актуальність питання публічних просторів почала зростати разом з цікавістю до міських проблем, тоді у лівому дискурсі виникло таке поняття як *право на місто* (the right to the city). Першим, хто його ввів, був Анрі Лефевр

(Lefebvre, 1968). Почав він із пояснення фіктивності *права на природу*. У середині XX століття «природність» почала комерціалізуватися, а дозвілля почало інституціоналізуватися, організовуватися та активно продаватися. Бажання насолоджуватися відкритими «справжніми» просторами та тенденція до «втечі» з міста від відчуженого життя підштовхнули Лефевра до концептуалізації права на місто. «Право на місто не можна сприймати як просте право відвідування або як повернення до традиційних міст. Це можна сформулювати лише як трансформоване та оновлене право на міське життя» (Lefebvre, 1968, с. 64). За Лефевром право на місто виявляється як вища форма прав, адже воно складається із права на свободу, на індивідуалізацію в соціалізації, на середовище існування та на проживання, а також із права на творчість, участь та привласнення (чітко відмінне від права власності).

Наступником Лефевра з концептуалізації права на місто став Девід Гарві (Harvey, 2008). За його словами: «Право на місто - це набагато більше, ніж індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи місто. ...*Це загальне, а не індивідуальне право, оскільки ця трансформація неминуче залежить від здійснення колективної влади з метою перебудови процесів урбанізації*» (Harvey, 2008, с. 23). Дослідник розглядає випадки виселення місцевою владою та забудовниками людей з їхньої приватної власності в країнах Далекого Сходу та в Латинській Америці для побудови нових кварталів. У результаті частина містян просто втрачала житло та не отримувала вагомих компенсацій. Гарві переконаний, що прийняття такого права створювати та перероблювати міста має бути одним із перших кроків боротьби жителів за простір. Право на місто має стати робочим гаслом та політичним ідеалом, адже прямо пов'язане з капіталістичними посяганнями на землю та буденність містян. «Демократизація цього права та побудова широкого суспільного руху для реалізації його волі є обов'язковими, якщо ті, хто втратив житло, повернуть контроль, у якому їм так довго відмовляли, і якщо вони хочуть запровадити нові режими урбанізації» (Harvey, 2008, с. 40).

Ще один дослідник Дон Мітчелл (Mitchell, 2003) розібрав саму ідею права на місто у контексті *філософської дискусії про права людини* (rights talk). Ті, хто шукають «кращий світ» (тут маються на увазі активні громадяни, що притримуються соціальної боротьби), мають дієвий інструмент – *мову прав*, хоч наскільки б ця мова була не ідеальна. За Мітчеллом, права встановлюють важливий ідеал, з яким має корелюватися поведінка держави, капіталу та інших важливих акторів, а вони, у свою чергу, мають бути підзвітні цим конструктам. Дослідник звертається до Янг (1990, у Mitchell, 2003, с. 25), яка стверджує: «Права – це відносини, а не речі; це інституційно визначені правила, які обумовлюють, що люди можуть робити у зв'язку один з одним. Права більше стосуються до «робити», ніж до «мати», стосуються соціальних зв'язків, що активують або обмежують дії». Також Мітчелл стверджує, що інституціоналізація прав (або ж іншими словами встановлення законів) – це момент у створенні простору. Він є не тільки матеріальним, як «абстрактний простір» у ліберальній парадигмі, але й фізичним та матеріальним.

Також Мітчелл вважає, що «логіку ідентичності», про яку писала Янг (1990, у Mitchell, 2003, с. 32), варто замінити «логікою представництва» (logic of representation). Вона полягає у фокусуванні на групах та індивідах для того, щоб їхні прагнення та потреби були почуті та щоб вони могли представити себе іншим та державі для того, щоб публічно легітимізувати свої вимоги. Мітчелл (Mitchell, 2003) зауважує, що така легітимація може відбуватися через боротьбу, яка не може просто абстрактно відбуватися, а мусить виробляти *простір представництва*. Це місце, де групи та індивіди мають робити себе видимими. Логіка представництва вимагає будівництва – соціального продукування – певних видів публічних просторів. Зазвичай, за словами Мітчелла, такі простори не мають визначеної наперед «публічності», а групи та індивіди, прагнучи задовольнити нагальну потребу, просто займають простір та через дії роблять його публічним. Представництво одночасно вимагає простору та створює такий простір.

У контексті конфліктів щодо публічних просторів право на місто, про яке писав Лефевр (Lefebvre, 1968), відіграє важливу роль. За останні десятиліття на пострадянському просторі змінилося не тільки розуміння колективної ідентичності та взаємозв'язку з простором, у якому проживають люди, але й права на нього. Саме це усвідомлення права на місто можна побачити в акціях протесту щодо забудов парків або знесення історичних будівель. Незадоволені жителі можуть об'єднуватися в групи спротиву. Гарві (Harvey, 2008) пише: «...Існують міські суспільні рухи, які прагнуть подолати ізоляцію та перекроїти місто в інший образ, ніж той, який пропонують забудовники, за підтримки фінансів, корпоративного капіталу та все більш підприємницько налаштованого місцевого державного апарату» (с. 33). Усе частіше ми бачимо, що право на місто потрапляє в руки приватних або квазіприватних інтересів, що також може бути причиною конфлікту (Harvey, 2008). Проте Мітчел (Mitchell, 2003) переконаний, що саме боротьба груп та індивідів формує простір представництва, що фізично проявляється в протестах у межах публічних просторів.

1.3. Залученість міських жителів

У попередньому пункті вже були згадані поняття «колективної влади» та «представництво». Паралельно з Лефевром над питаннями участі громадськості у вирішенні проблем на міському рівні працювали й інші, наприклад, Шеррі Арнштейн (Arnstein, 1969). Вона вважається теоретиком визначення типів участі громадян. Базуючись на рівні залучення міських жителів до процесу прийняття рішень щодо важливих елементів, Арнштейн виділяє три блоки: *неучасть, символічні заходи та громадянська влада*.

Неучасть складається з двох сходинок-етапів залучення громадян: *терапії та маніпулювання*. До них належать будь-які заходи з боку міської влади, що спрямовуються на створення ілюзії демократичного керування «знизу», «навчання та лікування» учасників взаємодії та відволікання уваги від проблем. Арнштейн (Arnstein, 1969) наводить приклад районних консультативних груп

громадян, де влада обертала ситуацію на свою користь та сама надавала консультації активістам щодо того, чим їм варто цікавитися та займатися.

Блок «символічні заходи» складається з *інформування, консультування та умиротворення*. Ці сходинки охоплюють широкий спектр від розповсюдження інформації про права громадян або програм місцевих політиків до громадських рад та публічних слухань. Арнштейн (Arnstein, 1969) переконує, що символічні заходи спрямовані на легітимацію участі громадян у виробленні політик без реального їхнього впливу на цей процес. На сьогоднішній день до цього блоку можна віднести, наприклад, опитування населення в соціальних мережах якихось партій, кандидатів або посадовців. Символічні заходи зазвичай або не мають, або лише створюють видимість каналів зворотного зв'язку; потік інформації відбувається «зверху-вниз». У випадку з умиротворенням місцева влада заспокоює населення тим, що дає право голосу представникам громадськості, проте зазвичай це «комфортні» для неї жителі, які не будуть провокувати конфлікти.

Останні сходинки «драбини» Арнштейн (Arnstein, 1969) віддає під громадянську участь. *Партнерство, делегування та громадський контроль* – ось які рівні управління надають найбільше повноважень містянам. Арнштейн переконана, що саме ці механізми партисипації дають громадянам можливість вести справжні переговори та шукати компроміси з так званими «носіями традиційної влади». В ідеальному розумінні авторки теорії громадянська участь дає неможливим групам населення отримати або більшість, або всю повноту управління над питаннями, що безпосередньо їх стосуються. Партнерство розглядається вже не з боку взаємодії між владою та населенням, а як створення союзів між самими жителями та надання ресурсного забезпечення лідерам, що виконуватимуть представницькі функції громади. У делегуванні Арнштейн виділяє конкретне право вето певні рішення міської влади або створювати громадський план розвитку. У контексті громадянського контролю авторка розглядає надання повноформатних грантів з бюджету населеного

пункту безпосередньо спілкам та громадським організаціям; відповідальність за втілення проектів лежить безпосередньо на них.

Вищі щаблі «драбини» участі Арнштейн (Arnstein, 1969) корисні для розуміння того, як в ідеалі мала б виглядати співпраця між владою та містянами. Її теорія не торкається конфліктів щодо публічних просторів міст та переважно сфокусована на прикладах щодо соціальних політик та прав дискримінованих груп населення. Проте в цьому дослідженні є важливим загадати історію, яку Арнштейн привела для прикладу щодо сходинки «партнерство». Влада Філадельфії приготувала 400-сторінокову заявку на грант у межах програми «Зразкові міста» («Model Cities») та намагалася швидко розглянути її на скликаній нараді представників районів, щоб домогтися підтримки документу без попередніх консультацій із жителями щодо нього. Після цього один із районних представників висловив думку про організацію масових акцій протесту, якщо влада не погодиться дати активним жителям кілька тижнів на ретельний аналіз заявки та внесення в неї необхідних поправок і змін. Чиновникам довелося погодитися та на наступних зборах прийняти від громадськості новий варіант тексту з внесеними поправками, що передбачали угоду про розділення повноважень між владою та громадськістю замість невизначеної консультативної ролі, відведеної громадянам у попередній редакції. Таким чином, Арнштейн згадала один із механізмів активістів (погроза протестом), що передбачав би ескалацію конфлікту, якби сторонам не вдалося домовитися.

Лілія Ковшун (2016) у статті для аналітичного центру «Cedos» зібрала в статті шість типологій рівнів співпраці влади й громади. Частина цих підходів багато в чому нагадує «драбину» Арнштейн. У них конфлікти не розглядаються, а тема розбіжностей між поглядами різних сторін подається як тільки «дискусія» (у випадку фокус-груп, майстерень прямої дії та воркшопів у описі інструментів участі за Геном Роу та Лінн Фрюер). Єдина типологія, яка зачіпає розв'язання вже існуючого конфлікту, це «Структура напрямків залучення». Її було розроблено Сенді Хаєрбахер у співпраці із членами

Національної коаліції діалогу і свободи у 2005 році. Одним із напрямків залучення тут виділяється *«трансформація конфлікту»*. Мета цього підходу: *«Розв'язати конфлікт, пришвидшити особисте заспокоєння і зростання та покращити стосунки між групами»* (Ковшун, 2016). *«Стосунки між учасниками погані або ж не налагоджені взагалі. Проблема може бути розв'язана тільки якщо люди змінять свою поведінку чи принципи, розширять своє бачення або візьмуть час на обдумування та розуміння»* (Ковшун, 2016). За *«Структурою напрямків залучення»* головними інструментами для вирішення конфлікту можуть бути: *стабільний діалог, міжгруповий діалог у спільнотах, медіація жертва-кривдник, співчутливе слухання та проект публічної розмови* (Ковшун, 2016).

Українська соціологиня Марія Грищенко (2017) у статті з порадами для громадських активістів, як проводити партисипацію з міською владою, торкнулася теми того, що робити в конфліктних ситуаціях. Вона пише, що *причиною непорозумінь може бути невиконання домовленостей та непрозорі й контрверсійні дії представників муніципалітету*. У відповідь на такі дії Грищенко радить активістам використовувати всі можливі канали та методи комунікації як з місцевими жителями, так із іншими активними громадянами. Крім безперервного інформування про причини конфлікту та перебіг ситуації, варто *«застосовувати усі можливі методи впливу на процес прийняття рішень: акції прямої дії, у тому числі, протест, підписання петицій та звернень, судові позови»* (Грищенко, 2017).

Стаття Грищенко (2017) безпосередньо торкається теми публічного простору та соціально чи історично значущої території міста, зводячи їх в одну категорію, й того, що робити активістам у випадку їхньої забудови чи знищення цих місць. Один із варіантів, який пропонує дослідниця, полягає в організації на цій ділянці громадського проекту, до якого залучатиметься вся міська спільнота. Наприклад, він може бути орієнтований на створення привабливого для жителів різних частин міста публічного простору, де могли б інстальоватися нестандартні витвори мистецтва.

Це дослідження також буде зачіпати тему ресурсів активістів та міських жителів, про які побіжно згадує Арнштейн (Arnstein, 1969), коли описує сходинку «партнерство» у громадянській участі. «Партнерство може працювати найбільш ефективно, коли в співтоваристві існує організована основа влади, перед якою підзвітні цивільні лідери; коли група громадян має фінансові ресурси, щоб виплачувати своїм лідерам розумні гонорари за їх трудові зусилля; і коли у групи є ресурси для найму (і звільнення) власних технічних фахівців, юристів і громадських організаторів» (Arnstein, 1969, с. 221). Крім того, конфлікти можуть відбуватися через недопущення активістів до взаємодії на вищих рівнях участі, коли питання статусу проблемних публічних просторів вирішується на рівні міської влади.

1.4. Приватизація публічного простору та виникнення конфліктів

Залучення жителів до міської політики відбувається в різний спосіб. Активізація може проходити не тільки в межах інституційно визначених форматів, але й через акції прямої дії з боку самих жителів міста. Проте перед тим, як досліджувати варіанти взаємодії влади та громадськості в конфліктах щодо публічних просторів, варто розглянути, як дослідники визначають їхні причини.

Марк Деверьо та Девід Літлфілд (Devereux & Littlefield, 2017) із департаменту архітектури та будівництва Університету Західної Англії у Брістолі зробили огляд літератури, яка стосується приватизації публічного простору. Дослідники вказують на комплексність цього явища, до якого входить і публічний доступ до приватного простору, і квазіпублічність, і взаємозв'язок між власністю та використанням, і способи управління простором (спектр від державного до приватного). Пропри те, що Деверьо та Літлфілд готували свій огляд літератури для приватної британської компанії нерухомості Grosvenor Estate, вони звернули увагу й на інші країни. Так, за словами авторів, інтерес до зростаючої ролі приватної власності в державній сфері є загальносвітовим і розповсюджується від західних країн до тих, що

переживають пострадянський чи комуністичний перехід на кшталт Росії, Литви, Чехії та В'єтнаму.

Деверьо та Літлфілд (Devereux & Littlefield, 2017) вказують на існування двох тенденцій у науковій літературі, що стосуються приватизації публічного простору. Так, у 1990-х у відповіддю на зростання ролі приватного сектору в публічних просторах та на тиск нових моделей державно-приватного партнерства стала критична реакція дослідників міст. Вони почали послуговуватися такими термінами як ексклюзія (вилучення якихось груп із певних місць), гомогенізація, комодифікація (сприймання чогось/когось як товару), зробили акцент на сек'юритизації (збільшенні заходів з безпеки та охорони) та на зростанні сприйняття громадянина як споживача.

З іншого боку, Деверьо та Літлфілд (Devereux & Littlefield, 2017) наводять приклади дослідників, що з розумінням ставляться до все більшої приватизації простору. Вони цитують Галанакіса (2013, у Devereux & Littlefield, 2017), котрий пропонує розглянути один із типів приватизації – так зване «одомашнення». За його словами воно є здоровою демократичною реакцією на політику згори вниз, що артикулюється через привласнення простору, яке майже не має відношення до комерціалізації.

Також Деверьо та Літлфілд (Devereux & Littlefield, 2017) застосовують термін «простір незгоди» («space of contention»), що нагадує розуміння публічного простору з позиції церемоніальної моделі в Іверсона (Iverson, 1998). За цим підходом громадські площі є місцем для вираження демократичної позиції громадян. З часом їхнє значення для населення починає змінюватися - з'являються публічні простори з низкою заборон (від катання на велосипеді до проведення політичних акцій) та посиленням контролем з боку найманої охорони. Крім того, автори згадують низку дослідників, таких як Ліс, Бенерджі та Сак (1994, 2001, 1986, у Devereux & Littlefield, 2017), що писали про часту занедбаність публічних просторів, неможливість їхнього утримання на балансі міської влади, обмеженість фінансування. За їхніми словами, такі території стають центром злочинності та занепаду (синдром «розбитого вікна»,

накаторгівля, рекреація для компаній, що зловживають алкоголем і т.п.). Проте Деверьо та Літлфілд розглядають простір скоріше не як об'єкт, через який може відбутися та сама незгода, а лише як простір для її вираження жителями міста.

Що ж власне розуміти під поняттям «міського конфлікту»? Одним із українських дослідників, що займається цією темою, є географ Артем Мозговий. В одній зі своїх статей він розглядає географічні аспекти конфліктності розвитку міст і називає протиріччя як результатом цього процесу, так і невід'ємною його умовою (Мозговий, 2016). *Міським розвитком* Мозговий (2014) називає «незворотні, закономірні й спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору» (с. 45). У випадку, коли групи чи конкретні індивіди, яких торкаються ці зміни, не погоджуються з ними та залишаються на своїх позиціях, тоді виникає висока вірогідність виникнення *конфліктної ситуації*, гостра форма якої – *конфлікт*.

«Під *конфліктогенністю міського розвитку* розуміємо існуючі та можливі екологічні, економічні та соціальні конфлікти, що виникають у процесі взаємодії суб'єктів міського розвитку, що впливають на стан міського середовища та проявляються через мобілізацію просторових, матеріальних і духовних ресурсів, асиметричність деструктивних дій та наявність згубних наслідків для сторін – носіїв інтересів» (Мозговий, 2014, с. 49). Сам *конфлікт* Мозговий (2016) визначає як «протидію двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, які претендують на зумовлюваний ними стан дійсності» (с. 40). «Конфліктуючими сторонами в міській системі можуть бути суб'єкти господарської діяльності, органи управління, громадські об'єднання, окремі особи та технічні системи» (Мозговий, 2016, с. 40). Крім того, види розвитку міста (територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний), у межах якого функціонують ці суб'єкти, можуть також конфліктувати між собою. Різні типи взаємодій жителів можуть приводити до виникнення різного типу конфліктів.

1.5. Теорії політики незгоди, соціальних мереж, мобілізації суспільних рухів та фреймування

У випадку виникнення конфлікту його учасники можуть вдаватися до різноманітних дій. Як вже згадувалося раніше, влада міста може запроваджувати громадські слухання, створювати площадки для спільного вирішення проблем, бути медіатором для конфліктуючих сторін. Активні громадяни та групи можуть зі свого боку формувати спілки, пропонувати проекти розвитку територій та спільнот, ветоувати рішення міських рад. Звичайно, цими прикладами не обмежується весь спектр взаємодії влади та громадян щодо певної проблеми. Нас цікавлять конфліктні ситуації, у яких сторони не можуть, не хочуть або лише часткового погоджуються на якісь компроміси один до одного. У таких випадках громадськість може вдаватися до колективних дій, а конкретно - протестної діяльності, а також до формування локальних суспільних рухів.

Розпочнімо з головного поняття - *«політика незгоди»*, яке надалі стане операційним у цьому дослідженні. Його концептуалізували в своїй роботі соціологи Даг МакАдам, Сідні Тарроу та Чарльз Тіллі (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996). Вони застосували цей термін відповідно до ситуацій, у яких виявляється незгода, втілена у висуванні певних вимог, що ґрунтуються на певних інтересах одної сторони, які за умови своєї реалізації вплинуть на інтереси протилежної сторони. Другою умовою формування політики незгоди є присутність у суперечці сторони уряду, як організації, що безпосередньо контролює основні засоби примусу на визначеній території. Іван Гомза (Gomza, 2014) у своєму дослідженні Євромайдану, спираючись на попереднє визначення, концептуалізує політику незгоди як «колективні дії, що виконуються соціальними акторами з метою зміни структурного середовища позаінституційними засобами;...це не рутинне політичне залучення, що переходить інституційні межі» (с. 56).

У своєму дослідженні МакАдам, Тарроу та Тіллі (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996) виходять з логіки методологічного та феноменологічного

індивідуалізму, тому за основу беруть окремих *акторів* (колективних або індивідуальних) як дійових осіб. Також автори звертають увагу на теорії систем для дослідження колективів та реляційні моделі, де велику роль відіграють *взаємодії та соціальні зв'язки*. Ці напрямки стали вихідними точками аналізу політики незгоди. МакАдам, Тарроу та Тіллі встановлюють більш чіткі межі цього явища та концентруються на домінантно-підлеглих відносинах. Вони базуються на гіпотезі, що незгода, яка стосується суттєвої нерівності між дійовими особами, має виразні загальні риси, які проявляються і в соціальних рухах, і в революціях та повстаннях, і в низовому націоналізмі.

Наступним важливим поняттям для дослідників політики незгоди є *репертуар* – форма, яку набуває колективна незгода та дії суспільних рухів; «кількість історично встановлених альтернативних *вистав*, що пов'язують заявників із об'єктами вимог» (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996, с. 23). МакАдам, Тарроу та Тіллі продовжують застосовувати театральні терміни. Так під виставами маються на увазі певні види дій суспільних груп або окремих індивідів на кшталт створення асоціацій, проведення публічних мітингів, маршів, демонстрацій, протестів, лобіювання, створення барикад та захоплення адміністративних будівель та інше. Оскільки МакАдам, Тарроу та Тіллі опублікували свою теорію ще в 1996 році, то серед нових на той час репертуарів вони відзначили виступи активістів на телебаченні, організацію форумів через електронну пошту та створення «гарячих ліній». На сьогодні список вистав політики незгоди в медіа та в Інтернеті значно розширився. Соціологи додають: «Репертуари належать не лише акторам руху; вони формують історичну та сучасну взаємодію між дійовими особами та їх опонентами» (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996, с. 23).

За словами МакАдам, Тарроу та Тіллі, у репертуарів є *інструментальна ефективність*. Вона полягає в тактичній новизні, здатності заскочити владу або опонентів зненацька, спровокувати заворушення та завдати збитків. За інструментальною логікою ефективність буде зменшуватися після повторного використання репертуару. З іншого боку, така його функція як вираження

інтересів та вимог заохочує наполегливість і повторюваність, а не зміни. Саме тому на ранніх стадіях конфліктів можна побачити, як активісти та суспільні групи використовують існуючі до цього репертуари. Тому дослідники виділяють поняття *циклів політики незгоди*, за допомогою яких можна пов'язувати різні групи в цілісну політико-культурну спільноту, що спирається на одні й ті ж модульні форми боротьби. МакАдам, Тарроу та Тіллі пишуть, що символи та тактичні нововведення однієї тематичної групи можуть запозичуватися іншими. Репертуари, що більш привабливі за своєю ефективністю, отриманням підтримки та досягненням поставлених вимог, будуть групуватися в довгострокові цикли, а менш дієві будуть відкидатися.

Використання якихось вистав та репертуарів політики незгоди напряду залежить від *структури політичних можливостей*. До неї входять сприяння, протидія або ігнорування суспільних рухів із боку влади та інших суспільних акторів, наявність потенційних союзників, суперників чи ворогів, наявність ресурсів та лідерів, репресії з боку правоохоронних органів, усталеність ідентичності активістів та інше (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996). Іван Гомза цитує Тарроу, який стверджує, що структура політичних можливостей – це «вимір політичного середовища, який стимулює людей до колективної дії, впливаючи на їхні очікування щодо перемоги чи поразки» (1994, у Гомзи, 2013, с. 155). Політолог розширює поняття та називає цю структуру динамічною системою, що «сформована зв'язками трьох елементів: 1) спробами суб'єктів політики незгоди змінити соціальну реальність, 2) відповідями політичної системи та 3) уявленням суб'єктів політики незгоди про вірогідність власного успіху» (Гомза, 2013, с. 155). Якщо віра в шанс успіху знижується, тоді менш вірогідно, що суб'єкти будуть звертатися до попередньої стратегії та репертуарів.

Що ж до *ідентичності*, то МакАдам, Тарроу та Тіллі посилаються на Бергера та Лукмана (1967, у McAdam, Tarrow & Tilly, 1996), які досліджували еволюцію зв'язку між колективом та індивідом. Так у домодерному суспільстві життя людини було обмежене відсутністю географічної та соціальної

мобільності. Проте трансформація суспільних зв'язків, що підживлювалась розповсюдженням промисловості, урбанізацією та формуванням національних держав, сприяла розірванню еквівалентності колективної та індивідуальної ідентичностей. МакАдам, Тарроу та Тілі стверджують, що саме в цей період почала формуватися публічна політика, яка стала одним із інструментів сенсопокладання та конструювання сучасних ідентичностей.

Донателла Делла Порта та Маріо Діані (Della Porta & Diani, 2006) заглиблюються в процеси формування ідентичностей та їхній зв'язок із колективними діями. Перш за все, вони є важливою складовою колективних дій, бо позначають учасників конфлікту, допомагають створити довірливі взаємини та поєднати події з різних періодів певного руху чи організації. Оскільки репертуари та ідентичність не належать самим акторам, то вони є «процесом, завдяки якому індивідуальні та / або колективні суб'єкти у взаємодії з іншими соціальними суб'єктами надають певного значення своїм рисам, життєвим явищам та системам соціальних відносин, у які вони вбудовані» (Della Porta & Diani, 2006, с. 92). Дослідники зазначають декілька парадоксів, що пов'язані з ідентичністю. Один із них полягає в одночасній статиці та динаміці цього явища. З одного боку ідентичність може існувати тільки в контексті певного часу та посилення її безперервності після набуття, а з іншого – вона відкрита до перевизначень та адаптацій у ході конфліктів.

Під час формування суспільних рухів, боротьби за контроль над ресурсами та пошуку підтримки своїх програм у переговорах із владою активісти докладають зусиль у формування *колективної ідентичності* (Della Porta & Diani, 2006). Публічні акції допомагають артикулювати колективні вимоги до влади, щоб показати єдність, чисельність та відданість справі мобілізованих представників певного руху. У залежності від динаміки циклів репертуарів змінюється й ідентифікація ідентичностей акторів як ворогів, суперників або союзників. Делла Порта та Діані (Della Porta & Diani, 2006) стверджують: «Ідентичність діє як організуючий принцип щодо

індивідуального та колективного досвіду: наприклад, вона допомагає акторам ідентифікувати своїх союзників та супротивників» (с. 93).

У рамках цього дослідження важливо згадати ще деякі аспекти, що стосуються ідентичності. Делла Порта та Діані (Della Porta & Diani, 2006) згадують поняття «ідентичності руху», що є «продуктом переговорів між колективними образами, виробленими різними акторами та різними організаціями» (с. 99). Тобто людина може не тільки ототожнювати себе з рухом або організацією для того, щоб «відчути себе частиною ширших колективних зусиль, а й для того, щоб стати певним, автономним, самобутнім компонентом таких зусиль» (Della Porta & Diani, 2006, с. 99). «Відчуття себе частиною спільних зусиль та виявлення власних інтересів не лише на індивідуальному рівні, а й на колективному рівні, робить витрати та ризики більш прийнятними, ніж вони були б в іншому випадку» (Della Porta & Diani, 2006, с. 102). Сприйняття себе як частини колективу підживлюється символами, практиками та ритуалами. Демонстрації на важливі для суспільного руху дати, історії, що поширюються серед учасників, певні символічні місця та сцени соціальної дії, про які вже згадували раніше в контексті репертуарів політики незгоди, – усе це є складовими формування ідентичностей акторів.

МакАдам, Тарроу та Тіллі (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996) приходять до низки висновків, що допоможуть нам далі працювати з теорією політики незгоди в контексті конфліктів щодо приватизації публічних просторів у містах. Перший - полягає у раціональності діяльності суспільних рухів. За словами дослідників, політика незгоди є одним із стратегічних виборів, які роблять актори, зважаючи на їхні ресурси, обмеження, можливості та ситуації. «Діяльність соціальних рухів вибирається як ситуативно детермінована альтернатива цілому ряду інших форм поведінки, починаючи від неструктурованих колективних дій до організації груп інтересів та активності в політичних партіях та інституціях» (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996, с. 27). Другий висновок полягає в тому, що суспільні рухи – це не тільки сукупність ідентичностей та інтересів, які можна вивчати через публічні заяви та

документи, але й самі прояви колективних вимог через вистави політики незгоди. Третя та найбільш важлива теза звучить так: «Колективні дії агрегуються скоріше завдяки мережам людей, які пов'язані між собою певними міжособистісними зв'язками, ніж формальною організацією чи індивідуальними стимулами» (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996, с. 31). Суспільні рухи залежать не тільки від інтересів конкретних акторів чи структури політичних можливостей, але й від існуючих соціальних мереж на місцях.

Маріо Діані (Diani, 2000) розглядає суспільні рухи через призму соціальних мереж. Він називає рухи «неформальними мережами акторів (організацій, груп або індивідів), що залучені в конфлікти щодо контролю над матеріальними або символічними ставками, на основі їхніх спільних ідентичностей» (Diani, 2000, с. 389). Усі індивіди залучені в два види мереж - у первинні та вторинні. Якщо перші стосуються переважно сім'ї та друзів, то другі (саме в контексті суспільних рухів) охоплюють широке коло рухів та організацій (від робочих спілок та релігійних общин до партій). Ці мережі формують ставлення індивідів, надають їм стимули та можливості для політичного залучення та фільтрують мобілізаційні заклики. Організації мають дві форми: ексклюзивну (релігійні секти, відокремлені комуні) або інклюзивну (дозволяє індивіду мати багато членств у різних групах). Діані посилається на Зіммеля та Брейгера (1988, у Diani, 2000), щоб пояснити дуальну природу соціального членства: «Особи відрізняють свою індивідуальність через членство в декількох групах; водночас групи відрізняються тим, що вони є результатом зближення конкретних людей, але також поєднані одна з одною через поділ деяких спільних членів» (с. 394). Діані також згадує Кастельса (1983, у Diani, 2000), що писав про стійкість міського простору як місця соціальних взаємин, солідарності та поля для конфліктів щодо колективного споживання. *«Розташування громадян у міському просторі та їхній диференційований доступ до колективних благ та продовольства (зокрема, до суспільно створених) можуть все ще сприяти появі конкретних ідентичностей та мереж»* (с. 401).

Структуру *соціальних мереж* на прикладі британського панк-руху досліджував Нік Крослі (Crossley, 2008). «Мережеві структури - це ...структури відносин і взаємодій між учасниками з плоті і крові, які діють цілеспрямовано і мають здатність до саморефлексії, розмірковування та вибору» (Crossley, 2008, с. 91). Такі формування по-різному виокремлюють та обмежують залучених до них суб'єктів. «Можливості учасників до дій можуть залежати від їх положення в мережі, а також від їх запасів ресурсів, балансу сил в їх відносинах і умовностей їхнього поля дій» (Crossley, 2008, с. 91).

За словами Крослі (Crossley, 2008) величина колективу не є головним чинником, що визначає ефективність колективних дій. Координації, співпраці, довіри та об'єднання ресурсів значно легше та швидше досягти, якщо частина соціальної мережі вже існує. Крослі посилається на Сноу (1980, у Crossley, 2008) в тому, що під час формування соціальних рухів вже існуючі зв'язки можуть зіграти важливу роль у рекрутуванні знайомих як нових учасників. Так у випадку з британськими панками Крослі знайшов декілька видів соціальних взаємин між акторами, які допомогли сформувати низку гуртів. Це була попередня робоча співпраця, спільне проживання або ж дружні й романтичні стосунки. «Різні конфігурації мережі можуть мати різний ефект, а різні позиції в мережі створюють різні можливості та обмеження для задіяного актора» (Crossley, 2008, с. 95). У кожній мережі є свій *розподіл ролей* та *ресурсного вкладу* в рух від кожного з учасників, а різноманітність спектру внесків для різних форм колективних дій тільки сприяє мобілізації.

Важливим механізмом підтримки руху є *соціальний капітал*, створений високою *щільністю контактів*, тобто більшою кількістю зв'язків на кількість учасників (Crossley, 2008). У таких мережах виникають та циркулюють спільні критерії тлумачення, судження та спільні норми, оскільки актори, що перебувають у безпосередньому контакті, ефективно наглядають за іншими членами. Крім щільності Крослі (Crossley, 2008) виділяє ще *діаметр* – найкоротший шлях між двома найбільш далекими учасниками мережі. Чим коротша відстань, тим більший шанс в тому, що учасники знайдуть тих, хто має

схожі інтереси та необхідні ресурси для сприяння спільним проектам (за умови їхнього існування в цій мережі). Ті актори, що мають більше зв'язків із іншими та мають доступ до ресурсів, перебувають у так званому «внутрішньому колі», тому відповідають за формування локальної культури та комунікації. Зі свого дослідження панків Крослі робить висновок, що для трансформації мережі в рух потрібна критична маса зацікавлених акторів, що попередньо щільно пов'язані та мають потрібні один одному ресурси.

Для того, щоб зрозуміти взаємодію соціальних мереж, використання тих чи інших репертуарів у контексті суспільних рухів та процес формування ідентичностей, варто зосередити свою увагу на явищі *мобілізації*. МакАдам, Тарроу та Тіллі (McAdam, Tarrow & Tilly 2001) вважають, що це – сукупність можливостей та загроз, соціального привласнення існуючих сторін, ідентичностей та організацій, а також інновацій щодо звичних форм вираження політики незгоди. За переконанням соціологів, політика незгоди не зводиться лише до мобілізації та демобілізації. З інших епізодів можна виокремити конституювання акторів та ідентичностей, про яке ми вже згадували раніше, поляризацію (характеризується більшою готовністю деяких членів суспільного руху інвестувати ресурси в боротьбу) та зміну масштабу (перехід політики незгоди з локального на транслокальний або транснаціональний рівні).

Мобілізація неможлива без процесу, який називають фреймінгом. Найповніше його описали в контексті діяльності суспільних рухів Роберт Бенфорд та Девід Сноу (Benford & Snow, 2000). *Фреймінг* – це процес, що передбачає агентність (наявність організацій або рухів) та політику незгоди на рівні побудови реальності. Результатами цього динамічного явища є «фрейми колективних дій». Фактично вони є схемами інтерпретації, що допомагають учасникам організовувати свій досвід, трактувати його та керуватися ним у подальшому. «Фрейми колективних дій - це орієнтовані на дії сукупності переконань та значень, які надихають і легітимують діяльність та кампанії організації соціальних рухів» (Benford & Snow, 2000, с. 614).

У фреймів є три головних завдання: *діагностування, прогнозування та мотивування* (Benford & Snow, 2000). Перше полягає в ідентифікації проблем, які висвітлюють суспільні рухи чи організації. У цьому контексті багато дослідників займаються «фреймами несправедливості»: висвітлення дій влади як несправедливих щодо населення, ідентифікація жертв якоїсь політики або фокусування вини або відповідальності за певні дії на певних акторах. Також діагностування працює з атрибуціями «хороший/поганий» та конструюванням антагоністів і протагоністів конфлікту («фрейми меж», «змагальне фреймування»).

Друге завдання – прогнозування – пропонує формулювання рішення проблеми в конфлікті, плану та стратегій для його втілення (Benford & Snow, 2000). Часто організації або рухи займаються «контрфреймінгом», що полягає в публічних спростуваннях стратегій вирішення проблеми, запропонованих опонентами. Саме прогнозування є одним із шляхів того, як одні агенти відрізняються від інших.

Фінальним завданням фреймів є мотивування. Таким чином організації та рухи раціоналізують залучення учасників до дій, інтерпретуючи їх через ідею можливого покращення ситуації та закінчення конфлікту на їхню користь. Бенфорд і Сноу (Benford & Snow, 2000) також виділяють набори лексики в мотиваційних фреймах, які відповідають за критерії ретельності, терміновості, ефективності та доречності дій. Часто в рухах і організаціях керуються тільки частиною цих наборів, відкидаючи інші.

Бенфорд і Сноу (Benford & Snow, 2000) вказують на те, що фрейми колективних дій різняться у залежності від ситуації, у якій існують рухи та організації. Так серед змінних ознак фреймів виділяються: 1) ідентифікація проблем та напрямків атрибуцій; 2) гнучність та жорсткість, інклюзивність та ексклюзивність; 3) різноманіття інтерпретативних меж та впливу; 4) рівень резонансу (те, наскільки ефективність або мобілізаційний потенціал фрейму релевантний у контексті існуючої проблеми). Існує також поділ на «головні фрейми» («master frames»), які є спільними для багатьох рухів, але

відрізняються за своїми межами та рівнем впливу в залежності від руху, та власне «організаційні фрейми», які є специфічними для кожного окремого утворення (Benford & Snow, 2000).

У своєму дослідженні фреймів колективних дій Бенфорд та Сноу (Benford & Snow, 2000) розглядають те, які процеси лежать в основі їхнього створення та розвитку. Так у контексті дискурсивного процесу відбувається артикуляція та поширення фреймів через усні та письмові акти мовлення. Стратегічний процес пов'язаний з рекрутуванням нових учасників, мобілізацією прихильників та збору ресурсів. Під час цього відбувається з'єднання, посилення, розширення та трансформація фреймів. Останній процес, що стосується розробки інтерпретативних рамок – змагальний. Протягом нього якраз формуються вже згадувані «контрфрейми» від опонентів, сторонніх спостерігачів та медіа, а також відбуваються суперечки в самих рухах та проявляється діалектична природа фреймів відносно реальних подій.

Бенфорд та Сноу (Benford & Snow, 2000) вказують на безпосередній зв'язок формування фреймів з іншими процесами колективних рухів. Так структура політичних можливостей залежить від того, як її інтерпретують самі актори. Якщо лідери руху будуть бачити ймовірність перемоги свого бачення вирішення якоїсь проблеми, тоді вони будуть транслювати цей фрейм на всіх його учасників. Також формування ідентичності є притаманною рисою процесу фреймінгу. Її появу та розвиток можна розглядати на двох рівнях. По-перше, на загальному як процес розміщення акторів у часі та просторі з наданням їм характеристик, що пропонують формувати конкретні взаємозв'язки та напрями дій. По-друге, на більш конкретному рівні – під час комунікації між самими прихильниками та активістами на різних заходах руху.

Це дослідження політики незгоди є спробою перенести деякі елементи теорії МакАдама, Тарроу та Тіллі (McAdam, Tarrow & Tilly, 1996, 2001) на український місцевий рівень. Науковці зокрема зазначали, що кожна політика незгоди має виразні загальні риси, які проявляються і в соціальних рухах, і в революціях та повстаннях, і в низовому націоналізмі. Отже, можна спробувати

проаналізувати й локальні суспільні рухи та протести. Також у цьому дослідженні буде вживатися трактування за Тіллі, Тарроу та МакАдамом таких понять як актор, репертуари, політика незгоди, вистави, інструментальна ефективність репертуару, структура політичних можливостей, колективна ідентичність, соціальна мережа та мобілізація. Хоча автори й розглядають політику незгоди переважно в межах держав, проте поняття структури політичних можливостей у нашому випадку застосовуватиметься й для локальних рухів. Наприклад, чи йде міська влада назустріч протестувальникам у виконанні їхніх вимог. Також буде використаний підхід Гомзи (2013), що писав про залежність структури політичних можливостей від фреймування ситуації самими активістами. Конкретні приклади різних процесів фреймування розглядатимуться по окремих кейсах формування рухів та мобілізації активістів.

Для пояснення попередньо існуючих первинних і вторинних соціальних мереж активістів та місцевих жителів будуть використовуватися теорії Діані (Diani, 2000) та Крослі (Crossley, 2008). Також міські рухи за збереження публічних просторів розглядатимуться через призму своєї інклюзивності, адже на акції проти забудов можуть виходити люди з багатьма членствами в різних групах. Наприклад, у сусідській спільноті перебувають люди різних професій, культурного та економічного статусу, а також безпосередні родичі та люди, які ніколи не були знайомі до зустрічі на акціях прямої дії. Власне, таким чином можна прослідкувати появу колективної ідентичності: чи вона існувала до певних подій та допомогла в процесі мобілізації, чи сформувалася власне під час акцій.

1.6. Конфлікти щодо публічного простору в пострадянських країнах

З огляду на теорії, що вже були попередньо розглянуті, варто звернутися до вже існуючих досліджень з теми утворення політики незгоди, рухів та організацій, що стосуються розвитку міст та публічних просторів на теренах пострадянських країн, у тому числі й України.

Професорка соціології Готенбурзького університету в Швеції Керстін Якобсон (Jacobsson, 2015) видала збірку, що стосувалася міських масових рухів у Центральній та Східній Європі. Там вона пише, що ці рухи виникають як відповідь на «нові соціальні розколи та посилену поляризацію, як наслідок процесів неолібералізації та глобалізації, а також трансформації державної влади та її інституцій» (Jacobsson, 2015, с. 1). Якобсон зосереджує свою увагу на цих країнах, в т.ч. й пострадянських (Україна, Росія, Балтійські країни), та наголошує на невеликій кількості досліджень міських рухів в попередні роки. «У цьому регіоні останні десятиліття ознаменувалися лібералізацією житлової та міської політики, часто повністю відкритою для ринкових сил; вони провокують виникнення таких проблем, як неадекватна державна політика чи містобудування, конфлікти, пов'язані з реституцією та приватизацією власності, погіршення житлового фонду, недостатнє виробництво соціального житла, зростання орендної плати та цін на електроенергію, джентрифікація, зростання закритих громад та співіснування "анклавів" багатства та депривації, а також *приватизація та комерціалізація публічного простору*» (Jacobsson, 2015, с. 2). Відтак, місцеві жителі влаштовують численні акції протесту з вимогами змінити міську політику щодо житла, безпечних умов життя, *захисту зелених зон та мобілізуються проти приватизації публічного простору*.

Якобсон заперечує критичне ставлення деяких дослідників до того, що в постсоціалістичних країнах слабе громадянське суспільство. Вона стверджує, що в цьому регіоні велике розмаїття форм міського протесту та різномірних колективів. «Деякі мобілізації громадян є стихійними та короткочасними, а інші - більш організованими та тривалими. Деякі з них є більш реактивними, а інші – більш ініціативними, деякі – більш прогресивними та інші – більш консервативними у своїх твердженнях, деякі підривні у своїх діях, тоді як інші - насправді більшість - більш помірковані у своїй формі протесту» (Jacobsson, 2015, с. 3). Серед форматів, у яких виражається активізм, Якобсон виділяє неурядові організації, місцевий масовий рух та спонтанні мобілізації, що просуваються через соціальні медіа із закликами до дій. Вони можуть існувати

паралельно та перетинатися. За словами авторки, переважна більшість громадянської активності в контексті міської політики в постсоціалістичних країнах проявляється у форматі місцевої самоорганізації, тобто колективних дій, що мобілізуються без участі організації, із великою кількістю акцій та невеликою кількістю учасників. Саме тому багато дослідників ігнорують локальний масштаб, бо концентруються тільки на діяльності неурядових організацій. Також Якобсон наголошує на тому, що вузький погляд на міську політику незгоди, що проявляється лише в протестах і демонстраціях, не дозволить повністю розглянути комбінації різних її форм.

Посилаючись на Кастельса (1983, у Jacobsson, 2015), Якобсон виділяє такі характеристики містоорієнтованих рухів: 1) їхнє самовизначення пов'язане з містом або громадою; 2) мають місцевий характер і визначені територіально; 3) мобілізуються навколо трьох основних цілей: колективного споживання або державної інфраструктури (питання якості життя), культурної ідентичності (створення автономних місцевих культур) та політичного самоврядування (збільшення участі громадян). Міський активізм також характеризується поєднанням такого культурного інструментарію як живопис, театр або музика з вирішенням «старих» матеріальних проблем, як-от: фізичні умови життя та нерівномірний розподіл ресурсів. До слова, ненасильницькі репертуари політики незгоди є більш поширені, власне, серед цих рухів.

Політика приватизації в постсоціалістичних та пострадянських країнах суттєво вплинула на зменшення публічного простору та хаотичну забудову міст. Активізм почав зосереджуватися на локальних проблемах, які пов'язані з повсякденним життям та міським середовищем. Якобсон (Jacobsson, 2015) зауважує, що розвитку поняття «міських спільнот» («urban commons») посприяло поєднання в одних рухах і радикальних активістів, і місцевих жителів. Цей процес має трансформаційний потенціал виходу за рамки конкретного конфлікту, адже на місцях формуються ідентичності, що забезпечують відчуття агентності та політичної суб'єктності. «Це особливо критично у пострадянському контексті, де радянська спадщина означала

атомізацію людей та/або зміцнення побутових або дружніх зв'язків, а не більш широких соціальних відносин» (Jacobsson, 2015, с. 30).

Російський географ Кирил Галустов (2016) у своїй статті про екологічні та екокультурні протести в Санкт-Петербурзі дослідив зв'язок між характеристиками конфліктів та успішністю колективних дій громадськості щодо збереження зелених зон. Він розподіляє ці два види одного репертуару політики незгоди за проблемами, що є причинами громадського невдоволення. Так, екологічний протест, на його думку, направлений на вирішення екологічних проблем (забруднення, вирубки, шум, сміття), а своєю метою має «досягнення гармонійного співіснування людини і природи в умовах міського середовища» (Галустов, 2016, с. 164). Зі свого боку, екокультурний протест є реакцією на такі соціально-екологічні проблеми як збереження культурних цінностей, пам'ятників історії та архітектурного середовища. Дослідник називає останній вид репертуару політики незгоди ваговою складовою містозахисної діяльності.

На момент написання роботи (2016 рік) автор констатує напруженість у сфері охорони культурної спадщини в Росії. На прикладі Санкт-Петербурга Галустов позначає рік активізації протестної діяльності – 2006, що стає точкою відліку в дослідженні кейсів. Саме того року в місті розпочалося будівництво «Охта-центру» (багатопверхового офісу «Газпрому»). У цілому Галустов досить звужено розглядає міські конфлікти та називає їх наслідками протиріч влади та суспільства, тому підсумки протестів визначаються з точки зору досягнення відповідних цілей внаслідок діяльності громадських активістів. Екологічний або екокультурний конфлікти можуть закінчитися перемогою чи поразкою протестів, проміжним рішенням (заморожування конфлікту) та компромісом, коли всі його учасники йдуть на поступки.

У своїй праці Галустов (2016) виділяє низку характеристик конфлікту, які можуть впливати на його результат: масштаб території, рівень вирішення (федеральний, регіональний та муніципальний), тривалість, розташування (центр міста, напівпериферія, периферія), кількість публікацій у ЗМІ. Так з

аналізу 38 кейсів автор доходить до висновків, що масштаб конфліктної території є менш важливим фактором, ніж розташування, бо жителі міста більше переймаються центром міста, де зосереджено, як правило, більше об'єктів культурної спадщини. Периферійні ж конфлікти стосуються переважно екології. Чим довше триває конфлікт, тим більше про нього розповідають в ЗМІ, але це призводить до проміжних рішень чи компромісів. Загалом, якщо протест викликав великий суспільний резонанс за короткий час, то у нього є більше шансів завершитися на користь екологів та захисників міста.

Серед українських дослідників найближче наблизилися до розкриття теми політики незгоди щодо міського простору соціологи Оксана Дутчак та Володимир Іщенко. Вони працювали з темою права на місто та радикалізації міських рухів на прикладі ініціативи «Збережи старий Київ», яка існувала з 2007 по 2010 роки. Дутчак (Dutchak, 2009) свого часу брала участь у цій активності, тому спиралася в дослідженні на власні спостереження. Соціологиня бере за основу теорію транзакційного активізму, про яку писав Вальтер Ніколс (2008, у Dutchak, 2009). Він пов'язував соціальні мережі зі щільними соціальними відносинами в обмеженому фізичному просторі та мобілізацію. Концентрація різних груп населення «сприяє встановленню слабких зв'язків, які дають основу для мобілізації спеціалізованих ресурсів та альянсів» (Dutchak, 2009, с. 25).

На прикладі ініціативи «Збережи старий Київ» Дутчак (Dutchak, 2009) розглядає динаміку транзакційного активізму. Вона описує шлях руху від мистецьких акцій до акцій прямої дії, а потім і до радикальної тактики відкритої конфронтації з поліцією. Такі тактики політики незгоди в контексті міських протестів передбачають «свідомий фізичний чи матеріальний збиток та протистояння в процесі їх реалізації» (Dutchak, 2009, с. 7). У результаті радикалізації рух розколовся на два крила, що підтримували опозиційні ліву та праву ідеології. Причину Дутчак (Dutchak, 2009) вбачає в самому транзакційному активізмові, бо транзакції між різнорідними групами можуть призвести до дезінтеграції коаліції; він «може залучити до руху цілий ряд

ресурсів, але він також може обмежити їх подальшу мобілізацію» (с. 51). У випадку ініціативи «Збережи старий Київ» відбулася радикалізація тактик без радикалізації вимог руху через внутрішній розлад колективної ідентичності учасників.

У спільній статті про протести проти забудов Дутчак та Іщенко (2010) детальніше розглядають причини розпаду ініціативи «Збережи старий Київ». Одна з них – через відсутність систематичної роботи учасників руху з місцевими жителями та «пропаганда через дію». На думку авторів, активістам не вистачило консенсусу та ресурсів для формування солідарності, яку «необхідно було активно формувати роботою з організації місцевих громад та систематичної пропаганди їх мешканців, демонструючи їм системні корені проблеми, які не зводяться до жадібності конкретного забудовника або продажності конкретного чиновника і які є спільними для точкових забудов у різних місцях» (Дутчак та Іщенко, 2010). Ініціатива також не рухалася в бік залучення нових груп-союзниць. «У суспільному русі, який об'єднує різномірні групи, важко виробити спільні інтерпретативні рамки, спільний фреймінг» (Дутчак та Іщенко, 2010).

Питанню взаємодії громадян та влади щодо публічних просторів міст присвятила свої попередні дослідження й авторка актуальної роботи Роксолана Нестеренко (2018, 2019). У них вона висловлює припущення про існування поділу на конвенційні та неконвенційні механізми взаємодії влади та громадян щодо публічних просторів міст України та використовує цю теоретичну рамку відповідно до конфліктних ситуацій, доповнюючи поділом на чотири головні механізми: протестна діяльність, суди, розповсюдження інформації та конвенційна взаємодія. Кожен із механізмів має свій інструментарій. Так протестна діяльність розподіляється на самі протести, пікети, створення рухів та організацій, перекриття доріг. У судів виділяється тільки один інструмент – безпосередньо судовий позов, який може надходити від різних сторін конфлікту (як і від влади на представників громадськості, так і навпаки). Розповсюдження інформації робиться через журналістські розслідування,

телебачення, Інтернет (окремі дописи користувачів, статті, групи суспільних рухів у соціальних мережах), зйомку фото та відео на місці протестних дій. Інструментами конвенційної взаємодії, що закріплена законодавчо, є петиції, звернення громадян до депутатів, громадські ради та стратегії міського розвитку, до формування яких залучають громадян.

У своєму дослідженні, яке стосувалося розкриття потенціалу застосування останнього інструменту – розробки стратегій міського розвитку, Нестеренко (2019) вдається до двох етапів кейс-стаді. Перше стосується визначення конфліктних ситуацій та використання в них інструментарію вищезгаданих механізмів взаємодії щодо публічних просторів. Створена таблиця з тридцятьма кейсами слугує джерелом щодо пошуку респондентів для цього дослідження. На другому етапі була сформована ще одна таблиця із двадцятьма чотирма містами України, у якій представлені існуючі стратегії міського розвитку за станом на 2019 рік. Виділено декілька індикаторів, що стосуються розвитку публічних просторів. Стратегії міського розвитку оцінюються в залежності від того, чи згадуються теми, прикріплені до індикаторів. Проте, у цьому дослідженні будуть використовуватися матеріали лише з першого етапу вищезгаданої роботи, бо воно не спрямоване на перевірку ефективності стратегій як інструменту якісної взаємодії різних груп населення щодо публічних просторів.

У цьому дослідженні також не буде поділу на екологічний та екокультурний протест, про який писав Галустов (2016). Проте буде розподіл за типом публічного простору, через який виникає конфлікт: зелені зони (парки, сквери, ліси) або будівлі чи частини вулиць, що є культурно-історичною спадщиною в розумінні активістів. Також не буде розглядатися повна динаміка одного руху, як це робили Дутчак та Іщенко (2010). Нас цікавить порівняння багатьох кейсів, досвід активістів з різних міст, процеси мобілізації та підбір репертуарів політики незгоди на початкових стадіях конфлікту. Це буде зроблено через те, що велика кількість конфліктів щодо публічних просторів, як

про це писала авторка в попередньому дослідженні, все ще перебувають в активній фазі (Нестеренко, 2019).

Попередньо описані теорії мають багато точок перетину, проте жодна з них повністю не пояснює процес утворення політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів в містах України. Подальший аналіз кейсів буде спробою охопити якомога більше аспектів формування рухів, мобілізації активістів, формування локальних ідентичностей і фреймів серед акторів політики незгоди та порівняти емпіричні дані з уже існуючими теоріями.

Розділ 2. Методологія дослідження політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів

2.1. Методологія та дизайн дослідження локальної політики незгоди

Міські конфлікти, що виникають через визначення статусу публічних просторів, більшою мірою стосуються окремих індивідів, а також спільнот та груп, які вони представляють. Ці люди формують розуміння території, яка є об'єктом непорозумінь, себе самих як активістів або небайдужих громадян, взаємодії з владою щодо наявної проблеми. Саме в процесі комунікації між різними акторами виникають соціальні мережі, колективні ідентичності, спільні фрейми, що, власне, й допомагає утворенню політики незгоди та локальних суспільних рухів. У такому випадку логічно працювати не тільки з програмними документами організацій, статтями з медіа, фото- та відеоматеріалами з протестів чи судовими позовами, але й більшою мірою з самими учасниками конфліктів. Саме тому було обрано шлях якісного дослідження, що дозволить розкрити те, як саме відбувається процес формування політики незгоди, які головні фактори є визначальними у розумінні самих акторів та які спільні фрейми використовуються у різних конфліктних ситуаціях.

Джон Кресвелл (Creswell, 2003), дослідник комбінованих методів, визначав якісний підхід як такий, при якому «науковець часто висуває припущення щодо нового знання, базуючись головним чином на конструктивістських перспективах (тобто множинних значеннях індивідуального досвіду, значеннях, побудованих соціально та історично з метою розвитку теорії чи моделі), адвокаційних/учасницьких перспективах (тобто політичних, орієнтованих на проблемах, перспективах співпраці чи зміни) або на обох» (с. 18). Нові дані збираються дослідником відкрито з наміром розробити нові теми на їхній основі. Мета якісного аналізу – розуміння якогось одного концепту або явища учасниками. Дослідники розглядають персональні цінності, вивчають контекст, у якому перебувають учасники,

роблять інтерпретацію даних та створюють порядок денний для змін або реформ.

Кресвелл (Creswell, 2003) визначав такі стратегії якісного аналізу як наративи, феноменологія, етнографія, уgruntована теорія та кейс-стаді. Ми звернемо увагу на дві останні. Кресвелл, посилаючись на Стейка (1995, у Creswell, 2003), визначає кейс-стаді як глибоке дослідження чиєїсь програми, події, діяльності, процес, індивідів або колективи. Кейси мають обмеження за часом та діяльністю. Дослідники збирають детальну інформацію, використовуючи різноманітні процедури збору даних протягом тривалого періоду. Джон Геррінг (Gerring, 2017) також підтверджує такий підхід до кейсу та визначає його як «просторово обмежене явище (одиницю), що спостерігається в певний момент або протягом деякого періоду часу» (с. 19). Наприклад, якщо дослідження спрямоване на з'ясування особливостей національних держав, тоді кейсами будуть, власне, самі держави. Якщо науковець хоче пояснити поведінку окремих осіб, тоді об'єктами розгляду будуть індивіди. Геррінг пояснює, що кейс може складатися як і з одного спостереження, так із кількох. Якщо акцент дослідження зміщується з окремого випадку на декілька, ми говоримо, що дослідження є перехресним (крос-кейс-стаді). Відмінність цих двох типів полягає у кількості кейсів та інтенсивності їхнього вивчення. Якщо кейсів менше та вони детальніше вивчаються, то таке дослідження буде називатися «кейс-стаді», а якщо кейсів більше та вони не вивчаються детально, то це «крос-кейс-стаді».

За типологією Геррінга (Gerring, 2017) наше дослідження мало б використовувати крос-кейс-стаді. Такий дослідницький дизайн може застосовуватися за умови декількох або багатьох («several or many») кейсів. Так як великої часової розбіжності між багатьма кейсами не передбачається (буде братися період останніх 15 років), то перед нами постав би вибір між порівняльним або крос-секційним методами. Дослідник не дає точного визначення «багатьом» кейсам і лише зауважує, що це «більше, ніж декілька» (Gerring, 2017, с. 28). Проте для прикладу крос-кейс-стаді Геррінг наводить

дослідження, до яких залучалися тисячі респондентів та яке мало від 600 кейсів-індивідів, а праця, у якій використовували кейс-стаді, базувалася на одному кейсі-місті та вибіркою в 300 жителів. Також у кейс-стаді відбувається генерування гіпотези, а в крос-кейс-стаді – її тестування. У першому випадку дані та їхній контекст більш гетерогенні, а в другому – гомогенні. Геррінг зауважує, що між цими двома видами дизайнів існує стереотип щодо онтологічної відмінності: дослідники, що використовують кейс-стаді, розглядають світ та його елементи (країни, спільноти, людей) як індивідуалізовані явища, в той час, коли ті, хто вдається до крос-кейс-стаді, мають менш диференційоване розуміння об'єктів дослідження та схильні вважати, що відносно основних причинних процесів речі практично скрізь однакові. Отже, ми схилиємося до використання дизайну «кейс-стаді» в нашому дослідженні.

Повернемося до розгляду переваг використання дизайну «кейс-стаді» для нашого дослідження. Доусон Хенкок та Боб Альгоззін (Hancock & Algozzine, 2006) у своєму посібнику висловлюють схоже з Геррінгом твердження: «Хоча дослідження конкретних випадків іноді зосереджуються на окремому представнику групи (наприклад, на жінці-керівниці), частіше воно стосується явища (наприклад, певної події, ситуації, програми чи діяльності)» (с. 15). Оскільки нашою метою є опис процесу формування політики незгоди, то кейсами будуть виступати саме конфлікти щодо публічних просторів і всі події та ситуації, що пов'язані з їхнім виникненням. Автори пишуть про різні підходи до кейс-стаді: етнографічний, психологічний, історичний та соціологічний. Для нашого дослідження підходить останній, адже він заснований на «структурі, розвитку, взаємодії та колективній поведінці організованих груп людей» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 34). Хенкок та Альгоззін (Hancock & Algozzine, 2006) вказують також на описовий характер кейс-стаді, бо вони ґрунтуються на глибоких та різноманітних джерелах інформації. «У ньому використовуються цитати ключових учасників, анекдоти, проза, складена з інтерв'ю, та інші

літературні прийоми для створення ментальних образів, що оживляють складність багатьох змінних, властивих досліджуваному явищу» (с. 16).

За словами Хенкока та Альгоззіна (Hancock & Algozzine, 2006) кейс-стаді більшою мірою займається дослідженням явища, ніж його підтвердженням: «Дослідник кейс-стаді зазвичай прагне ідентифікувати теми або категорії поведінки та подій, а не доводити стосунки чи перевіряти гіпотези» (с. 16). Автори вказують на три типи кейс-стаді: дослідницький (exploratory), пояснювальний (explanatory) та описовий (descriptive). Перший спрямований на визначення дослідницьких питань подальшого дослідження або на визначення доцільності проведення дослідницьких процедур та передбачає роботу в полі й збір інформації для відповіді на питання. Другий тип – пояснювальний – прагне встановити причинно-наслідкові зв'язки між тим, як відбуваються події та як вони можуть впливати на ті чи інші результати. Останній тип кейс-стаді – описовий – працює з описом явища в певному контексті. У випадку з нашим дослідженням ці типи будуть поєднуватися та розглядатися скоріше як функції одного дизайну: на основі теорій сформулюються дослідницькі питання, відповіді на які будуть описувати контекст явища політики незгоди щодо публічних просторів та пояснювати зв'язки між різними акторами, їхніми ідентичностями та репертуарами, до яких вони вдаються.

Таким чином, для пояснення утворення локальної політики незгоди найбільше підходить саме кейс-стаді. Для формулювання дослідницьких питань ми можемо посилатися на базу з теорій колективних дій та мобілізації активістів. Також немає попередніх досліджень, які б підтверджували або спростовували їх за допомогою порівняльного аналізу кейсів щодо цієї теми.

З іншого боку, немає теорій, якій б окремо пояснювали виникнення політики незгоди щодо публічних просторів у пострадянських країнах. Тут нам на допомогу може прийти ще один дизайн якісного дослідження – уґрунтована теорія. Кресвелл (Creswell, 2003) пояснює, що ця стратегія якісної методології передбачає намагання дослідника вивести загальну, абстрактну теорію процесу, дії або взаємодії, що заснована на поглядах учасників дослідження, тобто

респондентів. «До цього процесу входить проведення декількох етапів збору даних, їхнє уточнення та побудова категоріальних взаємодій між елементами інформації. Двома основними характеристиками угрунтованої теорії є постійне порівняння даних з новими категоріями та теоретична вибірка різних груп для максимізації подібності чи відмінності інформації» (Creswell, 2003, с. 14).

Білл Гіллхам (Gillham, 2000) переконаний, що хоча теорія вважається усталеною конструкцією, вона все одно є продуктом роботи дослідників: вони або модифікують вже існуючу або починають з нуля. Фактичні дані є первинним джерелом. Дослідники можуть використовувати інформацію, яка є специфічною для конкретного кластеру людей чи групи (фабрика, школа, сім'я та інші), а теорія, яка є узагальнюючим аспектом вивчення конкретного кейсу, може бути корисною для інших науковців або практиків. На думку Гіллхама (Gillham, 2000), «багато дослідників намагаються втиснути свої дані у невідповідну теоретичну базу; можливо, тому, що не хочуть думати самостійно» (с. 12). Гіллхам (Gillham, 2000) взагалі прямо пов'язує два вищезгаданих дизайни якісного дослідження: «Дослідник кейс-стаді, працюючи індуктивно з урахуванням того, що є в дослідницькому середовищі, розробляє угрунтовану теорію: теорію, засновану на виявлених доказах» (с. 12).

Ми можемо використати поєднання дизайнів кейс-стаді та угрунтованої теорії для збільшення варіативності подальшої роботи над результатами. У випадку, якщо під час якісного аналізу кейсів буде знайдено нові категорії чи зв'язки, які не були передбачені в попередніх теоріях, тоді ми спробуємо сформулювати окрему теорію локальної політики незгоди у конфліктах щодо публічних просторів.

2.2. Метод збору даних про формування локальної політики незгоди

Кресвелл (Creswell, 2003) специфікує процедури якісного аналізу. Серед них є утворення нових методів, питання відкритого типу, дані з інтерв'ю, спостереження, документи та аудіовізуальні дані, а також аналіз тексту та зображень. Хенкок та Альгоззін (Hancock & Algozzine, 2006), пишучи про

зв'язок між дизайном та методами, визначають найбільш відповідними для соціологічного дослідження такі методи як інтерв'ювання та спостереження. Гіллхам (Gillham, 2000) називає декілька інструментів кейс-стаді: інтерв'ю, спостереження, аналіз документів та записів, зразки робіт тощо. Кландерманс та Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) пишуть про те, що «інтерв'ю завжди були центральними для досліджень соціальних рухів як засіб отримання даних про мотиви людей, які беруть участь у акціях протесту, й діяльність мереж та організацій соціальних рухів» (с. 92). Зважаючи на це, головним методом дослідження було вирішено обрати інтерв'ювання. Крім того, додатковим методом, що допоможе розширити розуміння деяких кейсів, буде аналіз інформації в Інтернеті, а саме журналістських статей, блогів активістів та аудіовізуальних даних.

Хенкок та Альгоззін (Hancock & Algozzine, 2006) пишуть про різні типи інтерв'ю: структуровані, напівструктуровані або неструктуровані. Дослідники переконані, що другий тип особливо підходить для дослідження кейсів. Напівструктуроване інтерв'ю передбачає заздалегідь сформульовані, але гнучкі запитання, відповіді на які допомагають розкрити дослідницькі питання. Крім того, інтерв'юер по ходу розмови може формулювати, запитання, що спрямовані на глибше розкриття проблем, які цікавлять самих респондентів. Таким чином, напівструктуровані інтерв'ю сприяють інформантам відкрито та вільно висловлюватися й подавати своє бачення світу, а не тільки точку зору дослідника.

Як і в структурованому інтерв'ю, у напівструктурованому дослідник покладається на гайд (керівництво для бесіди), у якому сформульований послідовний набір тематичних блоків та запитань, проте інтерв'юєру надається більша гнучкість для взаємодії та відступу від заданих тем. Кландерманс та Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) вказують на переваги та недоліки цього методу для дослідження соціальних рухів. «Напівструктуровані інтерв'ю особливо корисні для розуміння мобілізації соціального руху з точки зору суб'єктів руху чи аудиторії. Вони забезпечують більшу широту та глибину

інформації, можливість розкрити досвід та інтерпретацію реальності респондента, а також думки та спогади людей своїми словами, а не словами дослідника, проте ціною зниження здатності систематично порівнювати відповіді на інтерв'ю» (Klandermans & Staggenborg, 2002, с. 92-93).

У Кландерманса та Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) можна знайти підтвердження потенційної ефективності дизайну нашого дослідження. За їхніми словами, напівструктуроване інтерв'ю – це «хороший інструмент для досліджень, мета яких – вивчення та інтерпретація складних соціальних процесів або подій» (Klandermans & Staggenborg, 2002, с. 93). Інтерв'ю «часто поєднується зі спостереженням та вивченням документів. Також воно підходить для пошуку відповідей на дослідницькі питання або пропозиції, що формуються на основі теорії суспільних рухів» (Klandermans & Staggenborg, 2002, с. 93).

Інтерв'ю – один зі способів протидії упередженості задокументованому матеріалу (у нашому випадку - інтерв'ю лідерів рухів та акції для ЗМІ або дописи на їхніх персональних сторінках чи у відкритих групах рухів). Це хороша можливість дізнатися про структуру руху не тільки від його керівників, але й від інших учасників, що могли бути інформаційно «відфільтрованими» раніше (Klandermans & Staggenborg, 2002). У напівструктурованих інтерв'ю є змога працювати не тільки з інформацією, але й з темами та категоріями аналізу, які генерують самі респонденти під час розмови. Стратегія з відкритими запитаннями допомагає «генерувати, оскаржувати, уточнювати, розробляти та реконтекстуалізувати розуміння соціальних рухів, що базуються на попередніх інтерв'ю, задокументованих джерелах або методах спостереження» (Klandermans & Staggenborg, 2002, с. 95). Також напівструктуровані інтерв'ю дають дослідникам доступ до специфіки контексту, що формував їхні мотивації, цінності та поведінку, який може пройти повз під час розгляду відповідей на опитувальники з дискретними твердженнями та категоріальними відповідями. Крім індивідуального рівня, через такий тип інтерв'ювання зручно працювати з розумінням колективних

уявлень, сподівань, надій та критикою теперішнього й проєкціями майбутнього певного руху, а також із конструюванням колективної та власної ідентичності респондентів (Klandermans & Staggenborg, 2002).

Серед інших переваг напівструктурованого інтерв'ю Кландерманс і Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) вказують його зручність для досліджень, орієнтованих на динаміку рухів, наприклад, на зростання чи спадання залучення учасників до руху. Крім того, автори вказують на корисність такого підходу до спілкування з респондентами для визначення бачення руху не тільки зсередини, але й ззовні. Вони посилаються на Сноу, Бенфорда та Андерсона (1986, у Klandermans & Staggenborg, 2002): «Незважаючи на очевидні переваги позиції інсайдера, неучасть також має свої переваги. Сторонні спостерігачі можуть надати цінні погляди на самі собою зрозумілі припущення учасників громадського руху. Можливо, вони краще, ніж учасники, зможуть отримати повне обґрунтування і докладні звіти з інтерпретаціями від учасників суспільного руху» (с. 95).

Кландерманс і Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) переконані, що напівструктуровані інтерв'ю вимагають активної та видимої взаємодії з респондентом для того, щоб створити аутентичний діалог. Таке спілкування може бути у формі короткої розмови або кількох сесій по декілька годин кожна, індивідуальне «один на один» або групове. Серед усіх напівструктурованих інтерв'ю, які пропонують автори, для нашого дослідження найвідповідніше підходить тип «усна історія», мета якого – зрозуміти соціальних контекст через індивідуальний досвід людини.

Крім класичного розподілу на структуровані, напівструктуровані та неструктуровані інтерв'ю, Хенкок та Альгоззін адаптують Паттона (2002, у Hancock & Algozzine, 2006) та виокремлюють чотири типи: інтерв'ю, як-от: 1) неформальна та 2) керована розмови, 3) з відкритими та 4) фіксованими відповідями. У контексті дослідження теми, яка раніше не була повноцінно розглянута, нас цікавлять усі варіанти, крім останнього, щоб обрати свій підхід.

У випадку інтерв'ю як неформальної розмови «запитання впливають із поточного контексту і задаються під час бесіди; немає жодних заздалегідь визначених питань, тем чи формулювань» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 43). Переваги цього типу інтерв'ю: «Цінність та актуальність запитань підвищуються, теми будуються на основі спостережень і виникають з них, запитання можуть відповідати окремим особам та обставинам» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 43). Недоліки: «Інформація може бути різною, якщо її збирають різні люди за допомогою різних питань. Може бути менш систематичною та вичерпною, якщо конкретні питання не виникають. Організація даних та систематичний аналіз можуть бути складними» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 43).

За описом Паттона, на якого посилаються Хенкок та Альгоззін (2002, у Hancock & Algozzine 2006), інтерв'ю як керована розмова найбільш подібне до напівструктурованого типу. Інтерв'юер заздалегідь обговорює з респондентом інформацію, яку він або вона хоче почути, але протягом розмови сам/-а визначає послідовність і формулювання запитань. Серед переваг інтерв'ю як керованої розмови – збільшення повноти й насиченості даних. Збір інформації є більш систематичним для кожного учасника, що дозволяє у процесі передбачити та усунути потенційні прогалини. Інтерв'ю залишаються розмовними та ситуативними. Недоліками є те, що ненароком можуть бути пропущені критичні теми, а гнучкість послідовності та формулювання запитань може зменшити порівнянність відповідей респондентів.

Головними характеристиками інтерв'ю як відкритих відповідей є конкретні формулювання та заздалегідь визначена послідовність запитань. Усі учасники розгорнуто відповідають на запитання в однаковому порядку. Переваги такого підходу: «можна порівняти відповідність відповідей, посилити повноту даних для кожної людини, мінімізувати наслідки упереджень інтерв'юера й полегшити аналіз та організацію» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 43). Недоліки: «гнучкість, обмежена при зв'язуванні інтерв'ю з конкретними

людьми і обставинами, стандартні формулювання питань можуть обмежувати варіативність відповідей» (Hancock & Algozzine, 2006, с. 43).

Беручи до уваги вищезгадані типології, у подальшому дослідженні буде використовуватися метод, що найближче нагадуватиме напівструктуроване інтерв'ю, але з можливістю зондувати по ходу відповіді та формувати запитання на основі дослідницьких питань, про які ми згадаємо далі. Попередньо буде формуватися гайд, теми в якому залежатимуть від кейсу, історії конфлікту та ролі людини в діяльності руху або ж від її експертних знань у цій сфері. Тема політики незгоди щодо публічних просторів малодосліджена, тому впродовж розмови з респондентами інтерв'юєрка буде покладатися на їхні відповіді, історії, бачення ситуації конфліктних сторін та інші фрейми. Якщо брати типологію Паттона, то це буде поєднання підходу інтерв'ю як керованої та неформальної розмови з відкритими відповідями інформантів. Ми орієнтуємося на виявлення критичних тем, розмовність та ситуативність, але визнаємо, що це може вплинути на зниження систематичності даних, що, власне, продиктовано тематичною різноманітністю кейсів.

2.3. Вибірка та метод обробки даних інтерв'ювання активістів та експертів

За Кландермансом та Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002) під час напівструктурованого інтерв'ювання респондентів рідко обирають випадково. Зазвичай процедура вибірки має свою логіку: індивіди обираються на основі їхнього особистого досвіду в соціальних рухах. Наприклад, вони можуть мати різні ролі або брати участь у різних активностях. Автори зазначають, що їхній досвід не має бути репрезентативним для більшої частини населення. Вибірка зазвичай проходить поетапно. Чим більше дослідник заглиблюється в досліджувану групу або активістську мережу, тим більше з'являється аспектів, які варто прояснити. Це вимагає інтерв'ювання додаткових або різних типів респондентів. На кожному етапі відбір керується теоретичними міркуваннями, рівнем розкриття дослідницьких питань та новим

розумінням досліджуваних явищ, що були отримані в процесі попередніх інтерв'ю, а не винятково репрезентативністю.

Теддлі та Ю (Teddlie & Yu, 2007) також підтверджують, що для якісного аналізу характерна цілеспрямована вибірка, що формується на основі конкретної мети, а не випадково. Дослідники окреслюють чотири головні типи вибірок. Перша спрямована на досягнення репрезентативності або порівнянності та використовується, коли дослідник хоче якомога точніше описати більш широку групу кейсів або порівняти різні типи кейсів. Друга – вибірка особливих або унікальних випадків. Вона використовується, коли окремі кейси є основним напрямком дослідження. Третя вибірка – послідовна – послуговується принципом поступового відбору респондентів. У таких випадках метою дослідницького проекту є створення теорії (або широко визначених тем) або вибірка розвивається сама по собі по ходу збору даних. Як і в Кландерманса та Стаггенборг (Klandermans & Staggenborg, 2002), поступова вибірка пов'язана з пошуком респондентів та кейсів, що можуть дати інформацію, яка дозволить відповісти на дослідницькі запитання, але вона не буде репрезентативна. Четвертий тип – це вибірка з використанням декількох цілеспрямованих методів в одному дослідженні.

Найближчою до мети та дизайну нашого дослідження є послідовна вибірка. Теддлі та Ю (Teddlie & Yu, 2007) виокремлюють чотири типи методів цього типу цілеспрямованого відбору респондентів або кейсів: теоретична (дослідник вивчає конкретні випадки явища, щоб визначити та детально розглянути його прояви, та дотримується такого підходу, який дав би найціннішу інформацію для подальшого вдосконалення теорії), кейси підтвердження чи спростування, гнучка вибірка (також згадується як «opportunistic/emergent sampling»; дослідник відбирає кейси по ходу дослідження) та метод «снігової кулі» (також згадується як «ланцюгова вибірка») (Teddlie & Yu, 2007). Для нашого дослідження ми зупинимося на останньому варіанті послідовної вибірки.

Ізраїльський професор із комунікацій Хаїм Ной (Noy, 2008) у своїй статті щодо методу «снігової кулі» в якісних дослідженнях розглядає дві головні концепції, які першочергово проявляються в дослідженні з його застосуванням. Перша полягає в акценті на соціальні знання. Дослідження, які застосовують у своєму дизайні метод «снігової кулі», розглядають ці знання як нові, процесуальні та динамічні; акцент переходить зі статички понять на рухливі трактування. Інша концепція стосується владних відносин. «Поняття соціального знання пов'язане з поняттям владних відносин, які трансформуються між дослідниками та досліджуваними, а також між самими інформаторами. Ця особливість пов'язана з тим, що вибірка методом «снігової кулі» використовує природні соціальні мережі» (Noy, 2008, с. 329). Власне, для вивчення соціальних систем та мереж застосування цього методу вибірки забезпечує унікальний тип знань.

Ірландська професорка географії Кат Браун (Browne, 2005) погоджується з цим твердженням Хаїма: «Соціальні мережі можуть бути важливим аспектом теми дослідження. У цьому випадку соціальні мережі учасників будуть не просто засобом доступу до вибірки, вони також будуть центральним елементом досліджуваної теми» (с. 53). Власне, через те, що нас цікавить питання: як на формування локальної політики незгоди впливає попередній зв'язок між акторами (місцевими жителями, експертами, активістами) та його формування під час мобілізації, ми зацікавлені в застосуванні методу «снігової кулі» для відбору респондентів. Хаїм Ной (Noy, 2008) пише, що інтерв'ю розглядається як «місце взаємних і взаємодіючих презентацій, де соціальна та інституційна ідентичність пристрасно переживаються, обговорюються і досягаються» (с. 335). «Ця перспектива особливо актуальна, коли хтось досліджує соціальні мережі та спільноти, де питання про те, хто належить, а хто не належить до *інших*, а також про те, на кого посилаються і на кого не посилаються інші, приймає серйозні соціальні наслідки під час особистої взаємодії» (Noy, 2008, с. 335). Ной також згадує поняття «соціального капіталу» Бурдьє (1984, 1986, у

Noy, 2008), оскільки «снігова куля» працює з соціальними мережами, участь у яких продукує різні соціальні активи.

Хаїм Ной (Noy, 2008) детально пояснює метод «снігової кулі» як тактику, коли дослідник звертається до інформантів через контактну інформацію, яку йому/їй попередньо надали інші інформанти. За потреби цей процес є повторюваним, тому його часто асоціюють з «ланцюгом», який поєднує індивідів один з одним, або ж зі сніговою кулею. Така метафора позначає центральну властивість цієї процедури вибірки, а саме її накопичувальний (діахронічний, тобто послідовний, і динамічний) вимір. Вирішальне значення цієї тактики полягає в тому, що вся інформація про потенційних інформантів разом із їхніми контактними даними спершу надається винятково самими інформантами. Хоча таким чином дослідник передає респондентам значну частину контролю над етапом відбору, проте саме він/вона може пізніше вирішити, із ким та зі скількома потенційними співрозмовниками буде зв'язуватися, і в якій мірі їхня інформація буде сприяти розкриттю поставлених запитань. За словами Ноя, «снігова куля» є найбільш широко використовуваним методом вибірки в якісних дослідженнях у різних дисциплінах соціальних наук.

Після свого проведення інтерв'ю будуть транскрибуватися та закодовуватися. Кеті Чармаз (Charmaz, 2000), розробниця конструктивістської уgruntованої теорії, звернула увагу на важливість процесу опрацювання даних у контексті етнографії та уgruntованої теорії, до якої ми частково плануємо звертатися. Вона писала, що ці методи – це не просто техніка збору даних, а аналітичний процес, спрямований на розробку, уточнення та співвідношення концептів. Це стратегія, до якої входять декілька етапів: 1) одночасний збір та аналіз даних, 2) двофазове кодування, 3) написання мемо (пам'яток) як основа для концептуального аналізу, 4) відбір проб для новоутворених теорій та 5) інтеграція в теоретичний каркас (Charmaz, 2000, с. 510-511). Таким чином, на основі кодів з інтерв'ю та їхнього поєднання у мемо ми будемо працювати над розробкою теоретичного каркасу щодо формування політики незгоди в

конфліктах щодо публічних просторів. По окремих аспектах роботи з даними ми будемо звертатися до праць Яна Дея (Dey, 1993), Роберта Емерсона, Рейчел Фретц та Лінди Шоу (Emerson, Fretz, & Shaw, 1995), Мартіна Хаммерслей і Пола Аткінсона (Hammersley & Atkinson, 1995).

2.4. Дослідницькі питання для зондування під час інтерв'ю

Кресвелл (Creswell, 2014) пише, що «у якісних дослідженнях використання теорії набагато різноманітніше [ніж у кількісних]. Дослідник може генерувати теорію як кінцевий результат дослідження та розміщувати її в кінці проекту, наприклад, в угрунтованій теорії. В інших якісних дослідженнях вона з'являється на початку і забезпечує лінзу, яка формує те, на що дивляться, і питання, як в етнографіях чи трансформаційних дослідженнях» (с. 83). Є декілька варіацій використання теорії в якісних дослідженнях. Наприклад, вона може використовуватися за принципом, схожим до кількісних. Дослідник може формувати на основі теорії змінні, конструкції та гіпотези для широкого пояснення поведінки чи ставлення людей до якогось явища. Таким підходом послуговуються етнографи та антропологи, коли використовують аспекти культури для вивчення тем соціального контролю, мови, стабільності та змін соціальної організації. Також він популярний у галузі охорони здоров'я, коли дослідники працюють з теоретичними моделями, наприклад, прийняття якоїсь медичної практики (Creswell, 2014).

Для нашого дослідження більш відповідним є другий підхід, що його описує Кресвелл (Creswell, 2014). За ним теорія більше нагадує лінзу чи перспективу, яка допомагає орієнтуватися у певній сфері питань (наприклад, статі, раси, класи, маргіналізовані групи). «Ця лінза стає трансформаційною перспективою, яка формує типи запитань, інформує про те, як збираються та аналізуються дані, і забезпечує заклик до дії чи змін» (Creswell, 2014, с. 98). Ці теоретичні лінзи «спрямовують дослідників на те, які питання важливо вивчити (наприклад, маргіналізація, розширення прав і можливостей, пригноблення, влада), та на людей, які потребують вивчення (наприклад, жінки, низький економічний соціальний статус, етнічні та расові групи, сексуальна орієнтація,

інвалідність)» (Creswell, 2014, с. 98). Згодом дослідник починає роботу зі збору детальної інформації від учасників (інтерв'ю з відкритими запитаннями) або під час спостереження («польові» записи), а потім формує цю інформацію в категорії чи теми. Ці теми розвиваються у широкі схеми, теорії або узагальнення, які потім порівнюються з попереднім досвідом або з існуючою літературою у цій сфері. У випадку нашого дослідження ми будемо звертатися до теорії двічі: для визначення понятійно-категоріального апарату, на базі якого будуть формуватися дослідницькі питання, та як до фінального продукту.

Базуючись на огляді теорій, дотичних до конфліктів щодо публічного простору в українських містах, було вирішено виділити такі дослідницькі питання, що використовуватимуться при збиранні емпіричного матеріалу:

1. Як відбувається формування політики незгоди та мобілізація активістів?
 - 1а. Як сформовані соціальні мережі активістів, зацікавлених груп місцевих жителів?
 - 1б. Які ресурси використовують активісти?
 - 1в. Як відбувається процес фреймування активістів, політики незгоди, активізму, публічних просторів?
 - 1г. Як формується колективна ідентичність?
 - 2а. До яких репертуарів політики незгоди вдаються активісти/активістські групи?
 - 2б. За яких умов ці репертуари політики незгоди втрачають свою ефективність?
3. За яких умов активісти вдаються до легітимації своїх вимог через владу (виконавчу, судову та законодавчу)?

На основі цих дослідницьких питань під кожного наступного респондента були сформовані гайди. Запитання для інтерв'ю залежали від того, чи людина є активістом, чи просто експертом у сфері міської політики щодо публічних просторів. Проте інколи респонденти на момент розмови або в минулому

поєднували ці дві ролі. При напівструктурованому інтерв'ю зондувалися зв'язки між діяльністю активіста чи експерта, їхньою ідентичністю (індивідуальною та колективною), їхнім баченням конфліктної ситуації довкола публічних просторів. Крім того, запитання в гайдах безпосередньо спиралися на інформацію про участь респондента у локальній політиці незгоди, якщо така була у відкритому доступі, та його/її сторінці в соціальній мережі чи статтях у ЗМІ, а також на інформацію від попередніх респондентів. Із прикладом гайду для одного з інтерв'ю можна ознайомитися в *Додатку №1*.

Важливо зауважити, що підхід до структурування цих орієнтовних гайдів змінювався протягом усього періоду проведення інтерв'ю (з червня 2020 року по квітень 2021 року). По-перше, через гетерогенність досвіду респондентів досить часто доводилося вдаватися до зондування окремих аспектів, що не були передбачені раніше, проте в картині світу індивіда відігравали важливу роль, за допомогою додаткових запитань. По-друге, через мінімальну кількість відкритої інформації про деяких індивідів спілкування проходило у форматі «інтерв'ю як неформальної розмови» (Hancock, & Algozzine, 2006), проте з постійним зондуванням дослідницьких запитань. Такий підхід не сприяв полегшенню структурування результатів та їхнього порівняння, проте додав бачення нових перспектив для подальшого дослідження конфліктів щодо публічного простору в Україні.

Повертаючись до дослідницьких запитань, варто зазначити їхню різносторонність. Частина з них була спрямована на розкриття фізичного прояву політики незгоди, як от пункти 1б та 2а. Крім того, увагу було зосереджено на баченні конфліктної ситуації та її окремих аспектів з точки зору респондентів (пункти 1в та 1г). Соціальні мережі зондувалися запитаннями, що стосувалися пункту 1а. Додатковою перевагою для з'ясування, хто з активістів та експертів підтримує контакт та хто кого може порадити як наступних респондентів, був підхід з використанням «снігової кулі». Також у цьому контексті дослідниця запитувала, чи знають респонденти про інші кейси політики незгоди з різними варіантами вирішення конфлікту, що могло б

вказати на залученість у спільну соціальну мережу та на розуміння інших ситуацій. Дослідницькі питання 2б та 3 були спрямовані на зондування структури можливостей та бачення перспективи трансформації політики незгоди в інші форми взаємодії різних акторів (активістів, жителів, міської влади та інших).

Такий підхід з орієнтацією на різносторонність конфліктів щодо публічних просторів має своє підґрунтя. Білл Гіллхам (Gillham, 2000) писав: «Тут ви маєте справу з двома різними речами: у що люди вірять (і факт, що вони вірять у те, що вони говорять), і що вони насправді роблять. Очікувати, що вони будуть однаковими, означає не розуміти, як люди функціонують. І це означає, що теорія повинна впоратися з цією складністю» (с. 14). Саме тому дослідження результатів інтерв'ю буде орієнтоване на поєднання реальних дій акторів та їхнього бачення конфліктної ситуації, щоб згодом спробувати побудувати теорію, яка б поєднувала як і питання ідентичності чи фреймів, так і репертуарів та ресурсів, тобто форм реального вираження цього бачення.

2.5. Респонденти й кейси політики незгоди

Було проведено 24 онлайн-інтерв'ю з використанням різноманітних соціальних мереж та програм відеозв'язку («Zoom», «Messenger», «Google Meet», «Telegram», «Viber»). Період збору даних тривав із червня 2020 року по квітень 2021 року. Як було згадано раніше, респонденти набиралися методом «снігової кулі»: у кінці кожного інтерв'ю їм пропонувалося назвати тих людей, яких вони вважають компетентними в темі конфліктів щодо публічних просторів у їхньому місті та в Україні в цілому. За допомогою такої вибірки було важливо протестувати зв'язок між різними мережами активістів. Інтерв'ю тривали від мінімальних 40 хвилин до максимальних 2 годин 17 хвилин, 17 інтерв'ю тривали – більше 1 години. У деяких випадках, для зручності респондентів, інтерв'ю проводилося протягом двох окремих годинних сесій із розривом у кілька днів.

Щодо категорій, на які можна розподілити респондентів, то більшість із них себе ідентифікували як активісти. Зустрічалися ще такі варіації як: небайдужі громадяни, волонтери та ініціатори міських проєктів. Активісти, у свою чергу, поділялися на тих, що брали безпосередню участь у політиці незгоди як лідери або учасники рухів, та тих, що створювали публічні простори й стикалися з конфліктами, але не перейшли в політику незгоди. Друга категорія - нечисельна, проте завдяки інформації, отриманій від цих респондентів, вдалося краще, на контрасті, зрозуміти розгортання реакції на конкретні чинники. Ще однією нечисельною категорією були експерти. Це - люди, які переймалися тематикою міста, але самі або не брали участь в акціях політики незгоди, або брали участь тільки епізодично. Серед експертів були представники науки, журналістики, а також одна респондентка, що працювала в міській раді. Такий розподіл на категорії відбувся за результатами проведених інтерв'ю. Він не є сталими, бо були активісти, які згодом пішли в політику, експерти, які полишили тему публічних просторів, або активісти, що почали з політики незгоди, але з часом відійшли від активної діяльності, бо їхнім просторам нічого не загрожувало.

Для глибшого розуміння процесів формування політики незгоди у всеукраїнському контексті ми намагалися поспілкуватися з мешканцями великих міст з різних частин України. Нам вдалося провести бесіди з представниками Києва, Одеси, Тернополя, Львова та Запоріжжя. Оскільки інтерв'ю проводилися за вибіркою «снігової кулі», то кейси було сформовано вже на основі проведених інтерв'ю. Під кейсами ми розуміємо конкретні випадки політики незгоди, тобто дії містян щодо конкретних публічних просторів. Частина респондентів перебувала в спільних рухах, ініціативах та на одних акціях, що допомагало краще зрозуміти розгортання конфліктів. Кейси охоплюють період останніх 15-20 років.

По **Києву** вдалося поспілкуватися з такими активістами: Наталією Бастун (ініціатива «Сошенко, 33» по захисту зелених зон у Подільському районі), Назарієм Кравченком (сквер на Рейтарській), Павлом Калюком («Самосад» та

сквер на Валах), Андрієм Скіпальським (Біличанський ліс у Коцюбинському, що в передмісті Києва), Владиславою Осьмак (Гостиний двір, Андрівський узвіз), Романом Ратушним (Протасів яр), Олегом Андросом (СВЖ «Природа понад усе», Протасів яр), Юлією Нікітіною («Енциклопедія громадського активіста», Пейзажна алея, Сінний ринок), Ігорем Луценком (Гостиний двір, Десятинний провулок, Пейзажна алея), Ольгою Закревською (сквер біля Сагайдачного, «Самосад»), Владиславом Самойленком (ГО «Urban Crew», ГО «ОКО», кінотеатр «Київ»). З експертів щодо міських просторів у Києві були: головний редактор медіа «Хмарочос» Тарас Кайдан, голова «Центру урбаністичних студій» Світлана Шліпченко та дослідник Ігор Тищенко.

Було проведено чотири інтерв'ю з активістами **Одеси**: Віталієм Устименком (ГО «Автомайдан», Літній театр, Чкаловський пляж), Юрієм Нікітіним (Дача Маразлі, парк «Юність», парк «Ювілейний», «Меморіал героїчної оборони Одеси»), Олександром Бабічем (Дім з однією стіною, Дача Маразлі), Аркадієм Шупляковим (Літній театр).

Олег Синовець, активіст з **Тернополя**, розповів про парк Національного відродження.

Відбулося спілкування з керівницею управління екології та благоустрою **Львівської** міської ради Олександрою Сладковою та львівським активістом Юрком Волощак (зелена зона біля Дубового гаю).

Запоріжжя у нашій вибірці представляють три активісти: Тетяна Жавжарова (ГО «Екосенс», Козацька алея, Зелений парк), Павло Панасенко (парк Яланського), Ігор Лукашенко (парк Яланського).

Усі респонденти давали згоду на запис розмови для транскрибування та на публікацію інформації, яку вони надали в ході інтерв'ю, під їхніми іменами без анонімності. Більшість з них ведуть активну публічну роботу та мають відкриті сторінки в соціальних мережах з великою аудиторією. Контраверсійні моменти, які респонденти просили не розголошувати через можливість подвійного трактування, оминалися при аналізі цих інтерв'ю. У випадку, якщо

схожа тема звучала в декількох інтерв'ю, вона подавалася як збірна теза без вказання конкретної особи чи кейсу. Двом респондентам було попередньо надіслано їхні цитати на узгодження, про що вони просили ще до розмови. Із прикладом інтерв'ю можна ознайомитися в *Додатку №2*.

За допомогою методу «снігової кулі» нам вдалося отримати послідовну вибірку з різнобічними кейсами. Вони не претендують на цілковиту репрезентативність по Україні, але дають загальне бачення різновидів конфліктів й тенденцій розвитку низових активістських рухів, які проявляються в політиці незгоди. У наступному розділі ми детальніше розглянемо відмінності між кейсами в різних містах України, простежимо за процесами мобілізації зацікавлених груп містян і спробуємо зрозуміти роль публічних просторів у формуванні колективної ідентичності активістів.

Розділ 3. Результати інтерв'ювання і локальна політика незгоди

3.1. Формування політики незгоди та мобілізація активістів

Коли ми аналізуємо будь-яку політику незгоди, то передусім звертаємо увагу на процес її формування та на акторів, які беруть участь у цьому процесі. Перше дослідницьке запитання нашого дослідження складається із чотирьох підпунктів та спрямоване на розкриття головних елементів, що впливають на мобілізацію містян на захист публічних просторів. Спілкуючись із респондентами, нам було важливо з'ясувати, як були організовані їхні соціальні мережі до та під час формування політики незгоди, які ресурси вони залучали для тих чи інших акцій і протестів, як вони визначали свою колективну ідентичність у межах цього конфлікту та яке пояснення давали своїх мотивам до дій.

3.1.1. Соціальні мережі активістів та зацікавлених груп місцевих жителів

Під час розмов з активістами та експертами на тему міських просторів нам вдалося виокремити декілька головних типів соціальних мереж, які є обов'язковими для мобілізації активістів або ж виникають у процесі формування політики незгоди.

Першим типом, що безпосередньо пов'язаний із фактором територіальності, є *локальна спільнота*. У залежності від місця розміщення публічного простору, який є об'єктом конфлікту, вона може варіюватися. Приміром, якщо якась зелена зона знаходиться на околиці міста та є важливим місцем рекреації для жителів прилеглих районів (кейс парку Національного відродження в Тернополі), то з більшою ймовірністю така соціальна мережа буде *сусідською спільнотою*. Якщо конфлікт виникає щодо якогось об'єкту в центрі міста, на кшталт Гостиного двору на Конtrakтовій площі в Києві, то така сусідська спільнота розширюється завдяки людям, які поряд працюють чи навчаються. У випадку з Гостиним - це були студенти, викладачі та працівники Києво-Могилянської академії. Якщо об'єкт несе історичну або культурну цінність, як це було з Літнім театром в Одесі, тоді до локальної спільноти

належать ті містяни, для яких це місце є важливим, бо вони часто перебували на цій території або відвідували це місце раніше до того моменту, поки довкола не поставив паркан забудовник.

Конфлікти щодо парку Яланського в Запоріжжі, Протасового яру та території садиби на вулиці Сошенка у Києві є прикладами, коли основою політики незгоди була саме локальна спільнота, яка складалася із сусідів з навколишніх районів. Павло Панасенко, активіст із Запоріжжя, розповів, що ще до фази активного протистояння з приводу парку Яланського в 2018 році перші спроби його забудови були ще в 2010 році. Тоді місцеві жителі об'єдналися, провели слухання та підписали петицію; публічний простір вдалося відстояти. Ігор Лукашенко, ще один активіст із Запоріжжя, який проживає поряд з об'єктом конфлікту, безпосередньо сам обходив сусідів та розповідав їм про загрозу забудови, нараховуючи таким чином активістський ресурс. Саме жителі прилеглих до парку будинків першими повідомили іншим сусідам про встановлення паркану довкола зеленої зони.

Роман Ратушний, активіст у справі Протасового яру, називає свою соціальну мережу «місцевою громадою». На його прикладі можна простежити, як формуються зв'язки в локальній спільноті, що згодом стають підґрунтям для мобілізації активу для політики незгоди. За словами активіста, район довкола зеленої зони пов'язаний із центром Києва лише однією дорогою, що впливає на щільність соціальних зв'язків його жителів. Також історично громада Протасового яру почала формуватися в 30-х роках XIX ст. Це були кияни, яких переселяли з Печерська на Солом'янку через будівництво Київської фортеці. У часи Радянського Союзу на схилах Протасового яру влада дозволила місцевим жителям тримати фруктові сади та продавати плоди звідти. Цей факт міг вплинути на згуртування громади. Також із зеленою зоною межує Національний інститут фтизіатрії та пульмонології ім. Ф.Г. Яновського, працівники якого теж є частиною спільноти району. У часи незалежної України жителі неодноразово збиралися на спільні прибирання Протасового яру. Результатом формування політики незгоди, за словами Ратушного, стала «дієва

громада з радою координаторів, з головами ОСББ, які безпосередньо приймають рішення стосовно тієї чи іншої території».

Схожа ситуація склалася у справі з садибою за номером 33 по вулиці Сошенка. Ця садиба знаходиться на околиці Києва. Колись це був хутір Шевченка, який сформували у 1946 році колишні фронтовики. Наталія Бастун, активістка з ініціативи по збереженню садиби, розповіла, що така соціальна рівність посприяла укріпленню традиції взаємодопомоги, які зберігаються вже впродовж чотирьох поколінь. Протягом останніх 9 років боротьби змінився склад ініціативної групи, проте сусідська спільнота не втратила своїх соціальних зв'язків, а лише в дечому переформатувала їх. Отже, існуюча соціальна мережа зі своєю локальною побутовою культурою стала підґрунтям для подальшої політики незгоди.

У випадку з центральними частинами міста з історичною забудовою, як от зі сквером на вулиці Рейтарській (народна назва – «сквер Нарбута»), то там, крім місцевих жителів, політику незгоди активно формували підприємці та культурно-мистецька група. Активіст Назарій Кравченко мав власну студію звукозапису та «комунікативний хаб у формі клубу закритого типу». Він також був учасником сквоту «Речовий доказ» на Рейтарській, що виник після виселення арт-центру з будинку поряд зі сквером у 2018 році. Саме ця культурно-мистецька група організувала низку публічних заходів на захист зеленої зони. У іншому кейсі з забудовою на Андріївському узвозі Владислава Осьмак розповіла, що протягом 19 років була науковою співробітницею та екскурсоводкою в «Музеї однієї вулиці». Хоча вона й проживала на Оболоні, проте була частиною спільноти Андріївського узвозу. А Юлія Нікітіна розповідала про кейс із Пейзажною алеєю, яка до переформатування в культурний публічний простір у самому центрі Києва, була фактично двором будинку, де планувалося розміщення ще однієї будівлі. У цій ситуації відбулася синергія місцевих жителів, що на власні кошти наймали самоскид, щоб засипати котлован під забудову, та митців із активістами, що влаштовували культурні заходи для привернення уваги громадськості.

Перевагою комунікації в таких локальних сусідських спільнотах є фізична доступність акторів політики незгоди один до одного. У багатьох випадках активісти або ходили по квартирах та будинках своїх сусідів, закликаючи їх прийти на акцію, або ж безпосередньо дзвонили на домашні чи мобільні телефони. З розвитком технологій сусідські спільноти переходили на комунікацію через спільні групи ініціатив та будинкові чати в Інтернеті. Навіть якщо спілкування між жителями носило епізодичний характер, то соціальна мережа ущільнювалась завдяки акціям політики незгоди. Ігор Лукашенко, говорячи про парк Яланського, підтвердив: «Цей парк багатьох людей об'єднав, перезнайомив між собою».

Наступний тип соціальної мережі – *організаційна*. Вона стосується тих кейсів, коли до створення суспільного руху долучаються загальноміські чи загальноукраїнські громадські організації, а локальні спільноти формують із ними зв'язки. Олег Андрос, активіст з Протасового яру, розповів: «Завдяки боротьбі за Протасів яр я познайомився з багатьма іншими ініціативами». Ігор Лукашенко побачив оголошення екологічної організації «Єнот», де було написано про загрозу забудови парку Яланського, та скотактувався з керівницею, що потім запустило низку акцій.

Зазвичай, якщо активісти пов'язані з такою організаційною мережею, то вони взаємодіють з іншими міськими активістами не тільки щодо локальних питань. Наталія Бастун розповіла: «Дійсно, я знайома з багатьма помітними активістами проти незаконних забудов по місту Києву. Десь ми підтримували їхні акції, а вони ділилися досвідом з нами, і ми разом протестували проти нового, так званого, генерального плану забудови Києва». Павло Панасенко поділився своїм запорізьким досвідом: «У нас в місті «суспільники» об'єдналися та створили «ЕкоКоаліцію». Мене туди запросили з питання зелених зон».

Майже всі одеські кейси на кшталт Літнього театру та Лагуни, частини Чкаловського пляжу, мобілізувалися більшою мірою завдяки організаційним мережам. Віталій Устименко, активіст ГО «Автомайдан», назав громадський

актив Одеси коаліцією, яка поєднує різні ресурсні експертні організації (екологічні, юридичні, архітектурні, урбаністичні та інші). Наприклад, комунікація по кейсу Літнього театру в 2017 році відбувалася таким чином: екологи звернули увагу на акти оцінки зелених насаджень на цій території, повідомили про це активістам із «Автомайдану», які після того відвідали комісію міської ради, а згодом провели акції на захист цього публічного простору від забудови.

Цей тип соціальної мережі часто передбачає політичний компонент. У багатьох кейсах до політики незгоди долучалися такі праворадикальні організації та партії як: «Національні дружини», «Національний корпус» та ВО «Свобода». Вони, зазвичай, самі пропонували свою участь в акціях. Праворадикальні організації фігурували в кейсах щодо парку Яланського, Національного відродження, Літнього театру, Гостиного двору та Чкалівського пляжу. Хоча їхній актив був суттєвим під час протестів, проте згодом, за наказом свого керівництва, вони відходили від цих конфліктів або навіть займали протилежну сторону, підтримуючи забудовників. У процесі мобілізації до лав активістів по тернопільському кейсу долучилася «Українська Галицька партія». У випадку з Протасовим яром вибори на місцевому рівні, у яких брав участь Роман Ратушний у якості кандидата, допомогли привернути увагу ще більшої кількості активістів до цього конфлікту. Створення «Гостиної республіки» у 2012 році мотивувало долучитися до політики незгоди інших активістів, які брали участь у «Мовному майдані». За словами Ігоря Луценка, відбулося «з'єднання двох потужних громадських ініціатив», коли ті, хто голодував під Українським домом, переїхали на територію Гостиного двору.

Велика частина кейсів поєднувала в собі локальну та організаційну мережу. Це дозволяло вийти за територіальні межі конфлікту та залучити більшу кількість активістів. У випадку Біличанського лісу в Коцюбинському під Києвом у місцевої громади було сформоване активістське ядро, проте через те, що такого не було в сусідніх громадах, частина активістів приєднувалася до них, як, приміром, з ініціативою щодо захисту річки Нивка. Андрій

Скіпальський розповів, що крім екологічної ініціативи «Захист Біличанського лісу», до суспільного руху входили активісти з Києва. Основу протестів складала частина сусідів у Коцюбинському (10-15 людей), частина місцевих із Новобіличів (теж 10-15 людей) та частина особистих знайомих активістів по ГО «Життя», яке він очолював.

Цікаво, що в контексті локальних рухів на захист публічних просторів лише декілька активістів згадували про такі *первинні соціальні мережі як родина та друзі*. У першому випадку логічно передбачити, що родинні зв'язки переплітаються з сусідськими та ніде яскраво не виражені, бо люди живуть разом на одній території та звикли до побутової взаємодії. Наталія Бастун згадала, що її діти брали участь у чергуваннях по зелених зонах у їхньому селищі, проте робили це не на постійній основі: «Родина ставиться позитивно, підтримують наскільки можуть. Ясна річ, що діти в мене занурені в свої справи, але вони виходили й на чергування. У нас було цілодобове чергування, щоб не впустити будівельну техніку. Чергувала і моя дочка (о 6 годині ранку виходила)... Але вони підтримують мене більше епізодично». Про діяльність батька Романа Ратушного, теж активіста у справі Протасового яру, згадав інший респондент, який разом з ним виходив ще на першу хвилю протестів у 2000-х роках.

Щодо соціальної мережі друзів та колег, то декілька респондентів згадували про це. Аркадій Шупляков, архітектор та активіст у справі одеського Літнього театру, на перший протест прийшов з одноклубниками, які не виявили бажання приходити на подальші акції (прибирання публічного простору), попри запрошення респондента. Через це Шупляков спершу не долучався до толку. Активіст згадав: «Мені здавалося, що це якась замкнена тусовка. Я якось так собі бачив, що вони всі між собою знайомі, а я нікого толком не знав. Мені було якось незручно приходити. І потім через певний час, коли мене покликав мій колега-архітектор, я прийшов... То потім з усіма перезнайомився. І я, по суті, кожні вихідні почав туди приходити, на ці прибирання-суботники».

Ігор Луценко вперше долучився до акції щодо захисту простору біля музею історії в Києві через соціальні мережі та друзів: «[Це] було пов'язано з “Живим Журналом” - домінуючою соціальною мережею, котра була тоді. Велика кількість моїх “френдів” теж опікувалися цією проблемою. Я так само вирішив приєднатися до цього руху. У реалі багато з ким “розвіртуалитися”».

Олег Синовець розповів, що для мобілізації активу громади по парку Національного відродження, було створено внутрішні чати в мережах Messenger та Viber: «Ми додавали туди надійних людей, хто справді приходив протестувати, кого вже знали. З друзів там не так було багато. Друзі [відповідали:] “А, я на роботі, не маю часу”». Таким чином, ми бачимо, що дружня комунікація може бути корисною в залученні нових активістів, проте вона не є визначальною при подальшому формуванні політики незгоди.

Останній *тип соціальних мереж – зв'язки активістів із неактивістами*. Зазвичай вони формуються у процесі конфлікту або в залежності від попередньої діяльності активістів та соціального капіталу конкретних осіб, що залучені в політику незгоди. Назарій Кравченко у зв'язку зі своєю участю у формуванні Цивільного корпусу «АЗОВ» знав багатьох людей із охоронних колективів, що працювали або на стороні забудовника, або на боці активістів. Олександр Бабіч у минулому був офіцером міліції з 20-літнім стажем та викладачем Одеського державного університету внутрішніх справ. Наприклад, у кейсі Дому з однією стіною юристка забудовника була колишньою студенткою респондента: «Вона колись у мене навчалася. Я знав цю дівчинку. Я звернувся до неї просто по-людськи: “Будь ласка, скажи йому, хай переробить проект, хай прибере один поверх. Тоді це ще якось можна буде прийняти. Там є варіанти компромісу”. Вона сказала: “Тільки тому, що я вас поважаю, ми готові на перемовини”». Бабіч розповідає, що під час протесту за Дім з однією стіною в 2015 комунікація між радикалами та поліцією відбувалася напряду: «Вони настільки вже знали один одного після цих акцій, що могли вітатися».

У багатьох ситуаціях активісти використовували політичну мережу для відстоювання публічних просторів. У кейсі по садибі на Сошенка, 33 та по іншій зеленій зоні на території селища активісти комунікували з місцевими депутатами Київради та Верховної Ради. Наталія Бастун повідомила: «Оскільки у нас був активний лідер, у нього утворилися зв'язки такі по владних структурах, серед депутатського корпусу». Одна з депутаток Одеської міської ради брала активну участь у акціях руху по захисту Літнього театру. Також активістам вигідно налагоджувати зв'язки з представниками місцевих та національних ЗМІ. Олександр Бабіч розповів: «Іноді до нас хтось із журналістів звертається: “У нас є інформація, як ви прокоментуєте?” , “Звідки ви знаєте?”... Ти починаєш шукати – точно, там щось відбувається». Більше про поширення інформації про конфлікт у медіа та персональні сторінки активістів із читачами – в пункті про ресурси, які залучають актори політики незгоди.

Усі з вищезазначених мереж бувають *ситуативними та сталими*. Щодо других - то сусідство виявилось найбільш сталим через те, що місцеві жителі протягом довгого періоду перебувають фізично близько один до одного, часто комунікують у побуті та беруть участь у спільних активностях щодо благоустрою публічних територій. Ситуативні мережі найчастіше виникають між активістами та неактивістами. Запорізький активіст поділився своїм досвідом: «Велика вірогідність, що в рух може залізти якась зацікавлена людина, яка може: а) дискредитувати в майбутньому та б) на початковому етапі. Тут така ситуація, що ти не можеш вигнати людину та сказати, що “ти не захисник”. У нас так один депутат вліз, а потім балотувався від партії мера». Інший активіст із Запоріжжя підтвердив: «Ми намагалися шукати якісь коаліції з партіями. На жаль, таких особливих не було, хто був би готовий». Долучення «Національного корпусу» та «Національних дружин» до акцій по парку Яланського він називає спробою «пропіаритися на цих подіях». В Одесі частина праворадикалів перейшла на бік забудовника, про що детальніше буде в пункті про неефективність політики незгоди.

3.1.2. Ресурси, що використовуються в політиці незгоди

Коли ми говоримо про політику незгоди, то перший і найголовніший ресурс для її формування – це люди та їхні зв'язки між собою. Саме тому спершу було важливо з'ясувати, які соціальні мережі акторів існують. Інші ресурси залежать саме від людей, які залучені в активізм. **Фізичні та віртуальні соціальні мережі** критично важливі для локальних суспільних рухів, що спрямовані на захист якогось публічного простору, адже зазвичай кількість потенційних учасників і так обмежена територіальністю конфлікту. Чим більша кількість людей долучиться до акцій, тим рівень легітимації цієї політики незгоди буде зростати, що важливо під час боротьби із забудовниками, у яких об'єктивно більше можливостей вплинути на ситуацію за допомогою грошей.

По-перше, *фізичні соціальні мережі можуть слугувати джерелом інформації*. Павло Панасенко пояснює, що однією з причин мобілізації активістів на захист парку Яланського була «інсайдерська» інформація про те, що з настанням теплої погоди навесні 2018 року Кальцев, депутат міської ради та орендар парку, віддав наказ вирубувати дерева. У кейсі парку Національного відродження активісти визнавали через свої зв'язки імена «тітушок», які охороняли забудову, для того, щоб опублікувати цю інформацію у Facebook, присоромити їх та притягнути до відповідальності. Багато активістів вдавалося до опитування населення. Воно давало їм інформацію щодо загальних настроїв жителів, а також допомагало поширити свою позицію стосовно збереження публічного простору. Активіст у справі парку Яланського обходив будинки довкола зеленої зони для того, щоб з'ясувати позицію сусідів та легітимізувати свої дії: «Напевно, з сотні людей - троє, які сказали, що вони за будівництво торгового центру».

По-друге, *наявність друзів чи колег зі знаннями чи вміннями, які потребує рух, значно полегшує витрати інших ресурсів*, адже можна просто домовитися з людиною про надання послуг задарма або зі знижкою. Назарій Кравченко пригадує, що для вечірок на захист скверу на Рейтарській завдяки особистим

знайомствам йому вдавалося запросити відомих артистів рок-сцени, які безкоштовно давали концерти. В Одесі керівниця соціологічного центру, яка сама брала участь у прибираннях у Літньому театрі, дала активістам знижку на проведення соціологічного опитування. Під час ініціативи щодо садиби на Сошенка, 33 художники малювали плакати та банери, а потім організували роздрукування зі знижкою за пільговими цінами, тому що у них були свої зв'язки з поліграфічними фірмами. Також у багатьох кейсах залучалися громадські юристи, які безкоштовно допомагали вести справи в судах протягом певного періоду.

Поширення віртуальних соціальних мереж за останні 15 років значно полегшило комунікацію між акторами багатьох політич незгоди. Усі активісти, які вже довгий час виборюють публічні простори в містах України, погоджувалися, що повідомляти про проведення акції чи про забудову нового об'єкту стало набагато простіше та швидше. Ігор Луценко розповідав, що в часи існування ініціативи «Збережи старий Київ» головне спілкування відбувалося через листи-розсилки, що було тоді як «проточати», а також через публічну сторінку в «Живому Журналі», на яку було підписано більше 1000 людей. «У якийсь момент ми об'єднали комунікаційно, принаймні не проектно, більшу частину щирого активу Києва, котрі займалися там не тільки самим містом, але й конкретно екологією та подібними речами» (Луценко).

На сьогодні в більшості активістів, з якими ми спілкувалися, є власні сторінки в Facebook, які слугують майданчиками для ефективної комунікації. Олександр Бабіч відзначає своє вміння доносити інформацію через тексти та свою велику аудиторію: «Коли хтось пише: “О, там хтось щось зносить”, а його діяльність – це тільки активність щодо збереження архітектури, то його чують 100-150 людей. Те коло, яке приходить на акції. І більше ніхто. У моєму випадку мене чує 15 тисяч...Коли я щось пишу, принаймні всі мас-медіа Одеси це бачать». Олег Синовець на момент початку конфлікту в парку Національного відродження вже був адміністратором і модератором найбільших тернопільських груп, тому міг масово висвітлювати події. В Одесі

активісти робили опитування та ролики на тему «А ви не проти, якщо забудують Літній театр?». «Старші люди за серце хапались: “Що значить “збудують”?”. Ми брали їхні реакції та поширювали на каналах» (Устименко).

Активісти по Біличанському лісу взагалі створили окремий сайт для висвітлення подій у селищі («Kotsubynske.com.ua»). У розмові Андрій Скіпальський назвав його «grassroots media», адже він існував завдяки ентузіазму самих активістів. За словами респондента протягом усього періоду політики незгоди на сайті постійно висвітлювалася протестна лінія та викривалися документи, які впливали на хід справи. Дехто з активістів вів там свої авторські колонки, а жителі активно спілкувалися в коментарях під статтями. Зі спостережень респондента багато людей долучалися до ініціатив саме через сайт Коцюбинського.

Наступний вид ресурсів – *матеріальні*. Більшою мірою вони залежать від можливостей акторів та репертуарів політики незгоди, у яких вони застосовуються. Назарій Кравченко в розмові сказав: «Якщо ми хочемо зробити крутий перформанс, то гроші потрібні тільки на крутий перформанс: на фарбу, на трафарети, на піротехніку». Ігор Луценко розповідав, що для акцій «Нічного Києва» (радикального крила «Збережи старий Київ») з матеріальних ресурсів могли бути палаючі шини, які перекидалися через паркан, та феєрверки, якими обстрілювали одну з забудов.

Найдешевшими матеріальними ресурсами були друковані роздаткові матеріали. В Одесі для захисту парку «Ювілейний» ще в 2006 році активісти друкували інформаційні листівки по 2-3 тисячі штук на тиждень. Це за свій рахунок робила мама одного з учасників руху, яка мала свій ксерокс. Для провокаційної акції щодо «знесення» Оперного театру в Одесі активістам потрібно було надрукувати плакати з надписами «С нашим горсоветом снесём все этим летом» та «Опера – вчерашний день. Даешь современный ТЦ», взяти шатра та стіл, а також виготовити бланки для збору підписів. Українська Галицька партія, яка долучилася до акцій щодо парку Національного відродження, за свої кошти оплачувала поліграфічні послуги на друкування

афіш. Для громадських слухань по парку Яланського активісти спеціально друкували свої бюлетені помаранчевого кольору, щоб їх ніхто не міг підмінити. Під час захисту Андріївського узвозу Владислава Осьмак особисто ходила по своєму району на Оболоні та розклеювала вночі на під'їздах листівки.

Техніку активісти часто використовували або свою, або громадських організацій. Олександр Бабіч проводив екскурсії Одесою, тому брав на акції протесту власний мегафон. У Назарія Кравченка була своя студія, з якої на заходи на Рейтарській виносилося звукове обладнання. Один із тернопільських активістів знімав акцію в центрі міста на власний квадрокоптер. Для інших заходів, як от по Біличанському лісу, учасники ініціативи шукали на прокат спеціальні костюми звірів, а аудіотехніку та мегафони надала громадська організація Андрія Скіпальського.

Щодо захисту зелених зон, то, наприклад, для створення наметового містечка в парку Яланського активісти брали власні намети. Для озеленення території потрібні були дерева, які купувалися своїм або спонсорським коштом. Для поливу саджанців у парку Яланського члени ОСББ одного з ближніх будинків приносили воду за рахунок свого будинкового лічильника. Роман Ратушний з командою розробили символіку свого руху (долоня у вигляді дерева) та за власні кошти роздрукували наклейки. Ці позначки на певних будинках означали, що в них живуть активісти Протасового яру. Також вони виготовили трафарети та розмалювали графіті паркани та стовпи залізничного мосту на в'їзді на територію громади. Місцеві жителі, що жили біля Пейзажної алеї, наймали самоскид, яким уночі засипали котлован.

У багатьох випадках активісти або платили за все з власної кишені, або створювали *спільнокошт*. Найкращим прикладом спільнокошту є бюджет громади, який започаткували в Протасовому яру. На запитання, чи це благодійні внески членів ініціативної групи, Роман Ратушний відповів, що це могли бути й «побори з сусідів». «Дуже часто таке буває, що хтось їде на роботу, бачить, що його сусіди прибирають, йому стає соромно, він виходить, каже: “У мене нема часу, ось вам 400 гривень”». Це відбувається щоразу. Таким

чином працює система наповнення бюджету. Його переважно наповнюють ті, хто не має часу на прояв своєї громадянської позиції, але підтримує це... А ті, хто має час, вони не витрачають свої кошти. Їм не доводиться більше працювати для того, щоб забезпечувати громадську діяльність». За рахунок бюджету громади в Протасовому яру встановили смітники, які 2 рази на тиждень очищуються за 2,500 гривень на місяць.

У більшій кількості випадків гроші збиралися на якусь конкретну ініціативу в контексті політики незгоди. Активісти у справі парку Національного відродження оголошували відкритий збір коштів через соціальні мережі, щоб оплачувати позовні заяви та експертизу ділянки. Для поїздки від Запоріжжя до Дніпра, аби подати апеляцію до суду у справі парку Яланського, ініціативна група винаймала за власні кошти автобус. В Одесі для проведення опитування по Літньому театру активісти проводили краудфандинг, а також фізично та через соціальні мережі збирали кошти на прибирання та на сміттєвивіз. «Просто у Фейсбуці пост написали, кинули номер моєї карти та з'ясували, що люди навіть так закидають. І так на кожен суботник в районі 3 тисяч гривень нам стабільно скидали» (Шупляков). «Дійшло до того, що ми брали у фондів кошти на судовий збір. У міжнародних фондів, які питали, як можна допомогти» (Устименко). Одна із сусідок Наталії Бастун оплачувала адвоката, що працював із позовами до ДБР на дії Київської адміністрації через службові фальсифікації, проте під інші заходи був створений спільнокошт. У випадку з ініціативою по Біличанському лісу не було постійного фонду, але активісти розподіляли всі надходження та витрати по кожній особі окремо. Грошова підтримка могла надходити під час безстрокових акцій, як от в парку Яланського. Павло Панасенко розповідав: «Була підтримка безпосередньо наметового містечка: люди могли просто продукти приносити, хтось міг принести якусь «копійку» на чай».

Допомога також надходила й від *бізнесу*. За словами Віталія Устименка, підприємці надавали кошти або технічну допомогу, наприклад, вантажні машини для вивезення сміття з Літнього театру, палети, мішки для сидіння та

стільчики для публічних заходів, купляли за свої кошти дерева. Один із художників сквоту на Рейтарській віддав у спільнокошт частину грошей із продажу своїх картин. Одеський активіст Юрій Нікітін розповідав: «Коли ми робили спецвипуск своєї газети, то нам допоміг бізнес. Конкуренти цих забудовників за свій рахунок випустили 2 спецвипуски цієї газети по 10 тисяч примірників, які ми роздавали». Роман Ратушний поділився перспективами розвитку Протасового яру: «За три-чотири роки на схилі Батієвої гори біля інституту, де зараз парковка й повалений паркан із графіті, буде облаштований оглядовий майданчик. Наразі є проект, візуалізація, інвестор – компанія “Philips”, із якою ми домовилися, буде робити це за собівартість як репутаційний для себе проект».

Важливим різновидом ресурсу виступає також наявність вільного часу для організації подібних акцій. Респонденти згадували про це переважно в контексті того, що вони часто фізично не були спроможні виконувати всю громадську роботу самотужки. Влад Самойленко так пояснив свою активність у контексті захисту кінотеатру «Київ»: «Коли в мене була робота, мені було важко все тягнути». Він витрачав також багато часу на пояснення ситуації у своїх соціальних мережах та на комунікацію з тими, хто залишав коментарі під його публікаціями. Роман Ратушний розповідав про багатогодинні зустрічі ініціативної групи по Протасовому яру, які могли тривати до ночі. Владислава Осьмак, яка обрала шлях індивідуального активізму, описувала свою діяльність так: «Я щодня ходила на Андріївський узвіз: осінь, зима, дощі, мороз, багнюка. Фотографувала. Спостерігала. Лізла в усі щілини, в котловани, в траншеї. Спілкувалася з людьми, писала їхні історії й розповідала про поточний стан справ. І раз на тиждень робила безкоштовні екскурсії протягом цілого року». Олег Синовець розповідав: «Поступово вони силою почали завозити бетономішалки. У нас просто людських ресурсів не вистачало. Я не можу приділити 24 години в добу, тому що в мене є ще якісь справи. Але вже всі справи відкладав і фокусував свою увагу на цій забудові».

Ще одні ресурси, які застосовували активісти, це *власні знання та навички*. Знання історії та культури Києва дозволило Владиславі Осьмак проводити екскурсії Андріївським узвозом. Багаторічна робота в інституті психології та громадській організації допомогли Наталії Бастун якісно виконувати «секретарську» роль (швидкий набір тексту та його розсилання, використання напрацьованого алгоритму організації акцій) в ініціативі по садибі на Сошенка, 33. Андрій Скіпальський при спілкуванні з депутатами послуговувався своїм досвідом адвокації в антитютюнових кампаніях. Корисність набутих знань одесит Бабіч коментував так: «Я, як історик, завжди втручаюся, додаючи цінності тому чи іншому місцю. Коли щось починається, хлопці телефонують мені: “Чи там дійсно жив такий-то? Чи ми можемо тут педалювати тему історичної цінності цього будинку чи цього місця?”». Для підготовки проекту по Літньому театру Аркадій Шупляков скористався перевагами набутих умінь з фаху архітектора та разом з однокласниками безкоштовно розробив усю візуалізацію публічного простору. Дехто з активістів самостійно створював афіші подій та відеоролики. Ігор Лукашенко на запитання про ресурси відповів так: «Перш за все, це сама по собі нелегка справа. Без ресурсів там якихось. Ти – звичайна людина, не якийсь бізнесмен чи депутат, не чиновник. У тебе нема нічого абсолютно. Нічого, крім тебе та твоїх мізків».

Відповідно різні акції вимагали мобілізації різнопланових ресурсів, і активісти намагалися забезпечити їх наявність. Наприклад, Назарій Кравченко описав це таким чином: «Якщо нам треба повалити паркан, то це мені треба встати в 4 ранку, взяти кувалду, щоб це ніхто не бачив, і до приїзду поліції завалити весь паркан. Технічно мені треба кувалда, а бажано, якщо вона ламається, ще одна на підстраховку. Більше мені нічого не треба. І тіпи на шухері. Якщо ми робимо концерт... Ага, ці безплатно, ті безплатно. Треба що? Щоб вода була, туалети якісь. Ось так воно розбудовується. І на кожен перформанс - свій кошторис».

Найповніше схему найбільш ефективної взаємодії соціальних мереж та ресурсів для перемоги активістів у конфліктах щодо публічних просторів описав Тарас Кайдан, головний редактор видання «Хмарочос»: «Вдала формула наявності команди, у якій обов'язково має бути юрист чи кілька юристів профільних. Юристи по сімейних справах тут не дуже допоможуть. Мають бути комунікаційники: це або журналісти, або піарники, у яких є зв'язки в медіа, і вони можуть розробити правильну стратегію. Недостатньо запросити «1+1» чи «ICTV», чи якийсь інший великий телеканал, щоб він приїхав на мітинг, познімав і все. Важливо підготувати меседжі. Важливо, щоб спікери ці меседжі сказали, щоб інфополе було контрольованим, і контролювалося б воно активістами. Тоді це теж дуже грає в плюс. Має бути згуртований актив, який може вийти вдень і вночі, та зробити якусь масовку. Мають бути люди, які готові займатися бюрократією: постійно писати листи, скарги, у різних додатках (зараз наша влада дозволяє всілякі смарт сіті інструменти), у яких треба писати постійно повідомлення, листи чиновникам різних рангів, народним депутатам, місцевим депутатам, районній адміністрації, міській. Усе це має працювати. І от коли цей механізм є, тоді шанси підвищуються. Але не завжди. Навіть якщо є юристи, якщо є прокурор, який веде справу, навіть якщо є актив і все-все-все, то все одно будинок можуть добудувати, а потім ввести в експлуатацію. Але тоді потрібно, щоб у людини було потужне політичне прикриття, якийсь захист».

3.1.3. Процес фреймування активізму, політики незгоди, публічних просторів міста та сторін конфлікту

Для того, що політика незгоди відбувалася, не достатньо тільки акторів, їхніх соціальних зв'язків та ресурсів. Одним із головних елементів мобілізації є фрейми, тобто певне розуміння реальності, сукупність переконань, які допомагають індивідам легітимізувати свої дії. Як ми згадували раніше, для створення рухів важливим є наявність спільних фреймів у певної кількості людей. Якщо вони бачать ситуацію схожим чином, у нашому випадку –

конфлікт щодо публічних просторів, то можуть об'єднуватися заради досягнення певного результату.

Отже, першим ми розглянемо фреймування самого **активізму**. Частина респондентів сприймала його як *вимушені дії та інструмент захисту власних потреб*. Коли виникла загроза забудови зелених зон біля дому Наталії Бастун, вона створила разом із іншими небайдужими сусідами ініціативну групу, адже боялася сама залишитися без даху над головою, у разі якби забудовники розширили свої плани на цю територію. Жінка пояснювала, що була змушена оберігати якість приватного життя громадськими зусиллями. Віталій Устименко також розповів, що одеські активісти вимушені займатися боротьбою за території суспільного використання та захищати їх від тенденцій захоплення та забудови.

Важливим фреймом активізму є *потреба в об'єднанні локальної спільноти*. Частково це пов'язано з тією ж вимушеністю. За словами Владислава Самойленка, проти таких випадків захоплення публічних просторів можна боротися лише за рахунок об'єднання спільноти. Тетяна Жавжарова із Запоріжжя пояснювала: «Якщо з усього міста збирати людей для того, щоб захистити якийсь сквер в іншому кінці міста, то в результаті - не захистять, бо треба піднімати тільки місцеву громаду». Ігор Лукашенко та Назарій Кравченко, яких після їхнього набутого досвіду по парку Яланського та скверу на Рейтарській запрошували допомагати розв'язувати конфлікти на інших публічних просторах, переконані, що без об'єднаної локальної спільноти неможливо боротися. Роман Ратушний на запитання, чи він орієнтований на захист інших публічних просторів по Києву, крім Протасового яру, переконливо відповів, що буде займатися локальною ділянкою та громадою, яка для нього «більш ніж глобальна», бо зачіпає інтереси багатьох великих забудовників. Локальність інтересів спільноти підтверджує Владислав Осьмак: «Інтерес людини має певну просторову відстань. Те, що мені найближче – до 200 метрів навколо моєї квартири – це я буду захищати. Чим далі від місця мого

помешкання або роботи, тим менший мій інтерес, тим більше зусиль мені потрібно, щоб цим займатися».

Дехто із респондентів, які говорили про об'єднання спільноти, згадували активізм як *прагнення комунікації*. У справі Андріївського узвозу була спроба створити великий одноденний захід, де намагалися зібрати мешканців та тих, хто працює на узвозі або має там бізнес. За словами Владислави Осьмак ця спроба закінчилася неконструктивно, бо більшість учасників вдалася до взаємних звинувачень. Згодом вона зрозуміла, що «людям спочатку треба дати можливість викричатися, а потім треба модеровано працювати над конкретною тематикою». Декілька активістів відзначали прагнення бути активними та комунікувати після подій Революції гідності. На цій хвилі, приміром, в серпні 2014 року була створена група «Подільночка» на платформі Facebook. Тригером до її утворення став конфлікт щодо скверу біля пам'ятника Сагайдачного на Подолі. Назарій Кравченко також наголошував на необхідності хорошої комунікації з громадою, відкритості та обговоренні всіх конфліктних ситуацій.

Респонденти, що почали брати участь у акціях політики незгоди ще до Революції Гідності відзначали, що *активізм щодо міського простору став більш системним, а активісти – більш обізнаними*. Особливо це проявилось в тенденції збільшення уваги ініціативних груп до питань законодавства. Про громаду Протасового яру Роман Ратушний розповів: «Єдине, що змінилося в місцевих, це рівень організаційної спроможності. Завдяки цьому виграні суди, зупинено будівництво». Олег Андрос, який брав участь у перших протестах по Протасовому яру, також відзначив, що тодішня робота громадськості була не досить системною: «Багато ставок було на гучні акції під органами місцевого самоврядування. Вони мало що давали». За словами Андроса, головними критеріями, які відрізняють активізм зразка 2004 та 2019 року – це бажання та обізнаність місцевих активістів.

З іншого боку, є помітним збільшення рівня дискредитації та маргіналізації явища активізму. Цьому сприяє розвиток «псевдоактивізму»,

який ми детальніше проаналізуємо в пункті про втрату ефективності політики незгоди. Частина активістів відмовляється так себе ідентифікувати, посилаючись на деградацію цього визначення. Павло Калюк, що займався «Самосадам» та сквером на Валах, уникав цього терміну та говорив про існування «міфічної касти активістів». Варто сказати, що це не є специфічним фреймуванням саме для рухів щодо захисту публічних просторів міст. За словами респондентів, ця тенденція проявлялася повсюди. Тетяна Жавжарова погодилася з негативними конотаціями щодо активізму, а Олександр Бабіч пояснив: «Більшою мірою активісти що владою, що людьми вважаються “проплаченими придурками”, яким нема чим зайнятися». Він розповів, що часом, коли ініціативна група по захисту культурної спадщини Одеси збирається на зустрічі, то сама себе називає «міськими божевільними».

Останнім фреймом щодо активізму є *прагнення (де)політизації локального активізму, пов'язаного з міськими просторами*. Частина респондентів була категорична до втручання політиків у локальні конфлікти. Аркадій Шупляков переконаний, що в Одесі частина потенційних учасників акцій може відсторонятися від процесу через тих, хто приходить із партійними прапорами. Одну з акцій щодо Літнього театру архітектор прокоментував так: «Організаторами мітингу виступили не якісь націоналістичні організації чи політичні, а просто звичайні активісти, які особливо ні з ким не пов'язані. Мені здається, що це одна з причин, чому туди прийшло багато людей». У випадку з Гостиним двором, за словами Владислави Осьмак, багато людей використали його як слушну нагоду для просування своєї майбутньої кар'єри в політиці. Вони не хотіли об'єднуватися з активістами, проте прагнули бути представниками ініціативної групи. Юлія Нікітіна, розповідаючи про протести щодо Сінного ринку, згадала, що Назарій Кравченко пропонував зі своєю організацією прийти на акцію, але без розпізнавальних знаків. «Я сказала, що це - ідеально, бо не хочеться надавати ніякої політичної підоснови» (Нікітіна). З іншого боку вона була б не проти, якби її проекту «Енциклопедія громадського активіста» була б надана інформаційна підтримка з боку партій. Також маємо

приклад Романа Ратушного, який балотувався на місцевих виборах 2020 року до Київської міської ради, та Ігоря Луценка, який пішов у депутати Верховної Ради після подій Революції гідності. Отже, дехто з респондентів вбачає в такій політизації інструмент свого активізму.

Другим важливим явищем є сам *публічний простір*. Деякі активісти називали його територією суспільного використання, громадським або спільним простором. При аналізі фреймів, пов'язаних з ним, ми звертали увагу на його значення для містян. Що буде означати втрата цього місця для жителів та активістів? Що буде означати його збереження? Більшість респондентів визначала публічний простір у межах самої політики незгоди, про яку ми поговоримо далі. Усі активісти заявляли, що їхні дії спрямовані на *збереження простору в тому вигляді, у якому він існує*. На першому етапі важлива зупинка забудови, припинення руйнування старих будівель та вирубування дерев, а далі вже покращення, ревіталізація та реконструкція будівлі чи території. Для зелених зон важливим пунктом було збереження рекреаційної функції та відсутність комерції на території. Аркадій Шупляков, який розробляв проект по Літньому театру, був розчарований тим фактом, що міська влада все одно вирішила обрати інший проект, який передбачав часткову комерціалізацію.

Для багатьох активістів публічний простір, особливо якщо мова йшла про зелені зони, був тісно пов'язаний із *потребою*. Наприклад, для Запоріжжя парки є необхідними для комфортного проживання. Активісти наголошували, що їхнє місто знаходиться набагато південніше, ніж Київ, тому влітку відсутність дерев означає скорочення перебування людей на вулицях протягом дня. У справі Біличанського лісу Андрій Скіпальський стверджував: «Правий берег фактично дихає за рахунок цього Західного передмістя, який опоясує ліс». Ми вже згадували раніше, що для Наталії Бастун проживання біля зелених зон також пов'язане з комфортним життям. «Ми бачили, що кожного дня по цьому парку гуляють мами з колясками. Тобто він працює за прямим призначенням... На лавках сидять люди... Якщо не буде таких територій, то люди будуть відчувати себе нещасними» (Лукашенко).

Респонденти вказували на *символічну роль простору*. Багато з них наголошувало на важливості власних спогадів, а також на важливості публічних просторів для міст через їхню культурну або ж історичну складову. Для Владислави Осьмак публічний простір – це «важлива складова формування громадянського суспільства. Оскільки це те місце, та форма існування міського простору, де людина має можливість бути вільною, комунікувати, де відбувається оця от фізична, ідейна, ідеологічна та культурна інтеракція». Для Олега Андроса спільний простір – це ідеологічна категорія, «висока матерія, про яку мало хто задумується... Громадський простір не подаровано, і за нього потрібно боротися. Щойно ми перестаємо боротися – він перестає існувати». Назарій Кравченко розповів, що «багато суспільних нервів» проходили через Сінний ринок, поки його не зруйнували: «Для друзів це максимально святе місце, яке знищили». Для багатьох ця культова споруда була місцем зустрічі, у якому закарбовувався великий пласт історії та культури.

Із символічною роллю публічних просторів пов'язана *пам'ять*. Багато активістів керувалися не тільки власними спогадами, коли розповідали про місця. Про спогади з дитинства Роман Ратушний розповідає: «Ліс біля будинку, там можна було гратися... Якщо брати нашу соціальну групу – громаду місцеву – є спогади більш яскраві та більш тісні, які пов'язані з цим місцем. Це я вже в незалежній Україні народився, а в людей старшого віку, які в Радянському Союзі жили, у них до Протасового яру достатньо серйозна прив'язаність». Ігор Лукашенко прожив поряд із парком Яланського все життя та ходив туди гуляти. Він згадував, що під час масової вирубки робітники спиляли «Тарасову грушу». За міською легендою, вона була посаджена із саджанця, під яким ночував Тарас Шевченко; для жителів вона вже була пам'яткою. Про Літній театр Віталій Устименко розповів: «[Це] територія, яка була закрыта протягом 20-30 років за часи існування незалежної України. Колись у радянські часи там проводилися літні вечірні музичні концерти. Тема така дуже дражлива та дуже інтимна для багатьох одеситів, які з центру, які з десятого покоління».

На запитання про те, чи в локальних політиках незгоди переважає персональна чи культурно-історична пам'ять, Світлана Шліпченко відповіла: «На перший погляд, персональна – більш шкурна, вона більше вас зачіпає. З іншого боку...Те, що пов'язано з вашими спогадами – це теж символічні речі. Може, воно практичного значення такого не має, може, ви там не гуляєте, але ви плачете ці спогади. Є локальна пам'ять, але є більш загальна. І це залежить від контексту».

Пам'ять про якийсь простір пов'язана з *практиками*. Світлана Шліпченко переконана, що символічний та життєвий простір перетинаються: «Простір потрібно практикувати. Він не буває абстрактним. Він для нас набуває якогось значення, якщо ми його пов'язуємо з собою через якісь просторові практики й через якісь символічні моменти». Владислава Осьмак підкреслює зв'язок між фреймами щодо публічного простору та виникненням політики незгоди: «Це просто глибоко внутрішньо особиста потреба захищати своє середовище, тому що з ним пов'язана пам'ять родини, своя власна пам'ять, якісь практики повсякдення. І коли в це втручається щось через зміну форми власності або навіть і без зміни, а просто втручається, то це є травматичним. Тобто люди захищають своє право бути і почуватися в безпеці у знайомому та звичному міському середовищі. Тобто...Що я намагаюся сказати. Це не якісь абстрактні штуки, так. Тут психологія особиста дуже важлива. Емоція особиста дуже важлива. Бо місто - це безкінечна кількість пам'ятей. І коли їх руйнують, то люди, у яких ці пам'яті культурні особисті більш-менш однакові, вони об'єднуються».

Частина активістів бачить публічний простір як *прецедент*. Фактично це той самий символічний компонент, але він пов'язаний не з минулим та пам'яттю, а з вирішенням конфлікту на користь громадськості та збереженням цього простору в майбутньому. Ігор Лукашенко так охарактеризував перспективи парку Яланського: «Це вже не стільки боротьба за парк, як символ для Запоріжжя. Не якщо, а коли ми його відновимо, то на десятиліття це буде дуже потужний приклад та удар по багатьох корупційних складових». По кейсу

парку Національного відродження Олег Синовець відповів так: «Ми хочемо добитися все ж таки знесення і щоб це місце залишилося незабудованим, тому що якщо ми цього доб'ємося, то автоматично захистимо дуже багато інших зелених зон. Оскільки інші забудовники, які будуть собі думати та планувати деє забудовувати в зеленій зоні чи в парку, сім разів подумують, чи йти в міську раду домовлятися... Мене завжди питають, що там буде. Я відповідаю, що пам'ятник міській корупції. У якому вигляді він буде – це вже інше питання».

Важливим є також *юридичний статус* простору. Про це буде йти мова в пункті про репертуари політики незгоди. Часто цей статус є надзвичайно важливим для активістів, адже таким чином вони можуть легітимізувати свою діяльність. «По парку Яланського був отриманий лист від Міністерства культури, у якому сказано, що ця територія входить до території історичної спадщини. Там не можна нічого проводити. Це – частина “Соцміста”, що проектувалося як єдиний комплекс, а парк Яланського - як його частина» (Панасенко). Світлана Шліпченко, як науковиця, проти законодавчого закріплення публічного простору. Вона переконана, що щодо цього поняття в суспільстві має існувати активний дискурс, який вироблятиме загальний консенсус, що таке публічний простір.

Наступне явище, яке є надзвичайно важливим для нашого дослідження, - ***політика незгоди***. Активісти висловлювали загальну *віру про легітимність власних дій*. Ніхто не говорив про те, чи правильно вони чинили, коли ламали паркани, саджали дерева чи утворювали сквот на території якоїсь культурно-історичної будівлі. Владислава Осьмак схарактеризувала територіальну політику незгоди так: "На мітинг вийдуть ті, кому це важливо, бо вони живуть поряд і захищають свій фізичний простір. Або ті, для кого це є частиною якогось *modus vivendi* і *modus operandi*. Тобто люди, це роблять не за гроші, не за славу, а які просто дуже люблять це місто і у них якийсь ресурс нервової енергії, і вони виходять на протести екстериторіально. Але у більшості випадків протестні акції – вузькотериторіальні".

Більшість респондентів фреймували свою політику незгоди з функціональної точки зору. Для них протести та інші колективні дії були інструментами, які допомагали у боротьбі за публічні простори. Активісти пояснювали використання політики незгоди кількома способами:

- **Комунікація між активістами.** Назарій Кравченко казав, що ненасильницький протест є хорошим способом комунікувати з громадою та проявляти відкритість намірів. Багато ініціативних груп формувалися по ходу розгортання політики незгоди. Люди приходили на акції та залишалися, стаючи частиною активістської соціальної мережі. Проте, за словами Бабіча, активістам дуже важливо домовлятися про те, як вони бачать простір, за який борються, ще до початку політики незгоди, бо тоді комунікація в процесі може не скластися.

- **Зупинка будівництва.** Часто протести використовувалися для того, щоб фізично не дати забудовникам втілювати свої плани. Наталія Бастун так розповідала про початок ініціативи по садибі на Сошенка, 33: «Спершу були ситуативні дії протести – не дозволити руйнувати довкілля і наш життєвий простір». Чим швидше відреагують міські жителі протестами, тим більше фізичних об'єктів (дерев, будинків) їм вдасться зберегти.

- **Відтермінування часу.** Олександр Бабіч згадував про зустріч із віце-мером Одеси після протесту під Домом з однією стіною: «Доки ваш юридичний відділ подає позови, доки там це розглядається, людина там вже добудовує щось. Тому давайте так: ми беремо на себе функцію неадекватів. Ми ідемо туди та будемо це зносити, проводимо акції протесту. Забудовник зупиняється, ви за цей час виконуєте свій функціонал. І тоді, грубо кажучи, незаконні методи з юридичним супроводженням будуть ефективні». Інший одесит Юрій Нікітін: «Справа в тому, що коли виходиш на прямі дії - ламаєш паркан і т.д., це добре, для того щоб отримати відтермінування. В результаті забудовник міняє плани, йому наносяться якісь збитки, які він готовий чи не готовий нести ... Але проходить час, у нього є всі документи, і все це поновлюється».

- **Привернення уваги.** Павло Панасенко, який декілька місяців фактично жив у парку Яланського, робив це тому, що був переконаний у тому, що «завдання наметового містечка полягало в зверненні уваги та створенні коаліції». Владислава Осьмак, яка вдавалася до індивідуального протесту у вигляді екскурсій, обґрунтовувала свою діяльність потребою у постійній присутності людей на Андріївському узвозі: «Ми були стримуючим фактором. Ми були очима. Ми споглядали».

- **Творення.** Розповідаючи про протести щодо Пейзажної алеї, Ігор Луценко зауважив: «Важливий елемент нашої боротьби – це творити. Це креативна діяльність на місці тих просторів, які ми захищаємо. Сам по собі протест проти забудови часто підпадає під критику - “Чому ви заважаєте будувати?”. Від такого «наїзду», котрий звинувачував нас у деструктиві, ми захищалися, ба, навіть прагнули цього... Ми створювали там суспільний простір». У багатьох кейсах активісти на місці зрубаних дерев саджали нові, що стало певним символом акту творення в публічному просторі.

Цікавим є фреймування власного *міста* в очах городян. Їхня робота була радше спрямована на конкретні конфлікти щодо публічних просторів, однак через цей аспект можна прослідкувати, як відрізняється бачення локальної політики незгоди в різних частинах України. Наприклад, у Запоріжжі є менше історичної забудови з культурною цінністю, ніж у Києві чи Одесі, тому там політика незгоди більше спрямована на захист зелених зон. В Одесі існує своя особливість – забудова на узбережжі та прибережних зонах. За словами Віталія Устименка, це «інтимне питання» для Одеси.

Респонденти самі в розмовах порівнювали процеси, що відбуваються в інших містах. Один із запорізьких активістів стверджував, що у них набагато менше активних та вимогливих людей, ніж у столиці, куди з'їжджаються з усієї України. Респондент з Одеси пояснював темпи захоплення публічних просторів так: «Я не знаю жодного міста в Україні, де б бандити були при владі стільки років офіційно». Віталій Устименко переконаний, що в більшості міст України, окрім Львова, відбуваються схожі процеси. Відповідь на це ми знаходимо в

словах Олександри Сладкової, керівниці департаменту екології Львівської міської ради. Вона розповіла, що на відміну від того ж Києва, навіть за часів незалежності, у Львові тривалий час нічого не змінювалося. Вона згадала приклади політики незгоди в місті щодо публічних просторів, однак зауважила: «У нас тільки чомусь переконані, що тільки у Львові парки забудовують і просто гіршої влади нема... Мешканці вимогливі, є певна політична культура. Наприклад, якщо в Києві якісь речі є прийнятними, то в нас вони не прийнятні». Сладкова переконана, що в залежності від законодавства, рамок, історичних умов, виникають практики, що в різних містах по-різному проявляються та в різному масштабі.

Останнім пунктом, який ми розглянемо в цьому розділі, буде *бачення сторін конфлікту*, а саме противників активістів. Найбільшими антагоністами в розумінні більшості респондентів були *влада та забудовники*. Часто їх розглядали в тандемі через те, що частина забудовників була або депутатами міських рад, як у Запоріжжі, або ж входила до одних фінансових груп, як в Одесі. Ігор Лукашенко назвав міську владу «заводомерією», а Павло Панасенко підтвердив: «У нас в Запоріжжі одна з найзакритіших місцевих влад в Україні. Вона дуже не любить участі громадськості. Усе на грошах побудовано. Корупція страшна. Бояться відкривати свої схеми». Віталій Устименко розповів, що за всіма процесами в Одесі наглядає кримінальна група – «люди, які вважають себе власниками міста, які контролюють чиновників, депутатський корпус, правоохоронні органи й конкретних судей в області та місті».

Кияни теж налаштовані критично до міської влади. Вона, на їхню думку, більшою мірою вкладається в будівлі, ніж в людей, які мають працювати з публічними просторами. Багато хто розуміє, що питання забудов – політичне, тому ним мають опікуватися політичні сили та партії. Тарас Кайдан переконаний, що «якщо люди будуть обирати мера, який буде захищати інтереси киян, тоді вся інша міська влада буде формуватися за іншим принципом». Головними характеристиками влади в питаннях публічних

просторів та забудов, за словами київських активістів, є відсутність підзвітності, корупція, «розпил», застарілі підходи без партисипативного обговорення.

Олександра Сладкова назвала міську владу частиною політичної культури Львова. Вона стверджувала, що за умови протестів щодо вирубки парків ніхто б не пішов на те, щоб спилювати дерева разом із активістами, як це робили під час акції на захист парку Горького в Харкові в 2010 році. Протилежну думку висловив Олександр Бабіч - у влади Одеси немає знань історії та культури, вона розуміється лише в примітивних речах: «Це не їхня система координат... Казати їм про культуру, про збереження естетичного фону, тієї забудови, яка будувалася Францом де Волланом ще в 1798 році... Їхній мозок просто не про це».

Часто активісти говорили про владу в контексті бездіяльності або «тіньової» діяльності. Показовим прикладом може слугувати кейс по парку Національного відродження в Тернополі. Дозвіл на забудову частини парку було видано 20 лютого 2014 року. Олег Синовець пригадував: «У цей день на Майдані розстрілювали Героїв Небесної Сотні, тобто це був дуже такий трагічний день. І саме в цей день було видано скандальний дозвіл на будівництво в цьому місці, коли фокус людей був виключно на події в Києві... Ніхто не цікавився рішеннями міської ради, дозволами». Уже під час протестів проти забудови парку в 2018 міська влада офіційно не робила заяв, проте паралельно допомагала забудовнику. Синовець переконаний: «Не я маю витрачати свій час, виходити на акції. Треба примушувати всі ці органи – поліцію, прокуратуру, контролюючі служби – щоб вони безпосередньо займалися функціями, покладеними на них. Ми вам показуємо, допомагаємо – от порушення. Вони кажуть «добре», але нічого не роблять».

Як ми вже зазначали, фреймування забудовників практично не відрізняється від того, як активісти та місцеві жителі бачать владу і знають справжніх замовників будівництва, бо проводять власні розслідування. Ми вже згадували тут, що влада міст на початку 2000-х років роздала велику кількість

зелених зон в оренду. Павло Панасенко так висловився про проект забудовника та орендаря парку Яланського Володимира Кальцева: «Було зрозуміло, що він просто хоче на цьому заробити, не маючи соціальної відповідальності чи бажання щось зробити для міста. Чистий бізнес». Протягом багатьох років парк Яланського перебував у неохайному стані: «Можна сказати, що свідомо велася така робота, щоб його запустити, щоб потім сказати: “Ось, дивіться, він же ніякий, давайте тут побудуємо ТРЦ”» (Панасенко).

Олександр Бабіч переконаний, що забудовники часто вірять у те, що вони роблять місто красивішим та роблять добру справу. Мета потужного забудовника – «знайти шматок землі десь у центрі міста, де він поставить свої 24 панельні поверхи». Для того, щоб узгодити такий тип мислення з позицією активістів, влада має виступити своєрідним модератором, а вона не спроможна запропонувати прийнятні рішення. Владислав Самойленко переконаний: «У нас інтереси забудовників превалюють над створенням здорового, комфортного, нормального міста. Є ризики для твого майна, здоров'я і життя». За словами Тараса Кайдана є певна градація забудовників. Перші – публічні, що ідуть на зустріч і починають переговори з громадою. Другі скоріше будуть залякувати, тиснути, залучати проти активістів як поліцію, так і неофіційні силові структури. Щодо найманців, то більшість респондентів сприймає їх як частину загарбницької політики забудовників.

3.1.4. Колективна ідентичність учасників політики незгоди

На основі аналізу фреймів, якими послуговуються активісти, ми зрозуміли, як актори політики незгоди узгоджують своє бачення ситуації, міського простору та учасників конфлікту. Проте для повноти картини нам потрібно розібратися, як формується їхня колективна ідентичність. У ході аналізу інтерв'ю ми дійшли висновку, що в контексті політики їх є три. Перша колективна ідентичність – *міська*. Переважна більшість респондентів – це люди, які з народження або з часів свого студентства проживали в місті. Зауважимо принагідно, що чимало киян більше асоціювало себе з районом через великі розміри столиці. За словами Владислави Осьмак, міська

ідентичність може бути сформована не у всіх. Наприклад, аналізуючи риторику про "корінних киян", варто пам'ятати, що «населення Києва останнього століття - це люди, у яких за плечима інколи одне покоління урбаністичної культури взагалі» (Осьмак).

Просторовий характер конфлікту акцентує більшу увагу на приналежності людини до певної території, а сусідські соціальні мережі апріорі стосуються місця проживання груп індивідів. Науковиця Світлана Шліпченко, на запитання, чи люди створюють простір чи простір людей, відповіла так: «[Це] вулиця з двостороннім рухом. Люди живуть на певній території, вони позначають її. І все це розгортається в часі й просторі. Коли ви деякий час десь живете, все обростає вашими спогадами. Ось тут я йшла, ось тут ми зустрілися, ось тут я побачила те, се. Воно прив'язується. Існують якісь символічні маркери, які існують тільки для вас. А є колективні. І ви не одиночка, ви себе з кимось пов'язуєте, із якимось спільнотою завдяки спільним інтересам, цінностям».

Шліпченко наголошує на важливості зв'язків громадськості з територією. Коли люди починають досліджувати простір, у якому вони живуть, то він набуває ще більшого значення. У такому разі вже можна говорити про спільні цінності.

Частина активістів висловлювалася про перспективи їхнього проживання у своєму місті. Віталій Устименко задався питанням, як він буде розповідати своїм майбутнім дітям про Одесу, якщо не зможе вибороти публічні простори. Ігор Лукашенко поглянув на перспективу збереження парку: «Через 20-30 років, коли я буду старим, то розповідатиму молодим людям, що цей парк хотіли забудувати, а вони будуть дивуватися».

Друга колективна ідентичність – *активістська*. Вона переважно проявлялася у респондентів, коли йшлося про протиставлення себе та більшості містян. Один з активістів розповів, що широку громадськість «цікавить виключно їхній холодильник». Пояснюючи причини поразки захисту Сінного

ринку, Назарій Кравченко підтвердив свою активістську колективну ідентичність: «Я свою роль виконував. Ми виконували поставлені завдання від громадськості, але громадськість не справилася, як мені здалося».

Третя колективна ідентичність пов'язана з *локальним рухом, ініціативою чи організацією*, що формується навколо якогось публічного простору в певному районі міста. Її було найважче виокремити під час аналізу інтерв'ю. Часом респонденти розповідали історії, використовуючи займенник «ми», маючи на увазі свою ініціативу або конкретну групу людей. Аркадій Шупляков так описував комунікацію з іншими учасниками політики незгоди по Літньому театру: «За рахунок того, що у нас був командний дух, ми один одного втішали: “У них нічого не вийде, у нас усе вийде, бо ми – по-справжньому, а не просто заради грошей”». Владислав Самойленко згадав про об'єднання представників лівої та правої ідеології в конфлікті щодо Десятинної церкви. Про це писала у своєму дослідженні Оксана Дутчак (2009). Самойленко зауважив, що такі протести на захист просторів працюють вже не з ідеологіями, а з концепціями на кшталт «справедливого міста», яка може бути об'єднавчою для багатьох груп населення.

3.2. Репертуари політики незгоди у конфліктах щодо публічних просторів

3.2.1. Різновиди репертуарів та вистав політики незгоди

Спілкування з багатьма респондентами з різних міст України дало нам можливість краще зрозуміти, до яких репертуарів політики незгоди вдаються активісти, щоб захистити публічні простори. Ми розглянемо ті окремі вистави з кейсів, про які нам розповіли наші інформанти. Це не вичерпний перелік, проте він дає розуміння варіативності та креативності інструментів, які застосовують активісти. Репертуари залежать від того, що це за публічний простір: зелена зона, узбережжя чи будівля. Частина вистав цих репертуарів зустрічається як в класичних суспільних рухах, так і в нових, на кшталт екологічного. Наприклад, деякі вистави зустрічаються в репертуарі екотажу, як от нищення техніки забудовника. Натомість у нашому випадку такі дії можуть стосуватися не

тільки забудови зелених зон, але й руйнування історичних будівель. Тому спершу нам зручніше виокремити ***вистави політики незгоди в конфліктах щодо публічних просторів***, а вже потім розглянути, як вони працюють в репертуарах.

- ***Посадка дерев та благоустрій публічного простору.*** У багатьох кейсах, які стосувалися зелених зон, таких як парк Яланського чи Літній театр, посадка дерев відбувалася після вирубки чи захоплення простору, щоб «застовпити» територію для громадськості та не дати її забудовувати. На Французькому бульварі в Одесі активісти виламали асфальт в тих місцях, де колись були дерева, та висадили саджанці. Часом самі міські жителі займаються благоустроєм громадських територій, щоб показати, що цей простір їм потрібен. Так на Пейзажній алеї митці та спонсори створили низку мистецьких елементів (скульптур та клумб).

- ***Толоки / прибирання / суботники.*** Як і попередня вистава, регулярні толоки з метою очистити територію від сміття та привести її до ладу потрібні як індикатор, аби свідчити, що громадськість зацікавлена в збереженні цього простору, а також для проведення в подальшому інших масових акцій.

- ***Шипування.*** Ця вистава зустрічалася тільки раз у випадку «Меморіалу героїчної оборони Одеси». Там спробували вирубати дубову алею, але група людей з 10-15 осіб, яка згодом утворила організацію «Збережемо Одесу Самі», попередньо нав'язавши контакти через соціальні мережі, виїхала на місце та позабивала багато цвяхів під кору дерев, аби захистити їх від вирубки.

- ***Приковування себе до дерев.*** У кейсі по парку Яланського один з активістів прикував себе наручниками до одного зі старих дубів, чим врятував його від вирубки. Декілька активістів згадувало події 2010 року в Харкові, коли на протестах у парку Горького активісти залазили на дерева, щоб вберегти їх від знищення.

- ***Повалення парканів та захоплення публічного простору.*** Це може бути як спланована (у випадку з Гостиним двором активісти мали з собою

інструменти для зрізання замків), так і ситуативна вистава. Другий випадок можна проілюструвати кейсом парку Яланського, коли після мітингу під міською радою активісти ситуативно вирішили піти зносити паркан.

- ***Зупинка будівельної техніки.*** Блокування заїзду будівельної техніки на територію публічних просторів відбувалася в багатьох кейсах, приміром, під час захисту садиби на Сошенка, 33, Біличанського лісу, парку Національного відродження тощо.

- ***Руйнування нових забудов або техніки.*** На Чкаловському пляжі активісти знищили будівельні матеріали. Забудову біля Дому з однією стіною зламали та згодом знесли.

- ***Протести на місцях.*** У парку Яланського щосуботи проводилися мітинги, на які приходили місцеві жителі з плакатами. Олександр Бабіч влаштував екскурсію-мітинг біля Дому з однією стіною: «Нас зібралися тодідесь 400 душ. Це були жіночки з дітьми, це були мої колеги-екскурсоводи-історики, люди літні, дівчата тендітні йдесь там біля 150 бійців. Вони були вже з кувалдами, з ломами».

- ***Протести біля органів влади, під офісом забудовників та на центральних площах міста.*** Таку виставу використовують для того, щоб продемонструвати свою позицію людям, які, власне, приймають рішення по збереженню публічних просторів, та залучити якомога більшу кількість прихильників. Активісти у справі парку Яланського приносили під Запорізьку міську раду гілки зі зрубаних дерев, а ворота із захопленого Літнього театру – до Одеської. Щодо забудови Андріївського узвозу, то під офісом компанії «СКМ», яка знесла три історичні будівлі відбувався мітинг. У випадку з Біличанським лісом протестувати на місці було неефективно, тому активісти пікетували Адміністрацію Президента, Київраду та облраду.

- ***Перекриття дороги.*** По кейсу парку Національного відродження Олег Синовець розповідав: «Ми приходили, протестували, показували свою громадянську позицію, блокували поруч дорогу по пішохідному, щоб звернути увагу. Але я завжди попереджую: “Блокуємо дорогу, але давайте так – 15

хвилин”. Щоб ми створили прецедент... Але щоб ми не створювали незручності для водіїв».

- **Наметове містечко.** Серед усіх кейсів воно було тільки в парку Яланського. Активісти поставили близько 5 наметів, у яких майже протягом двох місяців почергово жило декілька місцевих жителів. Постійна присутність людей не давала вирубувати дерева та встановлювати паркан.

- **Чергування.** Ця вистава – полегшений різновид попередньої. Вона потребує почергового залучення активістів на короткий період. Чергування були по зеленій зоні в селищі Шевченка та в парку Національного відродження, де двоє активістів ночували біля забудови.

- **Прямі сутички з охоронними фірмами, «тітушками», будівельниками або поліцією.** Зазвичай до цих дій активісти вдаються вимушено, коли відбувається побиття протестувальників представниками охоронних фірм, які наймає забудовник, як у випадку Протасового яру чи парку «Юність» в Одесі. У Літньому театрі відбулося протистояння з поліцією, яка не пускала активістів на територію. Ігор Лукашенко також практикував вербальні суперечки з «тітушками» та відволікання робітників від праці, щоб виводити їх з рівноваги та вповільнювати їх роботу.

- **Поширення символіки.** Найкращим прикладом є Протасів яр, на території якого розвішували наклейки та малювали графіті з символом ініціативи (більше про це в пункті про ресурси).

- **Культурно-масові заходи.** Вони можуть варіюватися: фестивалі («Блокпаті» на Рейтарській), концерти (Пейзажна алея), лекції (Гостиний двір), презентації книжок (Брати Капранови в Літньому театрі) та інші.

- **Інформаційний протест:** трансляції засідань (міських рад, екологічних комісій, суду), фото/відео фіксація подій (наприклад, кількості зрубаних дерев у парку Яланського), створення груп у соціальних мережах, публікації на особистих сторінках активістів, виступи на телебаченні. Віталій Устименко розповів про процес підготовки акцій по Літньому театру та Чкаловському пляжу: «Ми витримали паузу, взяли тиждень на підготовку

всього необхідного. За цей тиждень ми зробили необхідні для мобілізації максимальної кількості людей штуки. Ми давали їм можливість давати нам інфоприводи типу роботи техніки, типу там щось встановили, щось там закрили. Ми постійно підігрівали, закидували це в медіа: “Ось, подивіться... А знаєте, що можна робити? Можна прийти на акцію”».

- **Пильнування за діяльністю комунальних служб.** Якщо в парк Яланського хтось приїжджає стригти газони, місцеві одразу моніторять й контролюють ситуацію.

- **Власні дослідження та розслідування.** Один із активістів по Літньому театру зробив статтю-розслідування по забудовнику-бізнесмену Володимирі Галантернику, після чого на нього звернули увагу вітчизняні та закордонні ЗМІ. Про захист прибережних захисних смуг Юрій Нікітін писав статті, які посприяли тому, що Міністерство екології переглянуло свою політику щодо них.

- **Акції-провокації.** Одну з них провели одеські активісти. Вони попросили архітекторів розробити проект перебудови оперного театру у сучасний торговельний центр, а потім презентували його біля самої будівлі театру. Метою акції було привернути увагу містян до знищення інших історичних пам'яток архітектури.

- **Флешмоб.** Активісти у справі парку Національного відродження провели акцію в центрі міста, щоб журналістам було зручно відзняти матеріал та взяти інтерв'ю. Вони приготували колонки, стіл, роздрукували різні матеріали проти забудови парків та попросили людей приходити з дітьми. Для них вони купили крейду, якою малеча малювала дерева на асфальті.

Проаналізувавши всі інтерв'ю, ми дійшли висновку, що політика незгоди в конфліктах щодо публічних просторів міст змінилася за останні 15 років. Можна прослідкувати динаміку руху активізму до більшої системності, про що ми вже говорили в пункті про фрейми. Роман Ратушний іронізував щодо того, що під час перших протестів по Протасовому яру в 2003 активісти «можливо не знали, що існують суди»: «Боротьба відбувалася в такому руслі: ну прийшли,

повалили паркан, написали купу несистемних звернень до органів влади і забили. Ніхто не пішов в суди, ніхто не оскаржував це. Я так розумію, це через те, що не знали, як робити». Олег Андрос, учасник перших акцій на цьому ж публічному просторі, підтвердив: «Ми не можемо безкінечно валити паркани, знищувати техніку та застосовувати пряму дію». Юрій Нікітін розповідав, що хоча протести та руйнування паркану й відтермінувати час, проте забудовник поновлював документи та продовжував діяльність: «Раз відновилося, два ... Ми стали розуміти, що необхідно документи скасовувати. На щастя, коли мова йде про «віджим» громадських просторів, документи завжди не цілком законні. Тому суд (діє) в порядку необхідності - документи потрібно скасувати. Поступово ми почали вчитися працювати в судах».

3.2.2. Чинники, що впливають на ефективність репертуарів політики незгоди

У випадку локальних рухів щодо захисту публічних просторів ми маємо розглядати не тільки структуру політичних можливостей, але й багато різних чинників, що впливають на ефективність політики незгоди. Їх можна поділити на *внутрішні та зовнішні*, проте часто вони пов'язані між собою. Разом вони створюють умови, у яких згадані в попередньому пункті вистави втрачатимуть свій потенціал впливу на вирішення конфлікту в позитивному для активістів руслі.

До *внутрішніх чинників* належать:

- *Вигорання та відсутність ресурсів.* Дехто з активістів згадував особисті проблеми, на кшталт втрати роботи або фізичну втому від постійного «волонтерства», і тому відходив від громадської діяльності. Хтось відчув вигорання, але не зміг полишити справу, бо ніс відповідальність за свою діяльність.

- *Широкий напрямок дії руху.* Цей чинник яскраво проявився в Одесі через те, що одні й ті ж організації займалися багатьма кейсами одразу. Один активіст з Києва згадував, що спершу долучився до природоохоронної

організації, яка опікувалася не тільки збереженням зелених зон у містах, але й іншими екологічними проблемами по Україні, що призводило до розпорошення зусиль активістів.

- **Превалювання акцій прямої дії.** Респонденти вказували на неефективність масових чи індивідуальних протестів без паралельної роботи в судах. Вони на власному досвіді відчули критичність переходу «на новий рівень», проте не всім вистачало компетенцій та волі для продуктивної роботи в юридичній площині.

- **Відсутність підтримки на місцях.** Ми вже згадували про важливість локальної спільноти для політики незгоди, коли йшлося про фреймування. Підтримка місцевих жителів на акціях не лише створює ефект масовості, але й поглиблює соціальні зв'язки та сприяє поширенню спільних фреймів серед учасників.

- **Відсутність системності та компетентності.** Із цими чинниками також пов'язана проблема несформованої мети руху. Якщо бракує концепції доцільності проведення політики незгоди, то активістам буде важко працювати один із одним, а також залучати нових компетентних учасників. Розуміння напрямку руху сприяє системній роботі ініціатив та підтримці життєздатності політики незгоди.

- **Політичні фрі-райдери.** Це можуть бути люди чи організації, які роблять політичну кар'єру на акціях незгоди, проте згодом відсторонюються від руху.

- **Відсутність інформаційного протесту.** Один із респондентів висловив думку, що важливою є не тільки масова інформаційна кампанія, але й індивідуальна ефективність, впізнаваність того чи іншого активіста. Поширення в медіа та суспільний резонанс історій про забудовників чи корупційну роль влади в передачі публічних просторів у їхнє користування є надзвичайно значимою для легітимації політики незгоди серед громадськості.

Важливою є та обставина, що для локальної політики незгоди відсутність лідера не є критичною. Часто це пов'язано з горизонтальною структурою рухів.

Про це розповідав Ігор Лукашенко, коли порівнював вертикальну взаємодію праворадикальних організацій під час прийняття рішень по парку Яланського з діями місцевих активістів-сусідів. Наталія Бастун підтвердила цю тезу історією: «Далі лідер наш переїхав в другий район, у нього з'явилися свої клопоти по бізнесу і таке інше, але група, може без такого яскравого лідера [існувати]. Досвід якийсь набрали і продовжуємо працювати, тим більше, що ми теж маємо якісь зв'язки, якісь навички роботи з інформацією і організацією потрібних акцій, таким чином воно нас триває на плаву».

До *зовнішніх чинників* належать:

- **Забудовники.** Це особи, які мають чимало ресурсів, аби витискати активістів не тільки фізично з публічних просторів за допомогою охоронних фірм та «тітушок», але й інформаційно - з медіаполя. Їхні юристи працюють зі «шпаринками» в містобудівній документації. Вони мають лобістів у міській владі. Дехто з них має власні ЗМІ.

- **Напади на активістів та їхнє майно, погрози.** Декільком респондентам у ході їхньої діяльності по кейсах підпалювали або розбивали автомобілі. Під час акцій протесту або чергування біля забудов у багатьох випадках охоронні фірми та «тітушки» нападали на активістів та травмували їх. Одну представницю екологічної ініціативи облили поміями на території публічного простору, а інші активістці принесли труну під її житло. Багатьом респондентам погрожували або вели незаконне спостереження.

- **Підкуп місцевих жителів та активістів.** За словами активістів, забудовники можуть вдаватися до тактики, коли вони дають гроші одному з учасників руху, потім публічно розповідають про це, для дискредитації всіх. У випадку Біличанського лісу були підкупи сусідів ділянками землі.

- **Дезінформація та дискредитація.** Проти деяких активістів писалися замовні наклепницькі статті. У Запоріжжі на районі довкола парку Яланського громадські місця були обклеєні листівками з фотографіями активістів та підписом «Екомошенники». У Тернополі ЗМІ розповсюджували

дезінформацію про те, що будівництво спортивного центру на території парку Національного відродження підтримує один з відомих українських футболістів.

- **Відсутність підтримки ЗМІ.** Багато забудовників мають свої медіа, які не підтримують активістську лінію. Також суспільне телебачення транслює позицію міської влади. Якщо у Києві легше скомунікуватися з національними ЗМІ, то в регіонах це зробити важче. Олег Синовець розповів про позицію одного журналіста зі всеукраїнського телеканалу: «Цю тему навряд чи візьмуть, бо це є абсолютно в кожному місті. Ця тема не цікава для людей. У кожному місті забудовують парк. Ми деколи висвітлюємо, коли стається щось екстрене, може, в Одесі, в інших містах. А в Тернополі - нікому не цікаво».

- **Політична воля та протидія з боку влади.** Міська влада, яка свого часу надавала дозволи на оренду певних ділянок, не зацікавлена в дискредитації своїх рішень та втраті підтримки забудовників. Вона може затягувати процеси розгляду по ділянках, блокувати більшістю певні містобудівні рішення, не допускати журналістів на засідання, відхиляти петиції активістів або ігнорувати результати громадських слухань. Цей чинник найбільше відповідає терміну «структура політичних можливостей».

- **Загроза втрати роботи.** Цей чинник яскраво проявився в Запоріжжі, де багато городян працюють на підприємствах, які підпорядковані так званій «заводомерії» - групі людей, які пов'язані спільним бізнесом та владою. Опозиційним індивідам можуть відмовляти в прийомі на роботу.

- **Відкриття кримінальних справ проти активістів.** Після сутичок на акціях або повалених парканів деяких активістів викликали на допити або ж відкривали на них кримінальні справи. Місцеві депутати тиснули на суди, аби заборонити брати таких людей на поруки, як це було в Одесі після протестів навколо Літнього театру. Дехто з активістів залишався під вартою протягом 3 тижнів. Назарій Кравченко наголошував, що «мають бути ті, хто не побоїться в разі чого брати на себе кримінальну або адміністративну відповідальність».

- **Фактичне будівництво.** Деякі активісти розповідали, що громада може впливати на забудову до того моменту, поки на місці забудови не заб'ють палі або ж заллють фундамент. У активістів, як правило, немає ресурсів та спецтехніки для їхнього знищення.

- **Підставні юристи та псевдоактивісти.** Таких людей наймає забудовник, щоб дискредитувати активістів. Вони видають себе за місцевих жителів, а юристи від забудовника підігрують їм. У Запоріжжі під час публічних слухань по парку Яланського спеціально привезли старших людей із передмістя, які мали робити вигляд, що вони місцеві жителі, які підтримують побудову ТРЦ.

- **Протидія з боку правоохоронних органів.** Поліція може не приїжджати на виклики активістів, щоб повідомити про вирубку зеленої зони, яка захищена законодавчо. У Тернополі міська рада видавала представникам правоохоронних органів земельні ділянки, щоб впливати на всю структуру. Також поліція погрожувала затриманням у ситуаціях, коли до цього не було ніяких підстав.

- **Нищення нових дерев.** У випадках, коли активісти використовували посадку нових дерев, як маркування публічності території, їм перешкоджали або найманці забудовника, або комунальні служби. Молоді саджанці зрізалися невідомими серед ночі. У парку Яланського періодично приїжджали комунальники, аби нищити дерева під приводом косіння трави. У Літньому театрі частина дерев була пересаджена та не прижилася.

- **Махінації в судах.** Вони можуть бути технічними, наприклад, перенесення засідань, та документальними, коли суд не хоче визнавати незалежну експертизу, ініційовану активістами.

3.3. Легітимація вимог активістів через владу

Ми перерахували найбільш поширені чинники, які впливають на зниження ефективності політики незгоди. Вище ми згадували про наявну тенденцію серед активістів переводити боротьбу в судову площину, коли акції прямої дії переставали давати бажаний результат. Разом з тим, ці люди

вдавалися до легітимації своїх вимог через виконавчу та законодавчу гілки влади. Якщо в період першої хвилі антизабудовних протестів на початку 2000-х років активісти більшою мірою концентрувалися на захисті публічних просторів «тут і зараз», то з часом вони приходили до розуміння, що такі методи не впливають на причини конфлікту, а отже не вирішують його.

У процесі проведення інтерв'ю ми зрозуміли, що на сьогодні багато активістів сприймають можливість конфронтації з владою через самі органи влади як перспективну опцію. Отже головними умовами для цього є: 1) *неефективність застосування політики незгоди в класичному розумінні як акцій прямої дії через опір з боку забудовників та влади*; 2) *більша обізнаність у питаннях містобудівної документації та набуття досвіду боротьби*; 3) *бажання на законодавчому рівні закріпити статус публічного простору, що в розумінні активістів є головною перешкодою для забудови*.

Є багато варіантів, як активісти можуть легітимізувати свої вимоги. У залежності від гілки влади та статусу публічного простору буде відрізнятися й взаємодія. Активісти можуть вдаватися до «бюрократичного протесту», як його назвав Ігор Тищенко. Це скарги до «Зеленбуду», місцевих депутатів, збори підписів та петиції. Також ініціативні групи відвідують засідання законодавчих та виконавчих органів влади, сесій міської ради, комісій з екології тощо. Активісти або самі, або через юристів подають до суду на забудовників чи рішення міської ради. Маючи на руках забезпечення суду про заборону проведення будівельних робіт, вони викликають поліцію в разі, якщо фіксують порушення. Дехто з активістів балотується в депутати, а хтось іде працювати до виконавчої влади. Хтось через комунікацію з вищим керівництвом країни добивається надання зеленій зоні статусу національно-природного парку. Є активісти, які співпрацюють з прокуратурою та Державним бюро розслідувань. Деякі з цих методів можуть застосовуватися не тільки під час розвитку конфлікту, але й для мобілізації. Наприклад, у випадку з Літнім театром, відвідування його комісією з екології та її рішення спровокували активістів того самого дня провести першу акцію протесту біля публічного простору.

3.4. Локальна політика незгоди щодо публічних просторів

Базуючись на інтерв'ю з активістами та експертами з міського простору, ми спробували дати відповідь на всі дослідницькі питання. Відтак, ми можемо сформулювати декілька наступних тез, що стануть основою для теорії локальної політики незгоди щодо публічних просторів.

Першою та найголовнішою умовою для виникнення політики незгоди такого типу є наявність локальної спільноти (локальна соціальна мережа), яка має бути територіально близькою до публічного простору, що є об'єктом конфлікту. Це можуть бути люди, які тут живуть, або працюють, або навчаються, або регулярно відвідують це місце.

Другою умовою є наявність мережі громадських організацій, які опікуються міським простором (організаційна соціальна мережа).

Ці дві категорії повинні мати схоже фреймування конфлікту та одних і тих самих головних противників-антагоністів, приміром, забудовників. Для локальних та організаційних соціальних мереж важливо, щоб вони однаково бачили майбутнє об'єкту, за який борються. Наприклад, вони можуть концентруватися на таких фреймах щодо публічних просторів як: потреба місця рекреації для громади, символічність та історично-культурна значущість якоїсь споруди, персональні спогади багатьох містян, традиції практикування цієї території тощо. Таким чином, представники активної частини цих соціальних мереж виробляють чіткі цілі, що полегшують ідентифікацію їх як учасників певного руху та сприяють формуванню колективної ідентичності. А це, у свою чергу, сприяє транслюванню своїх ідей громадськості (потенційним учасникам та прихильникам), владі, забудовникам та медіа.

Далі активісти, використовуючи ресурси, які можуть бути залучені як зсередини мережі так і ззовні, вдаються до різних репертуарів політики незгоди.

Наше дослідження показало, що за останні 15 років учасники рухів на захист публічних просторів переглянули свої цілі та методи боротьби. Так у

контексті локальної політики незгоди тепер варто говорити про **новий репертуар легітимації вимог**. Він стає невід'ємною частиною боротьби разом із репертуарами прямої дії. Головними виставами цього репертуару є судові позови, громадські слухання, що проводяться під контролем активістів, регулярні відвідування засідань органів влади для контролю за їхньою діяльністю та інші дії, про які ми згадували раніше. Легітимація вимог через владу значно підвищує ефективність політики незгоди, бо працює з причинами конфліктів – нелегальним та нелегітимним процесом передачі публічних просторів під забудову.

Репертуар прямої дії активісти використовують у випадках, коли їм потрібні: 1) налагодження комунікації між учасниками та потенційними прихильниками, 2) зупинення розпочатого будівництва, 3) відтермінування часу для тих, хто займається легітимацією вимог через владу, 4) позначення публічності території та створення чогось нового на ній, 5) привернення уваги медіа та інших учасників конфлікту. Репертуари будуть відрізнятися в залежності від типу публічного простору. Якщо конфлікт відбувається через зелену зону, то існує велика ймовірність того, що активісти будуть використовувати такі вистави як: регулярні толоки, висадки дерев та розміщення наметових містечок, аби продемонструвати потребу своєї локальної спільноти в цьому місці рекреації. У випадку будівель чи просторів з культурно-історичним значенням учасники рухів можуть вдаватися до їхнього захоплення, сквотування та проведення культурних заходів на цій території, паралельно підкреслюючи символічну цінність цього місця для культурного життя міста.

Загалом ефективність локальної політики незгоди щодо публічних просторів залежить від кількох умов: 1) уміння застосувати більшу кількість ресурсів, що допоможуть зберегти статус-кво території, 2) координованої та систематичної діяльності руху з горизонтальними зв'язками, 3) інформаційного протесту, що направлений на різні категорії населення, 4) комбінування репертуарів прямої дії та легітимізації вимог через владу.

3.5. Дискусія

Під час спілкування з респондентами нам вдалося охопити низку тем, що, можливо, меншою мірою стосуються заданих дослідницьких питань, але відкривають нові перспективні напрямки вивчення міських конфліктів. Наприклад, дехто з експертів свого часу брав лише епізодичну участь у політиці незгоди попри свій інтерес до урбаністики. Вони пояснювали це тим, що їм було більш зручно працювати з цією темою через наукову, літературну чи журналістську діяльність. Дехто з таких респондентів на запитання, чи це є для них різновидом боротьби за міський простір, відповідали ствердно. Дослідження індивідуального активізму та його видів може краще розкрити те, чому деякі категорії громадян не залучаються до політики незгоди чи до систематичної роботи з легітимацією вимог через владу попри свою пасіонарну позицію.

Наше дослідження було спрямоване на вивчення першочергового процесу формування політики незгоди, мобілізації активістів та їхніх ресурсів. Для розуміння, чому деякі кейси є виграшними, а інші – ні, варто порівняти кілька випадків, які, як вважають активісти, що за них боролися, є завершеними. Також ми не змогли в повній мірі дослідити новий репертуар легітимації вимог через владу та ефективність конкретних його вистав, бо концентрувалися на репертуарах прямої дії. Це не було дослідницьким питанням, проте багато респондентів згадувало про свій досвід позовів до суду, подачі заяв до прокуратури або регулярного відвідування різноманітних екологічних комісій при міських радах. Для розкриття теми варто було б звернутися до попередніх і нових респондентів та зробити ще одне дослідження.

Корисним також було б проведення дослідження з порівнянням українських кейсів формування політики незгоди з подібними випадками в містах пострадянських країн. Це дозволило б говорити про наявність чи відсутність спільних тенденцій у мобілізації активістів, використанні тих чи інших ресурсів та репертуарів.

Загалом ми помітили, що багато респондентів говорять про тенденцію до дискредитації та маргіналізації явища активізму. Частково це пов'язано з розповсюдженням такої категорії людей як псевдоактивісти, що негативно впливають на образ тих, хто веде чесну та відкриту діяльність проти забудовників чи корупційних схем влади. Боротьба за визнання та відсутність ресурсів викликає у частини респондентів відчуття вигорання. Особливо цю тенденцію вони відчують в останні декілька років. Чи пов'язано це з загальним спадом активістських настроїв після подій Революції гідності – цю тему варто розкрити в інших дослідженнях.

Висновки

Викладене вище дозволяє твердити:

1) Міські публічні простори довгий час розглядалися як території, де збиралися індивіди, щоб висловити свої політичні вимоги до влади. З середини минулого століття в соціальних науках відбувся рух у напрямку вивчення учасницьких форм взаємодії влади та громадськості. Це кардинально вплинуло на класичне уявлення публічних просторів як місць для протестів. Із розвитком ідей, пов'язаних із концептом права на місто, змінювалися підходи до визначення міських територій спільного використання. Так у цьому дослідженні ми використовували поняття публічного простору як місця, що в розумінні громадськості перебуває у відкритому доступі для всіх груп населення та має певне значення для жителів міста (рекреаційні зелені зони, узбережжя, будівлі або вулиці з культурно-історичним значенням).

З початку 1990-х років у пострадянських містах розпочалися процеси приватизації та орендування багатьох територій та будівель, які до того перебували в державній власності, що супроводжувалося корупційними схемами та ігноруванням думки громадськості. Завдяки цьому в Україні багато публічних просторів втратили свої статуси об'єктів культурно-історичної спадщини та зон відпочинку, що дозволило забудовувати ці території. У відповідь на це містяни почали формувати низові суспільні рухи на захист публічних просторів та вдаватися до політики незгоди. Це провокувало виникнення конфліктів. Для того, щоб дослідити процеси мобілізації активістів та міських жителів, ми операціоналізували базове поняття локальної політики незгоди, взявши за приклад теорії суспільних рухів. Для роботи з емпіричними даними ми відібрали концепти фреймів, соціальних мереж, колективної ідентичності, ресурсів, репертуарів та вистав політики незгоди.

2) Ми вирішили звернути свою увагу на локальні конфлікти щодо публічного простору в містах України, базуючись на концептах та поняттях з теорій суспільних рухів. Перед початком дослідження ми визначили дослідницькі питання, які мали б розкрити різні сторони цього явища.

Зважаючи, що багато конфліктів усе ще не завершені, було вирішено сконцентруватися саме на процесі формування політики незгоди та мобілізації учасників до локальних суспільних рухів. Дослідницькі питання були орієнтовані на фрейми та колективні ідентичності, які поділяють учасники, зв'язки в їхніх соціальних мережах, ресурси, які вони використовують у своїй боротьбі, використання репертуарів політики незгоди та їхню ефективність, легітимацію своїх вимог через владу.

Через брак окремих досліджень з теми локальної політики незгоди щодо публічних просторів та вичерпних відкритих даних ми вирішили обрати якісний метод кейс-стаді в поєднанні з угрунтованою теорією. Це дозволило нам фокусуватися не тільки на існуючій концептуальній рамці з теорій політики незгоди та суспільних рухів, але й звертати увагу на локальні особливості. Емпіричні дані ми збирали за допомогою інтерв'ювання активістів та експертів з теми міст. Вибірка формувалася випадковим чином через метод «снігової кулі».

3) Було проведено 24 інтерв'ю у форматі відеозв'язку. Нам вдалося охопити такі міста як Київ, Одеса, Запоріжжя, Тернопіль та Львів. Серед респондентів були активісти та експерти з теми міського простору (журналісти, дослідники, представники виконавчої влади). Ми отримали емпіричні дані по багатьох кейсах політики незгоди, які охоплювали часовий відрізок останніх 15-20 років.

4) На основі інформації, отриманої від респондентів, ми спробували дати відповіді на поставлені дослідницькі питання. Було з'ясовано, що видами мереж, які обов'язкові для формування політики, є локальна та організаційна. Вони є головним джерелом ресурсів під час мобілізації спільноти разом із власними вміннями та знаннями. Також важливими є матеріальний, грошовий та часовий вклади в формування руху. Активісти мають спільне бачення легітимності своїх дій та антагоністів конфлікту (забудовників та влади). Публічні простори мають бути збережені у первинному вигляді, відновлені та захищені від комерціалізації. Міська колективна ідентичність у більшості активістів зумовлює прагнення збереження територій, які вони практикують чи

вважають символом. Вони обирають різні репертуари та вистави політики незгоди, щоб відтермінувати та зупинити забудову публічних просторів, привернути увагу широкої громадськості до конфлікту й скомунікувати різні групи міського населення між собою. У випадку, коли така боротьба втрачає свою ефективність, активісти вдаються до легітимації своїх вимог через владу.

5) Проаналізувавши відповіді на дослідницькі питання, ми виявили низку особливостей локальної політики незгоди, спрямованої на захист публічних просторів у містах. За останні роки локальні рухи почали змінювати підходи та інструментарій боротьби. Вони відійшли від використання репертуару прямої дії як єдино можливого. Протидія з боку забудовників, які вдаються до будь-яких методів захисту своїх інтересів, суттєво знижує ефективність протестів, масових культурних заходів та інших видів прямої дії. Ми виявили, що активісти почали застосовувати репертуар легітимації вимог через владу. Вони вдаються до поєднання таких вистав як протести та позови до суду, щоб збільшити ефективність боротьби. Ці процеси дозволяють нам говорити про якісні зміни в суспільстві, що супроводжуються збільшенням обізнаності активістів, систематичності їхньої діяльності та прагненням об'єднуватися заради збереження свого життєвого простору. Репертуари прямої дії все ще залишаються важливим інструментом із залучення прихильників, створення інформаційного резонансу та відтермінування процесу забудови, проте вони не вирішують головних проблем конфлікту – не сприяють поверненню просторам статусу зелених зон чи пам'яток архітектури. На основі українського досвіду ми сформулювали тези, які можуть стати частиною майбутньої теорії локальної політики незгоди щодо збереження публічних просторів. Для кращого розуміння цього явища нам потрібно провести додаткові дослідження нового репертуару легітимації вимог через владу та отримати більше емпіричних даних по інших кейсах.

Список використаних джерел

- Галустов К. (2016). Пространственно-временные модели влияния экологического и экокультурного протеста на использование городского пространства на примере Ленинграда-Санкт-Петербурга. *Вестник СПбГУ*. Сер. 7. Вып. 3. Режим доступу: <http://vestnik.spbu.ru/html16/s07/s07v3/13.pdf>
- Гомза, І. (2013). Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу Другої Польської республіки: вплив структури політичних можливостей. *Україна модерна*, с. 155 – 2013. Режим доступу: <https://uamoderna.com/images/archiv/2013-20/Gomza.pdf>
- Грищенко, М. (2016). Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Соціологія 1(7). Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/297935318.pdf>
- Грищенко, М. (2017). «Участь без участі»: поради, як проводити партисипацію. *Mistosite*. Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/uchast-bez-uchasti-porady-iaak-provodyty-partyssypatsiiu>
- Дутчак, О., & Володимир, І. (2011). "Право на місто" або точкові протести проти точкових забудов? Дилеми міського руху на прикладі ініціативи "Збережи старий Київ". *Commons*. Режим доступу: <https://commons.com.ua/ru/pravo-na-misto-abo-tochkovi-protesti/>
- Ковшун, Л. (2016). Рівні співпраці влади і громади: шість типологій громадянської участі. *Mistosite*. Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/r%D1%96vn%D1%96-sp%D1%96vpracz%D1%96-vlady-%D1%96-gromady-sh%D1%96st-typolog%D1%96j-gromadyanskoyi-uchast%D1%96>
- Кушніренко, О., Петренко-Лисак, А., Шутюк, О. (2020). *Як досліджувати публічні простори в Україні: напрями і методи*. Практичний посібник. К.: ВАДЕКС, 38 с.
- Мозговий, А. (2016). Конфлікти міського розвитку в Україні. *Український географічний журнал* №3. Режим доступу: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2016_3_39-43.pdf
- Мозговий, А. (2017). Міські конфлікти в інформаційну еру. *Економічна та соціальна географія*, вип. 78, с. 18-25. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esg_2017_78_6

- Мозговий, А. (2014). Конфліктогенність міського простору: методологія дослідження. *Український географічний журнал* №3. Режим доступу: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2014_3_43-51.pdf
- Нестеренко, Р. (2018). *Механізми та інструменти взаємодії громадян і міської влади щодо публічного простору міст в Україні*. Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Нестеренко, Р. (2019). *Партисипативне стратегічне планування як інструмент взаємодії громадян та влади щодо публічних просторів міст*. Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Офіційний вебпортал Верховної Ради України. (1979). *Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text
- Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні. Усі видання з демократії та урбаністики. Режим доступу: <https://ua.boell.org/uk/vsi-publikaciyi-z-urbanistiki>
- Тищенко, І. (2015). Що таке міський публічний простір? *Mistosite*. <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>
- Центр урбаністичних студій. Режим доступу: <https://cus.org.ua/>
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Benford D. R. & Snow D. A. (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, Vol. 26 (2000), pp. 611-639. Retrieved from <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.26.1.611>
- Browne, K. (2005). Snowball sampling: using social networks to research non-heterosexual women. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 47–60. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/1364557032000081663>
- Cedos. Retrieved from <https://cedos.org.ua/>
- Charmaz, K. (2000). *Grounded theory: Objectivist and constructivist methods in Handbook of Qualitative Research, second edition*. Denzin, N. R. & Lincoln, Y.S. (ed.). Sage Publications, Inc.

- Cianciotto, L. M. (2020). Public Space, Common Space, and the Spaces In–Between: A Case Study of Philadelphia's LOVE Park. *City & Community*, 19(3), 676–703. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/cico.12454>
- Commons. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/>
- Creswell, J. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed methods Approaches*. 2th edition. SAGE Publications Ltd.
- Creswell, J. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed methods Approaches*. 4th edition. SAGE Publications Ltd.
- Crossley, N. (2008). Pretty Connected. *Theory, Culture & Society*, 25(6), 89–116. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0263276408095546>
- Della Porta, D. & Diani M. (2006) *Social Movements: An Introduction*. 2nd edition. Blackwell Publishing Ltd.
- Devereux M. & Littlefield D. (2017). A literature review on the privatisation of public space. Main report. Retrieved from <https://uwe-repository.worktribe.com/output/1433865/a-literature-review-on-the-privatisation-of-public-space>
- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: a user-friendly guide for social scientists*. Routledge.
- Diani, M. (2000). Simmel to Rokkan and Beyond. *European Journal of Social Theory*, 3(4), 387–406. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1368431002224868>
- Dutchak, O. (2009). *Radical Claiming Without Radical Claims: Promises and Limits of Transactional Activism in Post-Orange Kyiv*. VDM Publishing. Budapest, Hungary. Retrieved from https://www.academia.edu/31011448/Radical_Claiming_without_Radical_Claims_Promises_and_Limits_of_Transactional_Activism_in_Post_Orange_Kyiv.
- Emerson, R.M., Fretz, R.I., & Shaw, L.L. (1995). *Writing Ethnographic Fieldnotes, Second Edition*. The University of Chicago Press.
- Gerring J. (2017). *Case Study Research: Principles and Practices (2nd Edition)*. University of Texas, Austin. Retrieved from <http://lpp.uad.ac.id/wp-content/uploads/2013/09/Case-Study-Research-Principles-Practices.pdf>
- Gillham B. (2000). *Case Study Research Methods*. Continuum. London and New York.

- Gomza, I. (2014). Contentious Politics and Repertoire of Contention in Ukraine: The Case of Euromaidan. *Марієтеріум*. Випуск 58. Політичні студії. Retrieved from <https://kse.ua/wp-content/uploads/2018/10/download.pdf>
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography: Principles in practice*, Third edition. Routledge.
- Hancock, D. R. & Algozzine, B. (2006). *Doing case study research: a practical guide for beginning researchers*. Teachers College, Columbia University. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=9DfwDQAAQBAJ&dq=Hancock,+Dawson+R.+Doing+case+study+research&lr=&hl=uk&source=gbs_navlinks_s
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, sep-oct. Retrieved from <https://newleftreview.org/issues/ii53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>
- Iveson, K. (1998). Putting the public back into public space, *Urban Policy and Research*, 16:1, 21-33. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/08111149808727745>
- Jacobsson, K. (ed.) (2015). *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe*. Farnham: Ashgate.
- Klandermans, B. & Staggenborg, S. (2002). *Methods of Social Movement Research*. U of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (1968). *The Right to the City*. The Anarchist Library. Retrieved from <https://theanarchistlibrary.org/library/henri-lefebvre-right-to-the-city>
- McAdam D., Tarrow, S., Tilly C. (1996). To Map Contentious Politics. *Mobilization: An International Quarterly* 1(1), p. 17–34. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2945851>
- McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge Studies in Contentious Politics - Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/cbo9780511805431>
- Mitchell, D. (2003) *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press.
- Neal, Z. (2010). Seeking common ground: three perspectives on public space. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 163(2), 59–66. Retrieved from <https://doi.org/10.1680/udap.2010.163.2.59>

- Noy, C. (2008). Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11(4), 327–344. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13645570701401305>
- Teddlie, C., & Yu, F. (2007). Mixed Methods Sampling. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 77–100. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1558689806292430>
- United Nations. (2018). 68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN. *UN DESA Department of Economic and Social Affairs*. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>
- Williams, K., & Green, S. (2001). *Literature review of public space and local environments for the cross cutting review: Final report*. Retrieved from https://www.academia.edu/4173632/Literature_Review_of_Public_Space_and_Local_Environments_for_the_Cross_Cutting_Review

Приклад гайду інтерв'ю

Респондент: Ігор Луценко

Блок 1. Знайомство

Зондування колективної ідентичності (міської, активістської, організаційної).

1. Розкажіть про себе. Чим ви займаєтеся?
2. Чи ви проживаєте в Києві з народження?

Блок 2. Діяльність у межах руху «Збережи старий Київ»

Зондування соціальних мереж, процесу залучення до політики незгоди, фреймів, ресурсів руху, репертуарів та вистав, критеріїв їхньої ефективності.

1. Ви були учасником руху «Збережи старий Київ» (далі – ЗСК) та акцій протестів щодо забудов по Києву. Коли ви вперше були задіяні в протестах/акціях щодо забудов? Чи це було до ЗСК?
2. Які акції ви влаштовували в межах ЗСК?
3. Яка була ваша особиста мотивація брати участь у діяльності ЗСК? Чи це було пов'язано з вашою освітою, роботою чи місцем проживання?
4. Ви брали участь в акції на захист історичного будинку на Десятинній вулиці. Чи була вона пов'язана з простором на Пейзажній алеї чи це були окремі акції?
5. Захист яких об'єктів був для ЗСК головним у діяльності, на вашу думку?
6. Які головні методи ви використовували для захисту об'єктів? Як організовували акції та протести?
7. Який кейс був найефективнішим у плані поєднання всіх цих дій (про методи)?
8. Які кейси вдалося виграти та програти?
9. Які у вас були ресурси та як ви їх використовували (соціальні, фізичні та ін.)?

10. Як ви комунікували в межах ЗСК (соцмережі, форуми, живе спілкування, зустрічі)?

Блок 3. Діяльність після розпаду ЗСК (2010-2014 роки)

Зондування змін у фреймуванні політики незгоди та соціальних зв'язках респондента.

1. Діяльність ЗСК припинилася в 2010 році. Чому це відбулося? Чи це було пов'язано з тим, що учасники мали різні бачення того, як потрібно вести діяльність далі?
2. Які акції ви згодом відвідували або організовували після розпаду ЗСК?
3. Ви брали участь у боротьбі за Гостиний двір у 2012 році. Чи були там із вами колишні учасники ЗСК?
4. У який момент стало зрозуміло, що потрібно проводити акції на захист Гостиного? Які це були акції?

Блок 4. Діяльність під час депутатства

Зондування змін у фреймуванні конфліктів та власної діяльності як активіста.

1. У яких акціях на захист публічних просторів після 2014 року ви брали участь?
2. Ви були депутатом Верховної Ради 8-го скликання. Чи вдавалося вам лобіювати питання публічних просторів на законодавчому рівні? Якщо так, то як це відбувалося?

Блок 5. Сучасні конфлікти щодо публічних просторів

Зондування фреймування вирішення конфліктів та обізнаності щодо сучасного стану публічних просторів.

1. Які наразі є конфліктні публічні простори в Києві, що все ще перебувають в невизначеному стані?
2. Який комплекс дій може запобігти подальшому виникненню нових схожих конфліктів?

Блок 6. Наступні респонденти

Застосування методу «снігової кулі». Зондування соціальних зв'язків респондента.

До кого порекомендуєте звернутися з цієї теми (активісти та експерти з Києва та інших міст України)?

Приклад транскрипту інтерв'ю

Респондент: Юрій Нікітін

Дата проведення інтерв'ю: 24 лютого 2021 року

Тривалість: 1 година 38 хвилин

Спосіб проведення: відеозв'язок

Мова: російська

І – слова інтерв'юерки

Р – слова респондента

І: Можете ли Вы рассказать о себе? Вы – одессит, Вы – с рождения в Одессе живёте?

Р: Хорошо. Давайте я расскажу. Я с рождения живу в Одессе, я – одессит. И по маме я – одессит не в первом поколении. Я – радиоинженер. Работаю по профессии: занимаюсь проектированием сетей. Стал активистом, когда увидел во что превращается город, просто не смог терпеть. Я уже был в «хорошем» возрасте, мне было лет 45. До этого я никогда не занимался общественной деятельностью.

І: Как это произошло. Какой была первая акция?

Р: Это было время «Оранжевой революции». Сразу после неё. У нас тут был мэром Боделан, а город был приблизительно в таком состоянии, как после бомбёжки. Собралась группа людей с инициативой создания движения «НАДО» - Новая Администрация Достойная Одессы. Тогда можно было инициировать местный референдум, законодательство это позволяло, и мы инициировали такой референдум об отстранении Боделана и городского совета. Это была неудачная акция. Мы хорошо поработали, но не собрали нужное количество подписей, нужно было собрать 10 процентов голосов избирателей,

это 70 тысяч, за месяц. Нам это сделать не удалось. А следующая акция определила мою направленность. Она была связана с застройкой прибрежных склонов. Тогда было выделено 20 гектаров для строительства. А там у нас парк. Вы знаете Одессу?

І: Я была в Одессе, как и многие.

Р: Там у нас парк. И мы, одесситы точно знаем, чего нам это стоило, зачем и почему. И точно не для застройки. С этого всё началось. Эта акция была успешной – нам удалось продержаться застройщика полтора года. Два суда. Потом разразился кризис, и он строить уже не мог. И вот эти наши 20 гектаров парка у моря остались нетронутыми по сей день. Вот это я считаю своей первой общественной работой. Это был 2006-2008 год.

І: Есть ли какое-то название у этого парка?

Р: Да. Этот парк с 1968 года носит название «Юбилейный». Это самый большой парк Одессы. Он составлял приблизительно 280 га –от Ланжерона до 16 Фонтана, прямо по берегу моря. А если бы Генплан выполнялся, то он составлял бы на сегодняшний день порядка 360 га. Но покамест его потихоньку дерibanят. На сегодня осталось гектаров 200.

І: Как Вы встретились с людьми, которые были, как и Вы, активистами?

Р: Это был 2006 год. В СМИ появилась информация, что там (в парке) поставили забор. И кинули клич – и люди вышли к этому забору. Всё просто.

І: Клич кинули по соседям, друзьям?

Р: Кто пришёл, тот пришёл – те и остались. И со многими людьми, пришедшими тогда, мы до сих пор вместе, мы до сих пор боремся за наш город.

І: Что вы делали? Какие вы акции проводили тогда? Как вы пытались помешать этой застройке?

Р: Дело в том, что мы были достаточно неопытны. Мы всякие акции делали: выходили на митинги, ставили пикеты, каждые выходные были на этом фрагменте парка и устраивали там концерты – привлекали внимание, чтоб там

присутствовали люди. И постепенно собирали документы. Нас поддержали: у нас было несколько юристов – стали готовить иск, вынудили прокуратуру пойти в суд, а сами пошли третьей стороной. Где-то года полтора мы продержали это дело в судах, прошли две инстанции. Обе проиграли. Это был «договорняк», я считаю, у прокуратуры. Но эти полтора года строить мы ничего не дали. А потом оно само отпало.

I: А деревья застройщик не вырубал?

Р: Нет. Забор только поставили. Мы к нему вышли и были там (всё время). Ну, не пытались, не пытались. Это было тогда, сейчас всё по-другому.

I: Мне как раз интересно, как всё изменилось. Когда я общалась с киевскими активистами, они мне рассказывали о том, что в 2006-2008 годах в Киеве тоже проходили массовые застройки...

Р: С кем вы общались? С Луценко?

I: Да. С большим количеством людей. Знаете ли вы Юлию Никитину?

Р: Да, знаю. Мы общаемся.

I: Она мне рассказывала, что в то время люди ещё не понимали, как работать с судами, как делать иски... В начале это были прямые действия – собратся и убрать забор. Мне интересно, как происходил этот переход, когда люди понимали, что нужно бороться в судебной плоскости.

Р: На сегодняшний день у меня опыт достаточно большой. Я понял одну вещь, стараюсь её внедрить и понимание нахожу. Дело в том, что когда выходишь на прямые действия – ломаешь забор и т.д., это хорошо, для того чтобы получить отсрочку. В результате застройщик меняет планы, ему наносятся какие-то убытки, которые он готов или не готов нести... Но проходит время, у него есть все документы и всё это возобновляется. Раз возобновилось, два ... Мы стали понимать, что необходимо документы отменять. К счастью, когда речь идёт об «отжиме» общественных пространств, документы всегда не вполне законны.

Поэтому суд (действует) в порядке необходимости – документы нужно отменить. Постепенно мы начали учиться работать в судах.

I: Вы привлекали каких-то гражданских юристов?

Р: В основном это происходило на волонтерских началах. Первый раз по парку «Юбилейный» люди сами вызвались. Очень хорошие, очень квалифицированные юристы сами вызвались. Они не пошли в суды. Эти люди боялись публично показывать свою позицию, особенно профессионалы, такие как юристы, архитекторы. Они боялись, но готовили нам документы, а мы сами шли. Тогда можно было. Это сейчас существует адвокатская монополия в судах на представление. А тогда мы сами ходили в суды. Со временем стали появляться и среди нас квалифицированные юристы, среди активистов. И они шли в суды. Единственное на что мы просили деньги (есть ответственный бизнес, на самом деле) – на судебные издержки, т.е. на оплату исков.

I: Что было дальше после «Юбилейного», как развивались события, хотя бы самые известные случаи.

Р: По «Юбилейному» - очень интересная история, но она очень длинная, она занимает годы. По «Юбилейному» до сих пор всё плохо, потому что в нашем генеральном плане, который мы 4 раза не давали утверждать – на 4-ый его всё-таки утвердили, его как бы исключили, он – как бы не парк. Это была долгая история.

I: Мне как раз интересно послушать эти длинные истории, чтобы понять, как активисты действуют и как, и в какой момент изменяется понимание того, как нужно действовать.

Р: Где-то в 2008 году ещё шли судебные процессы по «Юбилейному». Там застройщиком была греческая фирма «Механики Украины». Мы её называем «Механики». Так вот, ещё шли судебное разбирательство по «механикам», когда в Одессу привезли готовый Генеральный план на утверждение. И в этом плане мы обнаружили, что нет парка «Юбилейный». А он в действительности есть. По всем документам. Официально открыт в 1968 году. Он есть в Генплане

предыдущем. А здесь его исключили. Попытки исключения начались с конца 90-х, а с 2000-го года идут всяческие решения, с помощью которых его «потеряли». Когда проводили инвентаризацию зелёных насаждений в Одессе, перед составлением нового Генплана, в задании на инвентаризацию просто-напросто не было парка «Юбилейный», самого большого парка Одессы. Когда мы увидели новый Генплан в 2008 году, мы поняли, что вот это – приоритет. И он стал таким на долгие годы. В основном были митинги, но «боевые действия» всё-таки были. Потом мы «снимали» (утверждение Генплана) в 2010 и 2011 году. Митингами, собирали много людей... Сопротивление было не очень большим, на самом деле, потому что законодательство позволяло без Генплана манипулировать землёй. В 2013 году закончился срок действия этого положения, в связи с принятием ранее Закона «О регулировании градостроительной деятельности», где было выписано требование: для того чтобы менять целевое назначение земли необходимо разработанное полностью градостроительная документация, т.е. Генеральный план, детальный план территории. Закон был принят в 2010 году, но дважды вводили отсрочку на исполнение данного положения Закона. В 2013 году Верховная Рада отказалась продлевать мораторий на это положение. Стало понятно, что Генплан будут принимать через колено, земля – это всё. Вся коррупция – в торговле землёй. Тогда мы собрали большую инициативу. Она называлась «Генеральный протест». Слава Богу, к тому времени наш тогдашний мэр Костусев успел со всеми переругаться. Поэтому это была беспрецедентно большая инициатива. В ней участвовали абсолютно все общественные движения города, и даже все партии. Стало понятно. Что мы не дадим принять его в таком виде. Мы инициировали и провели общественные слушания. Вынудили мэра согласиться на создание согласительной комиссии. По результатам работы этой комиссии вновь должен быть появиться парк «Юбилейный» и многое другое. Мы рассматривали 55 вопросов. В основном все необходимые корректировки мы внесли. И Генплан после этого на долгое время «залёг», т.е. его просто и не выносили (на утверждение), и не корректировали. А после Революции

«достоинства», когда избрали Труханова – «кодло» собралось ещё то в городском совете – и они через колено приняли Генплан, потому что сильно накладно было им не торговать землёй. Они его приняли. А дальше решили, что разрабатывать дентальные планы территорий им тоже накладно, и постановили принять «зонинг». Этот документ – преступен, он специально сделан таким образом, чтобы можно было нарушать их собственный Генплан. Мы не давали принять этот «зонинг» около полугода и вынудили внести корректировок 15-20, но сути это не поменяло. Мы пытались в судах его отменять. Было 3 суда. Один идёт до сих пор с 2017 года. Он прошёл 3 инстанции. С Верховного суда его вернули обратно в первую инстанцию. По маленьким кейсам вам Виталий всё рассказал.

I: Он по Чкаловскому и по Летнему.

Р: Это были образцы экстремального активизма, когда просто силой ломили, с боем, что называется.

I: Вы были там, на этих акциях?

Р: Я везде был.

I: Расскажите об активистах. Кто эти люди? Кто они по профессиям? Я понимаю, что они, скорее всего, из разных сфер.

Р: Да, они все из разных сфер. У нас есть, например, преподаватели из университета, экскурсовод, из ботанического сада экскурсовод, журналисты. Все очень разные.

I: Что же вас держит вместе – действие или идея, или то и другое?

Р: Есть такие люди, которым нужно один раз выйти – и всё – они будут выходить дальше. Это просто их внутренне решение: «Я не хочу терпеть! Я не могу молчать! Я понимаю – время всё решит, но у меня нет этого времени. Я не хочу ждать, я буду действовать». Вот так. Ничего другого.

І: Спасибо за ответ. Я тогда вернусь к хронологии. Началось всё с «Юбилейного». А дальше? Откуда вы получали информацию о нарушениях? Просто гуляли по городу?

Р: С информацией в Одессе всё в порядке. СМИ раньше было больше чем в Киеве. У нас было порядка 30 телеканалов. Они все так или иначе принадлежали «поганым» людям. Но поскольку их было много, и они были разные, то друг с другом конкурировали. И благодаря этому мы прорывались. С какого момента одесситов начала беспокоить потеря общественных пространств, культурного наследия, пляжей на побережье. Естественно, что СМИ в своих новостях их обходить не могут. На сегодняшний день больше всего информации в соцсетях. Я считаю, что на сегодняшний день социальные сети имеют воздействие больше, чем СМИ. Люди гуляют по всему городу и тут же дают информацию. Только где-то появляется забор, мы уже знаем, что это. А с учётом того, что в наличии много людей, которые занимаются (активизмом) много лет, мы знаем, что и как делать в этом случае. К тому же некоторым общественным организациям удалось получить грантовую поддержку. Отсюда они могут действовать упреждающе – мониторить профильные комиссии, мониторить сессии. Поэтому с информацией никаких проблем нет.

І: Она циркулирует постоянно.

Р: Да. Когда долго чем-то занимаешься, оно к тебе само приходит. Виталий Устименко удивляется: «А как у тебя получилось?». Ну, вот пришёл человек и принёс мне документ.

І: Здесь, конечно, играет роль личная коммуникация с людьми. Они знают, кто вы такой.

Р: Да, уже знают.

І: Ведь это настоящая общественная сеть, существующая не виртуально в Интернете, а в реальности – физическая общественная сеть.

Р: Да. Но я её не выстраивал, она сама выстроилась.

І: Я вернусь к кейсам, как это всё происходило. Расскажите о наиболее резонансных, выигранных или не выигранных.

Р: По Чкаловскому речь прежде всего шла о соседнем пляже – Лагуне, которая где-то в 2007 году была отжата у города, перестала быть общественным пляжем и стала владением Василия Хмельницкого, бывшего депутата. С этим нам не удавалось справиться никак, до тех пор, пока в городе не появился Михаил Саакашвили, который поставил себе задачу – открыть пляжи. Конечно, он использовал это для личного пиара. Но тем не менее пляж он открыл. По его команде заехали МЧСники и снесли бетонные заборы. Люди стали ходить на этот пляж. А когда Хмельницкий собрался этот пляж снова огородить, то собралось много людей, до 500, наверное, и руками выломали, вывернули всё это и сожгли стройматериалы...Так сложилось, что трижды на протяжении некоторого времени, в Одессе произошли подобные силовые акции. Молодым людям удалось объединиться и создать силовой противовес властным структурам. Я этого не делал. Это мог бы вам рассказать Устименко, который принимал непосредственное участие в создании «кулака». Этим кулаком таранили и Лагуну, и Летний театр. В основе этого кулака лежала частично Самооборона, Автомайдан, Национальный корпус, Уличный фронт, Правый сектор, Свобода.

І: Какие ещё были случаи, когда бы удалось защитить, например, маленькие скверы?

Р: Достаточно удачно нам удалось защитить часть парка «Юность». Это замечательный парк. В годы мэрства Боделана, до 2004-го, он правдами-неправдами разбил часть этого парка на участки и продал. Но люди, которым были проданы эти участки, «проворонили» Генеральный план. И на сегодняшний день Генеральный план полностью защищает этот парк. Вот такой парадокс. Там есть участки, принадлежащие непростым людям, однако сделать они там ничего не могут, потому что это парк. Один из таких фрагментов этого парка попытался в 2016 году застроить какой-то родственник мэра Ильичевска. Но вышли местные жители, позвали общественность. Мы

приехали туда. Силовая структура от застройщика попыталась применить спецсредства. Немного подрались. Но вызванная муниципальная полиция навела порядок. После этого со мной связался один из советников мэра и спросил: в чём проблема? Я ответил, что проблема у вас и там строить нельзя согласно Генеральному плану, в соответствии с Законом о градостроительстве. Такому заказчику не должны даже выдать исходные данные для проектирования. Во избежание подобных конфликтных ситуаций было принято решение градостроительное условие не выдавать. И там до сих пор – кусочек парка. Таких успешных кейсов достаточно немного. На сегодняшний день мы практически все перечислили.

I: Почему? В чем главная причина?

Р: Конечно, существует простой ответ: у нас нет ресурсов, мы не власть; если власть хочет что-то украсть, отжать и застроить – она это сделает. Они [власть] сами принимают решения, сами выдают разрешения, в соответствии с этими разрешениями туда выезжает техника, нанимаются охранные структуры, имеющие ограниченное право применять силу. Все ресурсы на стороне власти, если власть захочет – она сделает. Наша задача сделать так, чтобы ей [власти] было накладно. Но это непросто сделать.

I: Где вы берёте ресурсы на протесты? Мне рассказывал один киевский активист, что его главный ресурс – проснуться, взять кувалду и пойти ломать забор. Какие у вас есть ресурсы? Может быть, у кого-то есть печатный станок и он печатает много материалов?

Р: С 2005 года компания людей, которая собралась и впоследствии стала активистами, держится до сих пор. У одного из активистов мама имеет ксерокс, которым она зарабатывает, так она нам еженедельно делала копии информационных листов. По 2 тысячи, по 3 тысячи. Мы их раздавали. Она их делала за свой счёт. Что-то надо – залез в свой карман... На что? На бумажки. Когда мы делали спецвыпуск своей газеты, то нам помог бизнес. Конкуренты этих застройщиков за свой счёт выпустили 2 спецвыпуска этой газеты по 10

тыс. экземпляров, которую мы раздавали. Да, такие ресурсы есть, но они же несопоставимы с ресурсами застройщика. Да, если денег нет, тогда нужно взять кувалду или нарисовать плакат и выйти к мэрии.

I: Как насчёт закупки деревьев? Были ли посадки деревьев?

Р: Когда мы защищали Французский бульвар (у нас его пытаются постоянно «реконструировать»). Пытаются превратить его из исторического реала в жилой массив. Его всё время пытаются расширить и расширить. И постепенно там удаляли деревья. Там мы сделали первую высадку деревьев. Просто возмутились и сказали, что ничего вы не сделаете. Вышли, выломали в асфальте дыры там, где были деревья, и высадили порядка 400 деревьев. Там было когда-то 4 ряда деревьев, крайние к дороге были ликвидированы, а мы их восстановили. Эти деревья мы выкопали со склонов. Это самосев. Выкопали самосев и высадили эти клёны на Французском бульваре. Когда мы начали это делать. То подтянулись зажиточные граждане, которые привезли машину чернозёма, десяток лип. Те деревья, которые высаживает «Зелёный лист» (общественная организация) покупаются за грантовые деньги. То есть используются разные источники. В Летнем бизнес нам давал деньги на покупку деревьев. Когда ты выходишь и что-то делаешь, есть люди, которые готовы поддержать.

I: По Французскому бульвару. Какой это был год? Какова судьба этих деревьев? Их, наверное, убрали?

Р: Нет. Их не убрали. Это был 2015-2016 годы. Мы их ещё года 3 поливали. И когда мэрия выходила на коммуникацию с нами, то говорила: «Там кто-то сломал дерево. Вы учтите – это не мы». Я думаю, что нас опасались тогда.

I: А сейчас? Что изменилось?

Р: А сейчас опасаются меньше. Меньше стало экстремизма в людях, постепенно революционная волна затихает. Меньше стали бояться. Активисты – это небольшая группа людей, которые выступают, а потом идут заниматься своими делами. А есть «активисты» в кавычках, пытающиеся монетизировать

своё участие. Такие люди отпадают. Протест идёт волнами. Сейчас мы видим определённый спад.

I: Какие вы видите перспективы протестного движения? Что должно произойти, чтобы спровоцировать людей протестовать?

Р: Это очень непредсказуемо. Я не мог предсказать, что 1000 человек придёт в Летний театр и окажет сопротивление правоохранительным органам. Это предсказать невозможно. Сейчас мы увидели нечто похожее на Даче Маразли. Но этот протест более интересный, потому что на этот протест вышло большое количество одесской интеллигенции.

I: Сколько этот протест длится?

Р: Первый раз забор появился в декабре месяце. Где-то 23-25 декабря мы там провели первую акцию. Мы готовимся к судам. Первая акция была информационная, когда мы позвали людей и показали, что там хотят сделать. А следующим уже был большой митинг, на котором мы поделились планами, как мы собираемся её защищать.

I: Как вы узнали, что там появился забор? Через Интернет?

Р: Я туда за чем-то пошёл. Не помню, зачем. Я увидел этот забор. Пришёл домой и написал, что вот такое творится. И начались движения.

I: У вас есть в Фейсбук группы активистов или вы просто с личных страниц следите друг за другом?

Р: Я уже могу позволить писать с личной страницы, потому что её читают. Её мониторят и оппоненты, и свои. Но вообще-то группы создаются. По Маразли создана группа «Не зли Маразли» или «Дача Маразли даёт сдачи» – что-то такое. Есть группа, действующая с 2013 года «Генеральный протест», которую я модерую. Есть страничка инициативы «Спільна мета», есть страничка «Зеленого листа». Пропал страничка моей организации с 2010 года «Сохраним Одессу Сами». Тоже интересный кейс был в 2010 году. У нас есть мемориальный парк «411 батареи». Там попытались вырубить дубовую аллею.

Организация «Сохраним Одессу Сами» началась с того, что группа людей человек 10-15 списались в социальных сетях, выехали на место и шиповали деревья: забивали гвозди под кору.

І: Я вернусь к «Летнему». Мне рассказывали, когда второй раз пришли титушки и фактически вытурили всех активистов. И сделали всё по второму проекту. Как вы думаете, почему не удалось отстоять тот проект?

Р: Я считаю и всем об этом говорю, что мы выиграли, мы в Летнем победили. Почему? Потому что на этой территории должен был появиться высотный ТРЦ. Больше его там не будет. В советское время там был Летний театр и сейчас там – Летний театр. Если бы там не хотели построить ТРЦ, то никакого протеста бы не было. В Одессе была серьёзная дискуссия в своё время – восстанавливать ли там театр. Профессионалы говорили, что не стоит, что это была советская ошибка, давайте сделаем парк без коммерциализации. Проект Шуплякова появился тогда, когда он был отбит. Изначально цели сделать там парк не было. Цель была не допустить строительства ТРЦ. Когда появился проект Шуплякова, мы считали, что так будет лучше. Но это не удалось. Эти решения приняла власть. Мэр не готов был идти против своего бенефициара, который и являлся застройщиком. Выкупать сооружение и разрывать договор аренды земли мэр не захотел. И состоялись определённые договорённости, что там будет летняя площадка пока, а там посмотрим. Мы конечно высказывали претензии этому КВНщику о том, что он на своих плечах втаскивает ТРЦ. В принципе это так и есть. Он покрывает аренду застройщика, который никуда не делся, документы ещё не отменены. Но определённая защита, которой не было, уже есть, потому что эта территория включена в городской сад, памятник садово-паркового искусства. Мы добились появления этого статуса, которого не было. Определённая защита уже есть. ТРЦ там уже не будет.

І: А вот история с Зелёным театром? Мне Виталий говорил, что это другая ситуация.

Р: Да, это другая ситуация. Это парк Шевченко, а раньше он назывался Александровский парк в досоветское время. Это наш центральный парк со всеми статусами. И там был когда-то Зелёный театр. Он был разрушен. Эту землю выкупил бизнес под застройку. Строить у него не получилось. И эта площадка просто разрушалась. Существовала угроза, что застройка там состоится. В эту ситуацию вмешался ответственный бизнес, который договорился с владельцем площадки о том, что никакой застройки не будет. Давай мы тебе будем платить аренду и пользоваться. Бизнес оплачивал аренду, а волонтеры взялись восстанавливать публичное пространство.

І: Я была в Зелёном театре несколько лет тому назад. Я ничего о нём не знала. Он для меня актуализировался в истории с закрытием собственно Летнего театра.

Р: Да, такое было. В какой-то момент трудно было договориться о том, чтобы взять его в аренду. К этому времени одесситы привыкли к тому. Что есть такая площадка. Она всем нравилась, и было очень большое недовольство планами застройки.

І: Удалось всё же отстоять

Р: Пока да. Понимаете, эти кейсы – вроде как успешные, но они половинчатые. На данный момент – всё в порядке, а как будет завтра – неизвестно. Они – опасные, и они мне не нравятся. Туда нужно заходить по-серьёзному: отменять все разрешения, забирать землю. Это нужно делать. Но так как это – ответственность этих волонтеров, которые делают хорошее дело, мы туда не суёмся. Чтобы не обижать их. Их метод пока действует. Пока он действует, мы друг с другом драться не будем. Если он не будет действовать, придут другие люди. Я не занимаюсь Зелёным театром, и Виталий не занимается. Там есть волонтеры, они работают, они устраивают концерты...Пока так – хорошо. Но это может повториться.

І: Сколько и какие есть «подвешенные» половинчатые кейсы? Их наверняка больше чем те, о которых мы разговаривали.

Р: Дом-стена – подвешенный кейс, Летний – почти подвешенный. Маячный – подвешенный, дача Маразли – не подвешенная (я думаю, что здесь мы выиграем). Везде, где не построили, - всё подвешено.

І: Угроза остаётся...

Р: К сожалению, да. По некоторым ситуациям там, где нам удалось выиграть суды, а таких немного, можно считать полностью выигранной. Там, где суды незакончены, и не начались, или проиграны – подвешены.

І: А где вы выиграли суды?

Р: По Летнему мы выиграли: один проиграли, а один выиграли... Суд, который мы выиграли: там застройщик пытался оспорить включение в состав памятников Летнего театра. Сейчас – это памятник. И всё!

І: Вы сказали о Маячном...

Р: Маячный – это плохая штука. Жилой дом, строящийся под видом апартаментов прямо на пляже, в районе монастыря, за 16-ой фонтанной. Там мы выиграли первую инстанцию – запрещено строительство. Там мы отменяем разрешительные документы. Застройщик подал апелляцию, попробуем выиграть апелляцию. Проблема в том, что здание практически построено. Мы не можем снести. У нас есть шансы победить до тех пор, пока не залит фундамент. Здание стоит, к сожалению. Есть у нас интересный кейс – псевдо Яхтклуб так называемый, где для яхт нет ничего, но есть куча апартаментов десятиэтажных и паркинг. Тоже прямо на пляже. Но там ещё строительство не началось. Там у нас суды и у прокуратуры – суды. Нам удалось задействовать в данном случае и прокуратуру. Там есть и административный суд, и хозяйственный суд, и три уголовных дела.

І: А уголовные дела? На кого? На активистов?

Р: Нет. От активистов. 3 уголовных дела по ст.382 – неисполнение решения суда. Ещё там мошенническим способом получено имущество (там когда-то была лодочная станция), потом отведена земля. И во всём этом приняли

участие несколько чиновников, должностных лиц. Этот факт сподвигнул прокуратуру на открытие такого дела, в том числе против чиновников.

I: Вам угрожали за вашу деятельность, ваш активизм?

Р: Лично мне – нет. Угрозы бывают разные. Нет, я вам соврал. Было один раз. У меня даже бронежилет лежит. Один раз было. Но потом «рассосалось».

I: Это по какому кейсу было?

Р: Не знаю. Но это было такое время, когда и на Виталия нападали. Это было в тоже время. Приехал ко мне человек, которого я знаю с юности, и сказал: «Поберегись!». Я поберегся...

I: А другим активистам, с которыми вы общаетесь, были угрозы?

Р: Угрозы – это штука бесполезная. Не угрожают. Обычно просто нападают. Вот нападений полно. Меня пока Бог миловал. Но как на других нападают, так и на меня могут напасть... Угрожать бесполезно. Я не руковожу другими активистами. Мы совершенно децентрализованы. Каждого запугать? Это невероятно.

I: Одесса очень богата такими историями. В Киеве – из-за масштабов города – люди кластеризируются. Работают очень локально. Город больше и невозможно везде всё делать. А в Одессе есть такая общность, которая занимается всеми вещами сразу.

Р: Есть такое. Но я рад, что появилось ряд организаций или инициатив, которые берут что-то на себя. Потому что на каждой сессии принимается сотня земельных решений, из них 10-20 – это скандал. И я очень рад, когда кто-то берёт на себя ответственность и делает. Это означает, что мне уже не надо заниматься этим... В Одессе такая же дорогая земля, как и в Киеве, и масса желающих владеть ею. Сколько желающих испортить этот город!

I? Главное, что Вы защищаете, пытаетесь хотя бы...

Р: Да, пытаемся...

І: К кому Вы ещё посоветуете обратиться, с кем можно пообщаться? Например, из окружения Влада Палинского. Он не «увидел» моего сообщения. Он человек занятой.

Р: Ну, конечно. С Владом активно работает Светлана Подпалай.

І: Я ей тоже писала. Она не могла.

Р: Да, после ряда нападений у неё со здоровьем не очень. «Зелёный лист», да? Можно поговорить с Татьяной Герасимовой.

І: Я записала. Она есть у вас в друзьях на Фейсбуке?

Р: Да, она у меня в друзьях.

І: Может быть не только из числа эоактивистов. Может ещё кто-то с кем я ещё не пообщалась.

Р: Я не знаю, с кем вы ещё не пообщались.

І: С Шупляковым, с Виталием Устименко, с Бабицем...

Р: Я могу вам предложить пообщаться со «Спільною метою», они занимаются приблизительно тем же самым, что и мы. Но они взяли на себя Большой Фонтан 13 станцию. Там – застройка, и они сейчас в судах. Дмитрий Ткаченко, юрист, Владимир Савченко, активист – это «Спільна мета». Александр Степанюк. Они все у меня в друзьях. Можете пообщаться с Юрием Диченко. Он занимается типографией Фесенко, памятником, который пытаются снести.

І: Спасибо Вам! Я попробую написать им. Я ещё в процессе. Надо ещё какие-то другие города. У меня больше всего по Киеву и Одессе. Есть даже Львов и Тернополь. Для Украины – это очень типичная ситуация, и шире - для постсоветского пространства, так как публичные пространства оказались незащищёнными.

Р: Да. К сожалению, это так. А какие затраты? Взял деревья вырубил, никого не надо отселять. Чьё? Ничьё! Это с советских времён, а может и досоветских... Мы достаточно неразвиты, мы не считаем, что публичное пространство принадлежит всем нам. Мы считаем, что оно ничьё. Вот активисты

единственные чётко понимают, что оно (публичное пространство) не ничьё, а принадлежит всем нам.

I: А как доносить до людей это понимание, важность публичных пространств, каким способом?

Р: Я считаю, что у меня получается. Самое большое достижение – не кейсы, а люди. Если в 2006 году нас было человек 15, то сегодня выходят несколько сотен человек, до 1000. И вот это самое большое достижение. Это молодёжь такие, как Виталик. Пришли и занимаются. Для этого нужно было, чтобы такие, как я (из стариков), фигурировали всё это время. Как доносить? Через СМИ. Да, нужно идти, нужно говорить, высказывать, убеждать, воспитывать.

I: Мы когда-то говорили с одним из активистов о политической культуре в широком смысле, о том, как на низовом этапе, когда люди начинают делать что-то локально, а т.к. политика – это о ценностях, то для них становится что-то ценным и они начинают отстаивать это.

Р: У нас есть люди, столкнувшиеся на практике с тем, чем оборачивается «отжим» общественных пространств. Есть такое место – Гагаринское плато, это Аркадия. Курортно-санаторное место, которое хотели застроить, и им это удалось. Сейчас туда не въехать, не выехать оттуда. Жилмассив тысяч на 5 населения, без школ, без садилов, без тротуаров. Там жить нельзя. Это «шанхай», район, который будет маргинализироваться. Люди покупали вид на море, парк – этого уже ничего нету. Не видно моря – там другие дома стоят, ни парковых зон. И эти люди сами понимают и сами протестуют. И присоединяются к нам.

I: Убедились на личном опыте...

Р: Да. Таких мест достаточно много в Одессе, которые убиты бизнесом. Поэтому на агитацию нужно тратить меньше усилий, чем раньше. Многие люди понимают уже...

I: Бизнесом движет, по-вашему, только выгода или другое понимание города?

Р: По определению, кроме прибыли бизнес ничего не интересует. Он существует только ради получения прибыли. Да, есть ответственные бизнесмены, но они не суются в какие-то вещи, но у них бизнес в другой сфере. Бизнесом движет только прибыль. Строительный бизнес в этом плане – ужасен. И сравиться с ним может только власть. Жесткие политики: градостроительная политика, политика охраны культурного наследия, экологическая политика. Захват общественных пространств, я считаю, он связан со слабостью государства. Государство – слабо: в законах написано одно, а отстоять собственный закон государство не может.

І: Вот мы и вернулись к истокам из-за чего это происходит.

Р: Да, вся проблема в слабости государства... Всё что сейчас творится запрещает делать десяток законов.

І: Но это делают

Р: Да. Вы можете воспользоваться и моими публикациями. У меня их много.

І: Помимо всего Вы ещё пишете статьи?

Р: Да, пишу, когда считаю, что такой способ ведения борьбы – эффективен. А он бывает эффективен. Вот, например, у нас был супервыиграшный кейс – проект прибрежных защитных полос, которые нам удалось отбить. Заставить Министерство экологии отозвать свои согласования и отстоять это в суде. Это было сделано в основном статьями.

І: Статьи в прессе – один из способов борьбы?

Р: Да. Я писал по «зонингу», писал по Генплану, прибрежным защитным полосам. Есть блоги, есть статьи.

І: Спасибо большое. Вы мне очень много информации дали полезной. Мне нужно всё это обработать, посмотреть как это связано по Украине...

Р: Я могу сказать, что Одесса – интересна в плане вашей выбранной темы диплома, потому что Одесса, начиная с 2008 года, созрела для понимания системных вещей, таких как Генеральный план, зонинг... Мы понимаем, что

градостроительная документация, определяющая разделение общественных и частных пространств – очень важна. Поэтому мы стремимся системно работать. В Киеве это всё локально, а у нас уже нет.

I: А других городах вы что-то слышали?

Р: Вы знаете, ничего похожего. Когда в 2013-14 годах мы гостям рассказывали о «Генеральном протесте», мы видели удивление в их глазах. Для них это было неожиданным. Я думаю, что в этом плане Одесса – впереди в Украине. Пока... Но Киев где-то рядом. По крайней мере, свой «зонинг» отбил.

I: Почему я спрашиваю о других городах? Меня очень интересует ситуация в Запорожье, с парком-сквером Яланского. Там вырубали деревья. Я не могу никого найти... Я писала в одну экологическую организацию. Они не отвечали. Буду искать дальше...

Р: Кажется, у нас есть один человек из Запорожья. Я узнаю, если что, я напишу.

I: Буду очень благодарна.

Р: Я вам хочу сказать, что по нашим активистским делам ещё никто диплом не писал.

I: Большое спасибо!

Р: Удачи вам! Чтобы у вас был замечательный диплом!